

Šimek, Emanuel

Místopis

In: Šimek, Emanuel. *Velká Germanie Klaudia Ptolemaia. Svazek III. Část 1*. Brno: Masarykova universita s podporou Ministerstva školství, věd a umění, 1949, pp. [7]-93

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/118887>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

I

MÍSTOPIS

Čteme-li druhou knihu Hyfégése od začátku, překvapí nás náhlá změna Ptolemaiova metodického postupu v místopisné části jeho kapitoly o svobodné Germanii. Kdežto v předcházejících kapitolách, věnovaných popisu Albionu (dnešní Velké Britanie), tři částí Hispanie a čtyř částí starověké Gallie spolu s římskou Germanií v Gallii Belgické, spojil místopis vnitrozemí s národopisem tak, že za každým jménem kmene nebo národa připojil výčet příslušných „měst“ s čísly, udávajícími jejich zeměpisnou polohu, zvolil ve svobodné Germanii pojednou postup docela jiný. Oddělil místopis od národopisu a podal napřed v šesti odstavcích souvislý výčet kmenů, obývajících vlastní, pevninskou Germanii, jenom se stručným označením polohy jejich sídel, bez přesných posíčních čísel, a pak teprve zařadil ve čtyřech odstavcích suchý výčet 94 jmen „měst“ se dvěma sloupci čísel jejich zeměpisných souřadnic, ale bez jakéhokoli bližšího označení, kterým kmenům tyto πόλεις náleží. Tedy v pravém smyslu jen a jen suché tabulky, jak se o nich s oblibou mluvívá v ptolemaiovské literatuře.

Metodický postup, jehož Ptolemaios užil v popisu svobodné Germanie, bývá někdy považován za typický pro celou jeho práci. To je však mylné stanovisko. Abychom se o tom přesvědčili, stačí třeba jen zběžně přehlédnout obě knihy Hyfégése (II, III), věnované popisu Evropy. Z 15 popisných kapitol první knihy (II) užil Ptolemaios v osmi prvního způsobu výčtu, spojujícího jména měst se jménem kmene, jemuž náležela, v sedmi dalších kapitolách způsobu druhého, oddělujícího část místopisnou od části

národopisné. V následující (III.) knize se tři kapitoly — o území Jazygů Metanastů, o Tauridě a o Krétě — vymykají této statistické kontrole svým jednotným osídlením týmž lidem. Ze zbývajících 12 kapitol je prvního — smíšeného — způsobu analogicky užito ve čtyřech, druhého v osmi kapitolách. Tato čísla nám neříkají mnoho. Jinak je tomu však, všimneme-li si blíže území, u nichž je jednoho nebo druhého způsobu užito. Tu uvidíme, že první způsob zvolil Ptolemaios pro popis osmi území již na počátku této úvahy citovaných, t. j. Albionu, troji Hispanie a čtyř Gallii, dále pro popis Itálie, Řecka a Makedonie, druhý způsob pro popis Hibernie (Irska), svobodné Germanie, Sarmatie, Raetie a Vindelicie, Norika a obojí Pannonie, Illyrika (Liburnie a Dalmatie), obojí Moesie, Dakie a Thrakie. Již sám tento výčet nám ukazuje, že prvního — smíšeného — způsobu užil Ptolemaios u bližších nebo lépe známých území, druhého u vzdálenějších nebo z jiných příčin méně dobře poznávaných oblastí. A tento závěr potvrzuje i sám popis Ptolemaiov, poměrně mnohem obšírnější a podrobnější u území se smíšeným způsobem citace jmen národopisných a topických.

Že Ptolemaios měl i u druhých oblastí údaje smíšené, které by mu byly alespoň u části „měst“ dovolily užítí podobného smíšeného způsobu popisu, jenž by nás byl lépe obeznámil s popisovaným územím, o tom zajisté není pochyby. Neučinil-li tak a spokojil-li se s prostým výčtem osad bez označení jejich kmenové příslušnosti, je to jednak důkazem jeho vyvinutého smyslu pro postup opravdu metodický, ale dojista i pro jeho kritickou svědomitost. Jak lehké by zajisté bylo bývalo přidělit i v Germanii množství „měst“ podle prostého přibližného odhadu jednotlivým kmenům podobně, jako to mohl učiniti v osmi předcházejících kapitolách! Byl si však dobře vědom nesnázi, do nichž se dostal při sestavování obrazu Germanie, a nejistot, které z toho pro něho vyplynuly. Spokojil-li se tedy za toho stavu věcí raději se dvěma oddělenými řadami údajů národopisných a místopisných, jak mu vyplývaly z rozličných jeho pramenů různého druhu, různého stáří a také velmi nestejně ceny¹, svědčí to zajisté spíše

¹ Srov. o tom více VG. I. 5 a d.

o jeho svědomité snaze čtenáře Hyfégése pokud možná správně poučit a nikoli je pokud možná podvést a obelhat, jak by se mohlo uzavíratí z posudků některých jeho novodobých kritiků¹.

Upustil-li Ptolemaios v kapitole o Germanii od spojování jmen kmenů se jmény jejich osad, mohli bychom právem očekávatí, že alespoň uspořádal výčet svých πόλεις do šesti pásem nebo skupin, obdobných oněm, do nichž seskupil germánské kmeny (do pásma porýnského, přímořského a do čtyř pásem vnitrozemských, srov. VG. II. 101 a d.). Než ani tento předpoklad není splněn. Ptolemaios se tu rozhodl pro čistě mechanické rozdělení na čtyři pásma, rozhraničená prostě jenom určitými rovnoběžkami, tedy myšlenými čarami bez jakéhokoli ohledu na přirozené oblasti, oddělené navzájem horskými pásmy. Toto zcela mechanické rozdělení osad do čtyř rovnoběžkových pásem má dojista své hlubší příčiny. Je důkazem nejenom toho, že Ptolemaios si nebyl jist, které osady patří určitým kmenům nebo kmenovým skupinám, takže by se byl ani při rozdělení do skupin analogických skupinám kmenovým neuvaroval chyb a omylů, ale svědčí také o tom, že si nebyl jist ani tím, jsou-li některé osady s té či oné strany hor, do jejichž blízkosti mu je určovaly jejich zeměpisné souřadnice, vyzískané nejrůznějšími, často asi hodně komplikovanými úvahami a výpočty.

Zjištění, že si Ptolemaios nebyl jist kmenovou příslušností svých πόλεις v Germanii, má — jak později ještě podrobněji poznáme — velký význam především pro řešení otázky, může-li být pro umístění Ptolemaiových osad užito jako rozhodujícího argumentu jejich domnělé ethnické příslušnosti, jak se domnívá Steche, a naopak, může-li zjištěná poloha osad míti rozhodující vliv na umístění kmenů². Odpověď na obojí otázku může býti zřejmě jenom záporná. Vyskytnou se ovšem, jak uvidíme, častěji případy, že již sama poloha osad nebo jejich jméno nám bude pomůckou pro určení jejich ethnické příslušnosti, ale tam, kde věc

¹ VG. I. 1 a d.; srov. též, co na obhajobu Ptolemaiovy práce v poslední době uvedl Th. Steche, Altgermanien im Erdkundebuch des Claudius Ptolemäus (Lipsko 1937), 185 a d.

² Steche, Altgerm. 143 a d., 151 a d., 165 a d., 172 a j.

je sporná, nebudeme moci přisvědčiti Stechovi v jeho snaze řešiti právě takové sporné případy pomocí předpokladu, že v itineráři, z něhož je čerpáno jméno osady, bylo k tomuto jménu připojeno i jméno kmene¹. Že Ptolemaios ani v zemích lépe známých, kde užil smíšeného způsobu citace jmen kmenů a jejich „měst“, neznal vždy pro každý kmen také příslušného „města“, pro to máme důkazy, na př. ze severního Albionu (II. 3 odst. 8), kde pro devět kmenů necituje ani jediné osady, a něco podobného máme ostatně doloženo i ze samotné Germanie, kde Ptolemaios nezná ani jediné osady nejenom na „ostrově“ velké Skandii, kde cituje sedm kmenů, nýbrž také ve vlastní Germanii na půlostrově Kimbrickém (Jutském), kde rovněž jmenuje sedm kmenů, ale ani jediné „město“.

Pokud se týká významu, který měla Ptolemaiova „města“ v Germanii, nemůže ovšem být pochybností o tom, jak již zdůraznil před lety V. Novotný² a v poslední době znovu Steche³, že tu nejde o města ve smyslu středověkém s jejich zděnými hradbami a ustáleným správním i sociálním řádem. Podle vlastního svědectví Ptolemaiova⁴ i podle jeho citace „měst“ v jiných kapitolách je však nepochybné, že autor Hyfégése měl i v kapitole o Germanii na mysli skutečně jen velké, vynikající osady (ovšem podle měřítka tehdejší doby), ať již šlo o kmenová ústředí, či o důležitá obchodní střediska. A tato jeho představa nepochybně souhlasila se skutečností, neboť také zájem římských kupců, z jejichž itinerářů byly zprávy o osadách čerpány, platil ovšem především tržním střediskům, kde jim kynuly bohaté zisky z výměnného obchodu. Dobrou ilustrací je nám tu zpráva Tacitova o římských kupcích v sídle Marobudově⁵. Předměty výměnného obchodu jsou nám celkem dobře známy. Z archeologických nálezů víme, že římsští kupci, t. j. kupci přicházející z římské říše, ať již

¹ Tamže 143 a d., 145 a d., 151 a d., 156 a d., 162 a d., 167, 174 a j.

² V. Novotný, Ku kritice zpráv Kl. Ptolemaia o zemích českých (Rozpr. ČAK. tž. I. 40, Praha 1910), 27 a d.

³ Steche, Altgerm. 125.

⁴ Ptolem. I. 19: τῶν ἐπιστημοτέρων πόλεων τε καὶ ποταμῶν καὶ κόλπων, ὁρῶν τε...

⁵ Tacitus, Ann. II. 62.

přímo z Itálie nebo z provincií, přiváželi umělé a ozdobné tovary římských továren, především kovové nádoby, šperky a podobné výrobky, obyvatelstvem ‚barbarských‘ zemí velmi ceněné, a za to si odváželi bohatou kořist v rozličných surovinách¹, jantaru kožišinách, otrocích a j.

Veliké zisky z obchodních výprav lákaly ovšem římské obchodníky k novým a novým výpravám za Dunaj a Rýn, a tak vznikla znenáhla řada obchodních tratí, které byly z rozličných důvodů zvláště vyhledávány a ovšem také v itinerářích popisovány. Některé z nich se dobře odrážejí i v rekonstruované mapě Ptolemaiově. Bylo by však omylem domnívati se, že Ptolemaiovým úmyslem bylo popsati tyto obchodní trati a podati tak ve svém díle praktickou pomůcku pro ty, kdož těch tratí především užívali. Nic by nebylo klamnějšího, než to. Ptolemaios nebyl Říman, nýbrž Řek. Praktický Říman psal itineráře, praktický Říman dal vznik prazvláštní ‚kapesní‘ silniční mapě, již dnes říkáme Peutingerská¹. Učený, všestranně vzdělaný Řek Ptolemaios, žijící v egyptské Alexandrii, měl vyšší tužby. Chtěl z mapových a cestopisných pomůcek, jež nashromáždil, vypracovati vědecký návod pro kreslení map všech zemí starého, do té doby poznaného světa. Tedy návod pro první skutečný atlas, který měl obsáhnouti celou oikumenu.

Nechtěl tedy Ptolemaios prostě jen graficky reprodukovat obchodní trati, popsané v itinerářích. Cituje-li přece někdy několik osad v pořadí, jak byly za sebou jmenovány v itineráři, je to spíše jen náhodný zjev, protože se pořadí osad shodovalo s metodou jeho popisného postupu od západu k východu a od severu k jihu (nebo někdy též naopak od jihu k severu)².

Chceme-li tedy dospěti ke správné rekonstrukci obchodních tratí, jak byly popsány v itinerářích³, nesmíme prostě jen mecha-

¹ Srov. VG. I. 14 a d.

² Aby mohl být jeho postup výčtu osad sledován i na mapě v pořadí, jak je jmenuje za sebou v textu, připojuji v tabulce Ptolemaiových osad v Germanii na str. 44 a d. čísla jejich pořadí a též čísla zakresluji na připojené mapce obchodních tratí.

³ Tím ovšem míním toliko směr tratí, nechci tím však říci, že rekonstrukcí tratí získáme také jména všech stanic, jež itineráře jmenovaly, neboť

nicky spojovati čarami ‚města‘ zdánlivě blizká, nýbrž musíme si především dobře uvědomiti způsob, jakým Ptolemaiova mapa vznikala, všechny ty nesnáze a omyly, do nichž byl Ptolemaios svými velmi různorodými pomůckami uveden, i svízelné námahy, jimiž se snažil přece jen udržeti svůj celkový obraz v rámci nevelkého počtu pevných bodů, jichž se mu dostalo nebo k nimž dospěl vlastními výpočty¹. A především se ovšem musíme také vynasnažit očistiti dílo Ptolemaiovo ode všeho toho rmutu omylů jeho opisovačů a vykladačů pozdějších věků², omylů, z nichž bývá viněn Ptolemaios, třeba za ně pranic nemohl.

Z vlastních omylů Ptolemaiových, jejichž pochopení má základní význam pro správné umístění jeho πόλεις a pro správné řešení otázky obchodních tratí, jež tyto πόλεις spojovaly, je to především zkreslení obrazu Germanie, zaviněné jednak mylným přesunem jména Sudet na hory severně od Dunaje a s tím spojeným dvojím záznamem některých územních dat z oblasti českomoravské, jedněch v prostotoře mezi Dunajem a ‚Sudetami‘ Ptolemaiovými, druhých v prostotoře mezi těmito ‚Sudetami‘ a Sudetami skutečnými, jednak mylným zakreslením pramenů Dunaje a výtoku Rýna z Bodamského jezera do jižnější polohy skutečných pramenů Rýna, a konečně napřímením dolního toku Rýna od Mohuče po ústí ze směru severozápadního do směru severního. Tyto tři základní změny se staly přímo osudnými pro Ptolemaiovu mapu Germanie. A nejenom pro jeho mapu, nýbrž i pro Ptolemaia samotného a ovšem i pro jeho starší i novější vykladače. Ptolemaiovi vynesly nejhorší podezírání a odsudky přísných novodobých kritiků, kteří nepochopili správně úkol a význam jeho práce a často odsuzovali Ptolemaia pro omyly, do nichž zabředli sami. A vykladačům přinesly hlavolam, který způsobil, že se Ptolemaiova Germanie stala — a ovšem ještě se i v budoucnu stane — předmětem nesčetných studií a literárních rozprav, takže zajistí jménu Ptolemaiovu skutečnou nesmrtelnost.

už sama vzdálenost osad u některých tratí na rekonstruované mapě Ptolemaiově naznačuje, že excerpce itinerářů nebyla asi úplná, nebo že snad i Ptolemaios sám některé stanice jako méně významné vynechal.

¹ Více o tom v. VG. I. 2 a d., 5 a d., 8 a d.

² VG. I. 10 a d.

O základních omylech Ptolemaiových i o jejich příčinách a následcích, projevivších se značnou deformací obrazu Germanie v různých směrech, jsem pojednal podrobněji v obou předcházejících svazcích této práce¹ a budu mítí také ještě později příležitost znovu se jimi zabývati v úvahách o umístění jednotlivých obchodních tratí. Zde bych chtěl jen povšechně ukázati na to, k jak velikým úchytkám v umisťování jednotlivých Ptolemaiových „měst“ i celých tratí může vésti rozdílné nazírání na příčiny a význam deformace jednotlivých oblastí i celého území mezi Dunajem a Baltem, Rýnem a Vislou.

Nejllepší příležitost k tomu skýtají naše země. Ptolemaios jmenuje dosti velký počet osad, jež při správném pochopení jeho práce musíme umístit na jejich území. Jak bude podrobněji vloženo v příští kapitole, jsou to osady: Argelia, Lupfurdon, Nomistérion, Redintuinon, a pravděpodobně také Kalaignia, Hégématia, Stragona, Lugidunon, Kolankoron a snad i na severu Susudata a na jihu Kasurgis; Strevint(i)a, Meliodunon a snad i Felikia; Eburodunon-Eburon, Karrodunon a snad i Setovia, Asanka a Leukaristos. Počet osad, které můžeme s jistotou umístit v oblasti českomoravské, činí přibližně jednu osminu všech πόλεις, jež Ptolemaios cituje na území své velké Germanie. Je to číslo úměrné a spíše ještě příliš malé, uvážíme-li její nevelkou vzdálenost od římského Podunají, její poměrně snadnou přístupnost pro římské kupce a hospodářský význam, který měla již ve starověku pro úrodnost svých nížin, bohatství kožišinné zvěře a j.

Srovnáme-li však s tím počet osad, který byl až dosud souhlasně alespoň většinou vykladačů Ptolemaiových do obou našich zemí umisťován, jsme výsledkem zklamáni. Je to přibližně jen asi šest osad: Redintuinon, Nomistérion, Lupfurdon, Strevint(i)a, Meliodunon a Eburon (Eburodunon); tu a tam k nim bývá také ještě čítána Felikia.

Kromě těchto osad bývá arci v naší oblasti zpravidla hledáno také ještě Marobudon a dvě nebo tři jiné osady, které do ní pravděpodobně již nepatřily.

¹ VG. I. 4 a d., 103 a d., 132 a d., 151 a d., II. 30, 35 a d., 39 a d., 64 a d., 75, 91.

Lokalisace těchto osad kolísá ovšem velmi silně podle hlediska, s jakého autoři posuzují nesnadný problém nebo problémy, před než nás práce Ptolemaiova stává právě v tomto úseku.

Rozlišoval bych tu zhruba tři základní hlediska a zároveň tři velké etapy ve vývoji nazírání na otázku Ptolemaiových πόλεις v Germanii od dob renesančních až po dobu nejnovější.

Nejstarší vývojovou fází představuje hledisko těch, kdož soudili — a soudí (neboť ještě dnes má toto hledisko své stoupence), že nejlepší metodou lokalisace Ptolemaiových πόλεις je hledati na dnešní mapě osady, jejichž jména ukazují nějakou zvukovou shodu nebo podobu se jmény osad Ptolemaiových. Často bylo při tomto způsobu řešení postupováno zcela libovolně, bez jakéhokoli ohledu i jen na přibližnou shodu s polohou Ptolemaiovou, a tak se někdy docházelo k výsledkům přímo žalostným. Správně již na to ukázal před sto lety Šafařík¹ na příkladech Reichardově a Krusové: „Kruse a Reichard, řídíce se nazvíce pouhým zvukem jmen, ovšem všecko určití umějí, ale jak důvodně, o tom souditi nechci. Nejsměšnější při tom jest, že ti páni nemajíce důkladné známosti jazykův, jmenovitě slovanského, ty nejbídnější, leda včera povstalé vesnice za Ptolemaiova města vydávají, když jen jméno se jménem asi tak souhlasí, jako *Karrhodunum* a *Čarnovice!* Pro deum hominumque fide! Celt. *kar* (saxum) a pol. *čarn*, slv. *črn* (*niger*), jaká to příbuznost?“

O čtyři desetiletí později (r. 1878) znovu před metodou Reichardovou varoval H. Kiepert²: „C. G. Reichard, jehož mapy k starému zeměpisu se těšily v mém mládí zcela nezasloužené pověsti a byly... zhotoveny s menší znalostí latiny, než se vyžaduje od kvartána, z neporozumění dvěma místům u Velleia a Livia pokládal jméno *C. Maria* a jména dvou kapujských nevěstek *Oppie* a *Cluvie* za jména měst a také je podle podobně znějících nových jmen zcela naivně umístil na své mapě.“

¹ P. J. Šafařík, SS. I. 555 pozn. 99; stanovisko Šafaříkovo plně sdílel F. A. Ukert, *Geographie d. Griechen u. Römer v. d. frühesten Zeiten bis auf Ptolemäus*, III. 1: *Germania atd.* (Výmar 1843), 431 pozn. 3.

² H. Kiepert, *Lehrbuch d. alten Geographie* (Berlín 1878), 537 pozn. 1; srov. také kritickou poznámku A. Gnirse, *Das östliche Germanien und seine Verkehrswege i. d. Darstellung des Ptolemäus* (Prager Studien IV, Praha 1898), 7.

Ale potřeba etymologisovat je tak silná a přináší zdánlivě tak snadno a rychle vavříny, že jí neodolali a ani dnes ještě neodolávají mnozí jiní vykladači Ptolemaiova místopisu, a tak se stalo, že ještě dnes skoro obecně se *Nomistérion*, patřící určitě do Čech, ztotožňuje se slezským městem Němčí (Nimptsch), *Stragona*, patřící rovněž do Čech, se Slezským Střehomem (Striegau) a pod. Dokonce i velmi zasloužilý vydavatel Ptolemaiova díla K. Müller podlehl tomuto směru a neunikl ovšem ani podobným výkladům, jaké vytkl Šafařík Reichardovi: ztotožnil na př. *Kasurgis* s dnešní *Čáslaví*, zřejmě jenom proto, že latinský tvar *Casurgis* upomíná na něm. tvar *Caslau*, který Müller ovšem četl *Kaslau*¹, podobně jako se *Cassel* čte *Kassel* nebo jako se *Cannstadt* čte *Kannstadt*.

Varovné hlasy kritických myslitelů jako Šafaříka, Ukerta, Palackého, H. Kieperta a j.² způsobily, že tato metoda výkladu Ptolemaiových *πόλεις* byla opouštěna a hledány jiné cesty, které by jistěji vedly k jejich bezpečnému určení a ztotožnění. Tak došlo k další vývojové fazi, charakterisované snahou dojíti k správnému umístění Ptolemaiových osad pomocí jednotného matematického vzorce, podle něhož by mohla býti posiční čísla Ptolemaiova redukována nebo vůbec upravena tak, aby odpovídala skutečným číslům na dnešní mapě. Za hlavní zakladatele tohoto směru mohou být pokládáni Forbiger a Sadowski³. U nás se podobnou metodou snažili řešiti ptolemaiovské problémy M. Kříž⁴, Aug. Sedláček⁵ a j. V posledních letech to byl zejména prof. Chr. Mehlis, který se pokoušel o soustavný výklad Ptolemaiovy Germanie a jmenovitě jeho *πόλεις* touto-

¹ Müller, Ptolem. I. 1. 273 pozn. 7, 10; tvar *Kaslau* je dokonce vytištěn na jeho mapě IV č. 9.

² Šafařík, Ukert a Kiepert l. c.; Palacký, Děj. I³. 1 str. 48.

³ A. Forbiger, Handb. d. alt. Geogr. I² (Hamburk 1877), 411 a d., J. N. Sadowski, Drogi handłowe greckie i rzymskie atd., Krakov 1877, rozšíř. něm. vyd. Die Handelstrassen der Griechen u. Römer etc. (přel. A. Kohn, Jena 1877), str. 38 a d., hl. 46 a d.; srov. už také Wietersheim, Berichte ü. Verhandlungen sächs. Ges. Wissensch. Leipzig, phil.-hist. Kl. IX (1857), 121 a d.

⁴ M. Kříž, Kúlna a Kostelík (Brno 1871), 262 a d.

⁵ A. Sedláček, Kl. Ptolemaia zprávy o Čechách a zemích sousedních (progr. r. gymn. v Táboře 1880), 4 a d.

redukční metodou v řadě prací, věnovaných jednotlivým částem starověké Germanie. Působí až dojemně, čteme-li, s jakým zadostučiněním mluví tento starý vykladač a obhájce Ptolemaiův o ‚pravdě‘, kterou konečně objevil pomocí redukční formule Sadowského, a jak skoro s politováním mluví o jiných zasloužilých badatelích, že jim zůstaly výhody redukční metody Sadowského utajeny¹. Ale skutečnou hodnotu jeho redukční metody, stejně jako všech jiných podobných universálních metod jeho vrstevníků i předchůdců² dovedeme po zásluze ocenit, čteme-li, jak složitých výpočtů bylo k takové universální redukční formuli užíváno³, a uvážíme-li při tom, že všechna ta námaha musila být marna už z toho prostého důvodu, že jednotlivé končiny starověké Germanie nejsou u Ptolemaia stejnoměrně zkresleny, nýbrž že jinak je zkresleno na př. Podunají než Porýní, jinak oblast českomoravská než Pobaltí atd. U Dunaje je nejvíce vychýlen nejhořejší tok a chyba se s určitým kolísáním znenáhla zmenšuje směrem k východu, až konečně téměř mizí u Brigetia a ještě dokonaleji u východních hranic Germanie u Karpidy⁴. U Rýna je velmi silně změněna poloha jeho ‚pramenů‘ a celého horního toku, a u dolního toku se pohybuje změna přibližně asi v kruhové výseči, jejíž vrchol je v Mohuči a jejíž kruhový oblouk je dán vzdáleností od ústí skutečného Rýna k ústí Vesery (skutečné), a úměrně s tím je ovšem nestejnoměrně posunuto vše, co leží na východ a severovýchod od dolního Rýna, a to méně v šířce Mohuče, více v končinách severnějších, a nejsilněji v oblastech východně a severovýchodně od ústí Vesery (skutečné). A nejvíce zdeformována a ze své skutečné polohy vychýlena je oblast českomoravská.

Že při takovém a tolikerém zkreslení nemůže mít žádná ani sebelepší universální redukční formule skutečný úspěch, je na bílé dni⁵. Pomocí redukčních přepočtů bylo by snad možné

¹ Mehlis, MGG München XIII (1918), 119.

² Tamže 66 a d.

³ Srov. tamže 68 a d., AfA XLVII (1923), 154, a j.

⁴ VG. II. 89 a d., srovnáv. tabulka na str. 91.

⁵ Srov. též, co bylo k tomu pověděno VG. I. 12 a d.

pracovat u několika málo drobnějších úseků Ptolemaiovy Germanie, kde je míra zkreslení přibližně stejná, jako na př. snad v oblasti východně od středního Rýna (jižně od Mohuče), nebo snad v oblasti mezi Ptolemaiovým Askiburgijským pohořím a severním pobřežím Germanie, ale i tu by zůstaly všechny výpočty jenom do jisté míry přibližné, protože není v Hyfégési dostatek pevných bodů jako východisek pro měření vzdáleností: v středním Porýní máme od Mohuče po Basilej tři body s přibližně správnou zeměpisnou šířkou, a to Mohuč (vlastně ústí Ptolemaiova Obrinku), Štrasburk (*Argentoratum*) a Augst (*Augusta Raurikū*, je vlastně již na horním Rýně); v oblasti severovýchodní není ani jediného.

Je tedy zřejmé, že se pomoci jakýchkoli universálních formulí a redukčních vzorců matematických nedostaneme a ani nemůžeme dostatí dále v naší snaze o bezpečné určení Ptolemaiových osad v Germanii a o jejich ztotožnění s osadami dnešními, protože není a nikdy nebude jednotného matematického pravidla, podle něhož by bylo lze uvéstí Ptolemaiovu mapu svobodné Germanie při její mnohonásobné deformaci v dokonalý soulad s mapou dnešní, a že proto všechno vykladačské úsilí toho druhu je už předem odsouzeno k nezdaru.

Do třetí vývojové fáse bych zařadil práce, jež odmítají jakékoli matematické redukční formule a snaží se umisťovati Ptolemaiovu πόλεις především podle jejich polohy na mapě Ptolemaiově, podle jejich vzájemných vzdáleností a podle poměru jejich polohy k ostatnímu okolí, k pohořím a k toku řek, pokud je nám z Ptolemaiových údajů znám. Práce toho druhu nepocházejí ovšem jenom z poslední doby. Setkáváme se s nimi občasně již i v dobách značně dávných. Patří sem již na př. Filip Clüver¹ z počátku 17. století, z konce 18. století Mannert² a j. Neúspěchy metody lingvistické a redukční způsobily ovšem, že se v posledních desítkách stále více množí počet stoupenců tohoto posledního

¹ F. Cluverius, *Germania antiqua*, 2. vyd. (Lugdunum Batav. 1631) *passim*.

² M. K. Mannert, *Geographie d. Griechen u. Römer III; Germania ant.* (Norimberk 1792), 534 a d.

směru. U nás se k němu připojili zejména Gnirs¹, Šmejkal² a V. Novotný³.

Při málo určitých základech, na nichž tato poslední metoda buduje, rozumí se ovšem samo sebou, že výsledky, k nimž při lokalizaci Ptolemaiových πόλεις dospívá, mohou být také jenom více méně přibližné a jen v případech zcela výjimečných, kde jsou lokalizační podmínky zvláště příznivé, může dojít k analogicky přesným identifikacím, k jakým chtěli dojít stoupenci redukční metody svými matematickými výpočty. Vedle vlastních údajů Ptolemaiových užívá se tu jako pomůcek k řešení lokalizačních otázek i jiných prostředků, především úvah geografických, studia terénních podmínek pro staré obchodní cesty a staré osady, výzkumů archeologických a pod. Že se i při této metodě dochází k výsledkům často hodně odchylným, je zřejmé. Záleží tu velmi na tom, jaký je autorův postoj především k základu, z něhož vychází, t. j. k Ptolemaiovu geografickému rámci po stránce horopisné a vodopisné, a ovšem neméně i na tom, jak vyvinutý smysl má autor pro terén, jak dobře jej zná, jak je obeznámen s rázem poloh, jichž bylo v dobách kolem počátku našeho letopočtu v oblastech, jež autora zaměstnávají, k zakládání osad s oblibou užíváno, jaké jsou i jeho ostatní skutečné vědomosti archeologické, a v neposlední řadě ovšem také na tom, jak pokročilý je archeologický výzkum oblasti, o níž běží. A konečně je tu naprosto nezbytnou podmínkou správný odhad míry a rozsahu Ptolemaiových bezděčných omylů i vědomých úprav mapy. Tato podmínka je pro správné řešení vpravdě ze všech nejdůležitější. A při mnohonásobné deformaci Ptolemaiovy Germanie také nejtěžší. Je hlavní příčinou všeho toho velikého zmatku, s nímž se ve výkladech o Ptolemaiových πόλεις shledáváme. A bude ovšem také příčinou, že topografická literatura, která už dnes je

¹ Gnirs l. c. 12 a d. (ačkoli Gnirs také sám soudil, že při lokalizaci Ptolemaiových údajů na dnešní mapě lze použít zásady, že 1° Ptolemaiu = 50' nebo 6° Ptol. = 5° na dnešní mapě, srov. tamže).

² Ed. Šmejkal, Kl. Ptolemaia zeměp. zprávy o zemích českých a soused. (otisk z progr. reálky v Pardubicích 1905), 16 a d., 32 a d.

³ V. Novotný l. c. 28 (29 a d. v lokalizaci Ptolemaiových πόλεις přijímá ovšem většinou stanovisko Šmejkalovo).

nejpočetnější složkou velmi obsáhlé ptolemaiovské literatury, i na-
dále nejsilněji poroste.

Jak důležité je správné rozpoznání Ptolemaiových úchylek od skutečnosti, zobrazované dnešní mapou, a příčin, proč k nim došlo, je nejlépe viděti na výsledcích prací, věnovaných našim končinám. Příčina jejich poměrného nezdaru tkví především v tom, že autoři nepostihli správně dvojího významu Ptolemaiových Sudet, nebo, jestliže jej alespoň částečně postřehli, jako na př. u nás V. Novotný¹, nevěnovali mu tolik pozornosti, aby pochopili jeho skutečný význam pro výklad Ptolemaiových údajů. Novotný došel k závěru, že „Ptolemaios na mapě obdržel vlastně dvoje Čechy“², ale nevyvodil z toho důsledků pro umístění Ptolemaiových dat, spokojuje se často, zejména při určování Ptolemaiových πόλεις, s výsledky Šmejkalovými, jež považoval v mnohém směru, často ovšem mylně, za definitivní³. A podobně si v poslední době usnadnil svůj úkol, ale zároveň tím také poškodil výsledky své práce Th. Steche⁴. Steche mohl již budovati své závěry na bezpečnějších základech, získaných Cuntzovou pečlivou edicí rukopisného materiálu Ptolemaiovy Germanie a mou prací⁵, a mohl tedy dojíti v mnohém směru k lepším výsledkům, než to bylo dříve možné. Z toho důvodu a také proto, že kniha Stechova je i v časovém sledu poslední velkou prací, věnovanou Ptolemaiově Germanii, je třeba, abychom si zde blíže všimli nejenom jejich výsledků, nýbrž i postupu, kterým k nim Steche dospěl.

Pokud se týká orografického rámce našich končin, přejal Steche mou základní myšlenku, že Ptolemaiovy Sudety vznikly spojením dvojího druhu zpráv, ale zjednodušil si vše závěrem, že tyto (Ptolemaiovy) Sudety jsou prostě jen totéž pohoří jako Ptolemaiovo Askiburgijské a Mělibocké pohoří dohromady, a že prostory, jež vychází na ptolemaiovské mapě mezi Sudetami a

¹ V. Novotný l. c. 9 a d.

² Tamže; srov. k tomu VG. II. 41 pozn.

³ V. Novotný l. c. 6.

⁴ V. výše str. 9 pozn. 1.

⁵ Steche, Altgerm. 4, 7, 10 a d., 28, 31 a j.

oběma těmito pohořími (Askiburgijským a Mělibockým), vůbec nebylo („gar nicht vorhanden“)¹.

Tento závěr, pro výklad Ptolemaiova obrazu našich končin zjevně přímo osudný, kdyby byl uplatněn do všech důsledků, opírá Steche² o předpoklad, že jméno Sudety je keltským (bojským) názvem téhož pohoří, kterému Germáni usedlí v dnešním Slezsku, Sasku a Durinsku dali dva názvy — Askiburgion a Mělibokon. K omylu Ptolemaiovu došlo podle Stechovy domněnky tak, že autor Hyfégése našel v jedněch zprávách římských kupců keltský název Sudety, v jiných oba druhé názvy germánské; protože mu však pro posunutí baltského pobřeží o dva stupně k severu jeho výpočty vzdáleností od jihu a od severu nesouhlasily, nepřišel Ptolemaios na to, že Sudety jsou totožné s Askiburgiem a Mělibokem, a tak místo dvou horských pásem, jednoho nad Dunajem od Franckého Jury až po Českomoravskou vysočinu a druhého od Durinského lesa až po Jeseniky zakreslil podle mínění Stechova tři pásma, a to na jihu Gabrétu a Orkynský les, ve středu Sudety a na severu Mělibokon a Askiburgion³.

Pokud se týká příčiny onoho posunu severní části Ptolemaiovy Germanie k severu a k východu, zamítá Steche Cuntzův⁴ i můj⁵ výklad, že je třeba hledat ji (v podstatě) na severu Evropy, a hledá ji sám — v Portugalsku. Svůj výklad podal Steche dvakrát, a to v roce 1937 obsírně (ač ne právě příliš jasně) v knize *Altgermanien im Erdkundebuch des Claudius Ptolemäus* a znovu stručněji v roce 1938 v časopise *Germanen-Erbe*⁶. Poukazuje na to, že na západním pobřeží půlostrova Pyrenejského jsou tři důležité mysy, a to na jihu Portugalska mys Sv. Vincence,

¹ Steche, *Altgerm.* 49 a d., 150, 157, 175, 179, *Das Kartenbild Germaniens zur Zeit des Cl. Ptolemäus, Germanen-Erbe III* (1938), 118.

² *Altgerm.* 49 a d., *Germ.-Erbe III.* 115.

³ Steche, *Altgerm.* 49 a d.

⁴ Cuntz, *Geogr.* 99 a d.

⁵ VG. I. 151 a d. Zdá se, že Steche neporozuměl správně mému výkladu, jehož se dovolává. Cituje (50) z něho jenom dvě věty, přejaté z německého resumé v prvním svazku mé práce. O druhém svazku, ač vyšel o dva roky dříve než jeho práce a podává v německém závěru dosti podrobný výklad právě této otázky (VG. II. 212 a d., hlavně 214 a d.), se Steche nezmiňuje.

⁶ Steche, *Altgerm.* 32 a d., *Germ.-Erbe III.* 114 a d.

ve středu Portugalska při ústí Taja (západně od Lisabonu) mys da Roca a na severu ve španělské Galicii mys Finisterre, a soudí, že onen posun severní části Germanie třeba hledati v jiném omylu Ptolemaiově, zaviněném tím, že Ptolemaios nepostřehl záměny latinských názvů těchto mysů u Plinia, Pomponia Mely a Aviena. U všech těchto autorů se prý vyskytují dva názvy mysů na západním pobřeží Hispanie, a to *Sacrum promontorium* a *Magnum promontorium*. Mela a Avienus prý jimi označují první dva mysy, Sv. Vincence a da Roca, kdežto o Pliniovi tvrdí Steche, že jimi rozuměl severnější dvojici mysů Roca (*Sacrum promunturium*) a Finisterre (*Magnum promunturium*). Ptolemaios se dopustil podle mínění Stechova omylu tím, že nepostřehl tohoto rozdílu a zaměnil *Sacrum promontorium* Melovo a Avienovo (= mys Sv. Vincence) s Pliniovým promunturiem téhož jména (= mys da Roca). Z dalšího výkladu Stechova se dovídáme o příčinách a důsledcích tohoto domnělého omylu Ptolemaiova, zaviněného podle Stechova úsudku již jeho předchůdcem Marinem z Tyru. Marinos prý čerpal popis pobřežní trati od úžiny Gibraltarské až po Gdansk ze dvou plavebních deníků, a to z jednoho popis trati od úžiny Gibraltarské až po *Sacrum promontorium* podle Plinia, t. j. po mys Roca u Lisabonu, z druhého popis trati od *Sacrum promontorium* podle Mely, t. j. od jižnějšího mysu Sv. Vincence, až po Gdansk. Tím se Ptolemaiovi podle Stechova výkladu protáhlo pobřeží celé západní a severní Evropy od Lisabonu až po Gdansk o rozdíl vzdálenosti mezi mysem Sv. Vincence a mysem Roca, přibližně o dva širkové stupně (37^0 — $38\frac{1}{2}^0$), t. j. o tutěž vzdálenost, o niž je v díle Ptolemaiově posunuto k severu celé pobřeží severní Germanie¹.

A podobně vykládá Steche také, proč bylo celé pobřeží západní a severní Evropy u Ptolemaia o dva zeměpisné stupně (dnešní, $2\frac{1}{2}^0$ Ptolemaiových) posunuto k východu. Podle jeho soudu se to stalo opět zaviněním Marina z Tyru, který omylem

¹ Steche, *Altgerm.* 32 a d.; srov. k tomu *Germ.-Erbe* III. 45: „daher hat er [Plinius] die rund 2 Breitengrade lange Strecke zwischen St. Vincent und da Roca zweimal eingesetzt“.

dal trati mezi mysem *Sacrum promontorium* a ústím řeky *Callipodis-Calda* místo směru severního směr severovýchodní, čímž vznikl rozdíl dvou dnešních rovnoběžkových stupňů. Ptolemaios prý v tom následoval Marina¹.

Steche uzavírá svůj výklad o příčinách obojího posunu celého pobřeží od Lisabonu až po Gdansk² poukazem na to, že tento příklad dokazuje, jak je při posuzování starých písemných památek důležitý jejich vědecký výklad i po stránce jazykové, a v dalších odstavcích uvažuje o příčinách, které mohly vésti k osudné záměně přídavných jmen *Velký* a *Svatý* v názvu *Magnum a Sacrum promontorium*³.

K tomu bych poznamenal, že se Ptolemaios dojistá dopustil mnohých a velkých omylů, ale z tohoto omylu že jej Steche viní neprávem. Steche zřejmě citoval Plinia i Aviana z druhé ruky, nikoli přímo z originálu, a tak se jemu přihodil dvojnásobný omyl. Avienus totiž vůbec nezná název *Magnum promunturium* a Plinius neuzivá tohoto názvu pro mys Finisterre, jak se domnívá Steche, nýbrž — v úplně shodě s Pomponiem Melou⁴ pro mys da Roca u Lisabonu, a název *Sacrum promunturium* přikládá Plinius opět v dokonalé shodě s Melou a s Avianem⁵ mysu Sv. Vincence, nikoli mysu Roca, jak myslí Steche.

Na důkaz toho stačí uvést zde úryvek z Pliniova textu. Plinius podává v třech kapitolách (NH. IV. 110—112) výčet svých heslovitých záznamů o Hispanii Tarraconensis a zakončuje jej popisem toku řeky Duria (dnešního Duera), pohraniční řeky mezi Hispanii Tarraconensis a jižnější Lusitanií, a pokračuje pak přehledem analogických záznamů o Lusitanií: (113) *A Durio Lusitania incipit... Eburobrittium. Excurrit deinde in altum vasto*

¹ Steche, Altgerm. 34. Omylem jmenuje Steche řeku *Callipodis*, přehlédnuv, že to je 2. pád subst. *Callipus*; omyl vznikl patrně zběžným převzetím z Müllerova (130) latinského textu: *Callipodis fluvii ostia*.

² Steche, Altgerm. 34, Germ.-Erbe III. 115.

³ Steche, Altgerm. 34 a d.

⁴ Mela III. 7, 8.

⁵ Avienus, *Ora maritima* v. 215 a d., ed. Berthelot (Paříž 1934) str. 37: *cautes Sacra Saturni et ipsa: feruet inlissum mare litusque latus saxum distenditur. hirtae hic capellae...* K lokalizaci v. též Müllenhoff, DA. 12. 115 a d., Berthelot, ed. Aviana str. 75. ..

cornu promunturium, quod aliqui Artabrum appellavere, alii Magnum, multi Alisipponense ab oppido, terras, maria, caelum discriminans. illo finitur Hispaniae latus et a circuitu eius incipit frons. (114) Septentrio hinc oceanusque Gallicus, occasus illinc et oceanus Atlanticus. promunturi excursum LX prodidere, alii XC... (115) ab Durio Tagus CC... Tagus auriferis harenis celebratur. Ab eo CLX promunturium Sacrum e media prope Hispaniae fronte prosilit.

Plinius tedy jmenuje oba mysy, *Magnum* i *Sacrum promunturium*, v Lusitanii, která byla na severu ohraničena Duriem, dnešním Duerem. Nemohl proto mysliti prvním názvem (*Magnum promunturium*) mys Finisterre, který je od Duera skoro tak daleko na sever, jako je Pliniovo *Magnum promunturium* od Duera na jih. O totožnosti tohoto mysu (*Magnum promunturium*) s dnešním mysem da Roca nás nenechává Plinius v nejmenších pochybnostech, neboť výslovně jmenuje také ještě jeho druhý název podle města Olisippo, které bylo na předhoří da Roca. A právě tak nás nenechává ani další text Pliniův, podle něhož je *Sacrum promunturium* 160 mil na jih od ústí řeky Tagu (Taja), v pochybnostech o tom, že tu šlo jediné o dnešní mys Sv. Vincence.

Ostatní podrobnosti Pliniova líčení, jako že teprve u mysu Roca (*Magnum promunturium*) začíná západní fronta Hispanie, a že mys Sv. Vincence (*Sacrum promunturium*) vystupuje téměř ze středu té fronty, je prostě jen zajímavou ilustrací nesprávného nazírání Pliniova na orientaci západního pobřeží Hispanie, ale pro otázku, jež nás tu zaměstnává, nemá vůbec významu.

Tím tedy padá celý domnělý důkaz Stechův a s ním i ostatní závěry, jež Steche na tento domnělý důkaz upíná¹.

Odmítáme-li důkaz, vybudovaný na domnělém rozporu v textech antických autorů, na rozporu, jehož vůbec nebylo, můžeme připustit, že Stechův postřeh je správný alespoň potud,

¹ Srov. jmenovitě i konečný závěr Stechův v Germ.-Erbe III. 119: „Deshalb [že byla základní chyba Ptolemaiovy mapy Evropy Stechem zjištěna v Portugalsku] kann das Werk des alexandrinischen Gelehrten trotz seiner Fehler jetzt benützt werden ...“

že Ptolemaiovo *Ἱερὸν ἀκρωτήριον* (= Sacrum promunturium) je skutečně posunuto dále k severu než ve skutečnosti, a to s 37° na 38° 15' s. šířky¹. Nečiní tu tedy rozdíl dva stupně, jak myslí Steche, nýbrž jenom 1½ stupně. U severnějšího mysu Roca — Ptolemaiova *Σελήνης ὄρος, ἄκρον*² — vzrůstá sice rozdíl na plné dva šířkové stupně (u Olisippa činí okrouhle 1° 30'), ale tento vzrůst se opět silně snižuje při ústí pohraniční — a tedy lépe známé — řeky Duria (dneš. Duera), a to až skoro na pouhého půl stupně (41° 10' skut. z. š. — 41° 50' Ptol.)³. To je tedy další důkaz, že posunutí mysu Sv. Vincence (Sacrum promunturium) nemělo toho významu, jak myslí Steche.

Zajímavější je druhé Stechovo⁴ správné upozornění, že u Ptolemaia nejde pobřeží od mysu Sv. Vincence přímo k severu, jako ve skutečnosti, nýbrž k severovýchodu (až po ústí řeky Kallipus n. Kalopus⁵). Podle Stechova výkladu bylo tím celé další pobřeží Hispanie stlačeno o dva dnešní rovnoběžkové stupně k východu. Jak došlo k této úchylce, zda ji opravdu zavinyly již záznamy Marinovy⁶, či byla-li způsobena vlastní spekulací a úpravou Ptolemaiovou, dnes ovšem nelze bezpečně říci. Že mohla vedle jiných příčin, především vedle napřímění dolního toku Rýna⁷ spolupůsobiti na posun Ptolemaiova pobřeží západní Evropy a tím i na posun celé vlastní evropské pevniny směrem k východu⁸, byla by myšlenka na první pohled přijatelná. Ale ani ta při bližší kontrole Ptolemaiových čísel a jejich srovnání se skutečnými poměry neobstojí.

Ptolemaios posunul mys Sv. Vincence o 2½° k západu za poledník mysu Roca. Tím by byl mohl způsobiti nejvýše jen posun západního pobřeží Gallie a Germanie směrem k západu,

¹ Ptolem. II. 5. 2.

² Ptolem. II. 5. 3.

³ Tamže odst. 1.

⁴ Steche, Altgerm. 34.

⁵ Ptolem. II. 5. 2, podle Müllera 131 pozn. 2 k str. 130 dnešní Caldao nebo Sadao.

⁶ Steche l. c.

⁷ VG. I. 4 a d., 103 a d., 124 a d., 152 a d., II. 19 a d., 64.

⁸ Steche l. c.

neboť celé západní pobřeží jeho Hispanie od úžiny Gibraltarské až k mysu Finisterre je posunuto na rozdíl od skutečných poměrů o několik stupňů na západ. O tom nás přesvědčí tato tabulka:

	Ptolemaiova z. délka (od Ferra)	Skutečná z. délka (východně od Ferra)
mys Sv. Vincence	2° 30'	(okrouhle) 8° 40'
mys da Roca	5°	(okrouhle) 8° 5'
mys Finisterre	5° 15'	(okrouhle) 8° 20'

Rozdíl v poloze se ještě zvětší, uvážíme-li, že jeden Ptolemaiový délkový (rovnoběžkový) stupeň se tu rovná (podle výpočtu Stechova) asi $\frac{1}{3}$ stupně skutečného¹. U obou konců Ptolemaiových hor Pyrenejských jest již rozdíl mezi čísly Ptolemaiovými a poměry skutečnými značně menší: západní konec Pyrenejí je u Ptolemaia na 15° 10', ve skutečnosti na 16° vých. d. od Ferra, východní konec Pyrenejí je u Ptolemaia na 20° 20', ve skutečnosti na 20° vých. d. od Ferra.

Jak je z čísel zde uvedených patrné, musila u Ptolemaia nastati nestejným posunem jednotlivých bodů západního pobřeží Hispanie a zejména dalekým vysunutím mysu Sv. Vincence směrem na západ velmi značná deformace celého jeho obrazu Hispanie, ale posun pobřeží severní Germanie o 2° směrem k východu tím zřejmě způsoben býti nemohl.

Pro řešení topografie Ptolemaiovy Germanie má podle mého soudu především význam zjištění, že celá severozápadní a severní část této oblasti byla posunuta o rozdíl mezi zeměpisnou délkou východního ústí Rýna, t. j. někdejšího výtoku z jezera Flevo², a ústí řek Vesery a Labe (starého ústí) k východu³. Tento rozdíl činí okrouhle asi $3\frac{1}{2}$ dnešních zeměpisných stupňů. Byla o něj posunuta k východu především severozápadní část Germanie. Východní ústí Rýna se tím přibližně dostalo na svůj

¹ Steche tamže 4 a d., 6, 28, Germ.-Erbe III. 114.

² VG. I. 111 a d., II. 19 a d., 65 a d.

³ VG. I. 103 a d., 124 a d.

správný poledník. Směrem k východu se čísla posunu rozličnými Ptolemaiovými úpravami mapy krátí. Nelze tedy také mluvit o nějakém sumárním posunu o 2⁰ k východu, jak chce Steche¹.

Kromě posunu k východu došlo ovšem v Germanii také k posunu směrem severním a jižním. Směrem jižním byla protažena především oblast jihozápadní, směrem severním oblast severozápadní a zejména celá východní polovice Germanie až po baltské pobřeží. S touto deformací východní polovice Ptolemaiovy Germanie souvisí příčinně posun všech pohoří v ní umístěných směrem severním. A tento posun byl zaviněn dvojí funkcí Ptolemaiových Sudet, k níž došlo, jak ukáží také ještě později, jednak přenesením jejich jména na horská pásma a vrchoviny severně od Dunaje², jednak tím, že v některých Ptolemaiových záznamech podržely svůj význam Sudet skutečných. Tato druhá funkce Ptolemaiových Sudet byla příčinou, že je Ptolemaios umístil až v zeměpisné šířce Sudet skutečných, a to mělo ovšem za další následek, že se horská pásma od Durinského lesa až po slezské Jeseníky, označená v geografii Ptolemaiově jako pohoří Mélibocké a Askiburgijské, dostala o celou širší dnešních Čech a Moravy ještě dále k severu³.

Prostora těchto vlastních dnešních Čech a Moravy, odsunutá Ptolemaiovým omylem o celou svou (zeměpisnou) šířku dále k severu, však podržuje jinak svůj význam i nadále, jenom ovšem s tím rozdílem, že některá data Ptolemaiova, která by do ní také ještě patřila, se octla v rozšířené oblasti jižnější, mezi Ptolemaiovými Sudetami a Dunajem. Tak třeba rozuměti výrazu o dvojí oblasti českomoravské, jehož jsem po vžitém již způsobu užil i v této práci, dáváje mu ovšem novou náplň i odůvodnění.

¹ Steche, Altgerm. 34, Germ.-Erbe III. 115. Podle Stechovy rovnice 1⁰ Ptolem. = $\frac{1}{3}$ stupně skutečného by ústí Odry bylo asi o $\frac{1}{3}$ ⁰ západněji a východní ústí Visly asi o 1 $\frac{1}{2}$ ⁰ západněji než ve skutečnosti. Celková délka Ptolemaiovy severní Germanie od východního ústí Rýna k východnímu ústí Visly je 17⁰ Ptolemaiových, což by podle Stechovy rovnice činilo asi našich 13 $\frac{1}{2}$ ⁰ proti skutečné délce 15⁰.

² VG. II. 20 a d., 35 a d., 41 a d., 214 a d., a dříve již Čechy a Morava za doby římské (Praha 1923), 96 a d.

³ VG. II. 30, 39 a d., 216.

K Stechovu výkladu, že název *Sudety* je keltské jméno pro dlouhou skupinu horských pásem od horní Vesery po horní Odru, pro niž byla u Germánů usedlých severněji užívána dvě stará germánská jména Mélibokon a Askiburgion, bych jen stručně upozornil na to, že tu jde o pouhou Stechovu domněnku, která není ničím bezpečně ověřena. Všecky tyto tři názvy se vyskytují po prvé v práci Ptolemaiově. Starších dokladů pro ně vůbec není. O jménu Sudet lze ovšem se vši pravděpodobností říci, že je původu keltského¹ a že jde asi o prastarý název. Méně bezpečná je však Stechova domněnka, že je to název bojský. Bojové v přímém sousedství Sudet skutečných nikdy v souvislém osídlení usazení nebyli. To nám dosvědčují jak zprávy historické, které vesměs ukazují na Podunají a na jižní Čechy jako na staré území bojské², tak také nálezy archeologické, které rovněž podávají dnes již nesporný důkaz, že tyto končiny byly od pradávna, již od střední doby bronzové osídleny tímž nebo alespoň navzájem blízké příbuzným lidem, který v nich sídlil až do dob kolem začátku našeho letopočtu a pochovával své mrtvé v mohylách. Jenom lid těchto ‚mohylových polí‘ může být podle svědectví historických zpráv ztotožňován s Boji³.

Končiny severnější, t. j. území s obou stran Krkonoš a Sudet, byly podle archeologických nálezů v době od IV. do I. století před Kr. (a na Moravě až do válek ‚markomanských‘ v II. století po Kr.) osídleny jiným, arci rovněž keltským lidem, po němž se nám v celé té oblasti zachovalo množství hřbitovů s kostrovými hroby, jejichž obsah nám dosvědčuje, že je zanechal národ galských válečníků, o němž se ze závažných důvodů domnívám, že byl totožný s národem Volků Tektosagů⁴, a který se tak vryl

¹ K. Zeuss, *Die Deutschen u. die Nachbarstämme* (Mnichov 1837), 11, Holder, *Alt-celt. Sprachschatz* II. 1654, R. Much, *ZfdA* XXXIX. 29 a d., Hoops RL. 204.

² Šimek, *Č. a M.* 49 a d., *Keltové a Germáni v našich zemích* (Spisy f. f. M. univ. č. 38, Brno 1934), 6 a d., 23 (tam v. i literaturu, cit. v pozn.).

³ Šimek, *KG.* 21 a d., 23 a d., 30, 33 a d., 40 a d. (v pozn. v. lit.).

⁴ Šimek, *tamže* 18 a d., 24 a d., 28 a d., *Západní Slované a Germáni* (Brno 1947), 2, 4; v poslední době sdílí tento názor také J. Böhm, *Kronika objeveného věku* (Praha 1941), 410, 418, 423, 489, srov. též J. Filip, *Pravěké Československo* (Praha 1948), 270.

do paměti Germánů, že v jejich podání žil pode jménem *Walh*, *Walch* a pod.¹ (z toho slov. *Vlach*) ještě dlouho potom, kdy už národ sám dávno zanikl. Od těchto Keltů tedy mohlo pocházeti jméno *Sudet*. A možná i název pohoří Mélibockého, třebaže forma tohoto jména byla později pogermánštěna².

Pokud se týká názvu Askiburgijského pohoří, nemyslím rovněž, že by bylo možné tvrdit o něm s takovou určitostí, jak chce Steche, že je pragermánského původu. Tomu nenasvědčuje ani sám tvar jména ani okolnost, že se toto jméno vyskytuje právě jenom u Ptolemaia a po něm už nikde jinde. Kdyby bylo skutečně šlo o prastarý lidový název germánský, jak bychom si pak vysvětlili, že po době Ptolemaiově zase tak úplně mizí, ačkoli přece končiny s obou stran pohoří byly právě v té době po několik století osídleny germánskými kmeny? A proč se právě prostřednictvím těchto Germánů dochovalo do pozdějších dob staré keltské jméno *Sudety* a nikoli domněle pragermánské jméno *Askiburgijské pohoří* nebo krátce *Askiburgion*, jak soudí Steche?

Myslím proto, že je spíše oprávněna má domněnka³, že toto jméno bylo uměle utvořeno Ptolemaiem samotným nebo snad už jeho předchůdcem (Marinem?) podle východiska výpravy do pohoří, pro něž neměl jiného jména, když název *Sudety* přenesl na hory nad Dunajem. Podobně umělý je u Ptolemaia také jeho název Sarmatských hor pro všechny skupiny západních Karpat, u Cassia Diona název Vandalských hor pro Krkonoše⁴, a něco obdobného je také v Ptolemaiově⁵ sumárním označení 'západní okean' i pro oceán Atlantický, jehož jméno bylo už před vznikem Hyfégése Římanům běžné⁶.

¹ Müllenhoff, DA. II². 89, 279 a d., IV². 100 a d., Holder l. c. III. 436 a d., Bremer, Ethnogr.² 28, 44 a d., Much, Hoops RL. IV. 423 a d., 433.

² Zeuss, D. N. 8, Müller, Ptolem. I. 1. 253 pozn. 3, Holder l. c. 535 a d., R. Much, ZfdA XLI. 107 a d.

³ VG. II. 25 a d.

⁴ Dion LV. 1.

⁵ Ptolem. II. 5. 2, 6. 1.

⁶ Mela I. 15, 21, 22, 25 a j. (*Atlanticum mare n. pelagus, Atlanticus oceanus*), Plinius, NH. IV, 114 (*Atlanticus oceanus*).

Pro řešení otázky Ptolemaiových *πόλεις* v našich končinách má vedle správného výkladu Ptolemaiových Sudet zvlášť velký význam také Stechem znovu nadhozená otázka, kolik horských pásem Ptolemaios zakreslil na mapě, s níž četl údaje své Hyfégése. Obě otázky spolu ovšem těsně souvisí. Steche, jak už jsem se zmínil¹, dospěl k závěru, že Ptolemaios místo dvou skutečných velkých horských pásem, jednoho od Durinského lesa až po Jeseníky a druhého od Franckého Jury přes Šumavu po Českomoravskou vysočinu, zakreslil tři pásma, a to nejj jižněji Gabrétu a Orkynský les, ve středu Sudety a na severu pohoří Mélibocké a Askiburgijské. Ptolemaiovy Sudety jsou podle Stechova názoru² totéž, co Mélibocké a Askiburgijské pohoří dohromady. Zbývá tedy určit jenom význam třetího, nejj jižnějšího pásma. A v tom je další kámen úrazu Stechova řešení. Steche při něm opustil svou prvotní správnou metodu určovati napřed geografický rámeček mapy Ptolemaiovy a pak podle tohoto rámce určovati náplň ethnografickou, a dal se cestou úplně opačnou: podle sídel markomanských a kvádských, jejichž polohu na mapě Ptolemaiově by měl teprve podle hor zjišťovat, určuje význam hor! A protože vychází ze starého nesprávného předpokladu, že Boiohaemum starověké bylo totožné s Čechami pozdních historických dob³ a že Markomani, které Ptolemaios umísťuje jižně od Gabréty, sídlili v Čechách⁴, dochází k závěru⁵, „že Gabréta byla tedy kmenovou hranicí uvnitř české kotliny“.

Podle Stechova tradičního postupu bychom mohli právem očekávat, že dojde k závěru, že tedy Gabréta, ohraničující území markomanské se strany severní, je také totožná s Mélibockým a Askiburgijským pohořím, neboť podle staré historiografické tradice obývali přece Markomani celé Čechy⁶ až po Krušné hory a Krkonoše! A protože Kvádové měli svá sídla podle téže

¹ Str. 20.

² Steche, Altgerm. 49 a d., Germ.-Erbe III. 116 mapka 2, 117 mapka 3.

³ Steche, Altgerm. 53: Boiohaemum ist Böhmen.

⁴ Tamže 56.

⁵ Tamže.

⁶ Srov. tamže 66.

tradice na Moravě¹ a v geografii Ptolemaiově jsou jižně od Orkynského lesa, který tedy podle toho by měl být totožný s východní částí dnešních Sudet, vycházel by nám z toho všeho logický závěr, že i celé třetí, nejjihnější pásmo Ptolemaiových horstev podle pojetí Stechova, by tedy mělo vlastně být — stejně jako Sudety — totéž, co jeho Mělibokon a Askiburgion. Čili jinými slovy, že všechna Ptolemaiova horstva v našich končinách — Mělibocké a Askiburgijské pohoří, Sudety, Gabréta a Orkynský les — jsou vesměs jen rozličné názvy pro totéž pásmo pohoří od Durinského lesa po Jeseniky!

Ale do těch logických důsledků přece jen Steche jít nechtěl. Omezil proto území markomanské jen na jižní Čechy a umístil domnělé třetí horské pásmo Ptolemaiovo tak, že ztotožnil Gabrétu s Brdy² a Orkynský les — poněkud příliš sumárně — „s vrchovinou ve střední Moravě jižně od Kroměříže, pokrytou tehdy pralesy a prolomenou jenom tokem řeky Moravy, dále s jižní částí Českomoravské vysočiny, Weinsbergským lesem v Horních Rakousích a s východní částí Šumavy“³. Ani tento výklad Stechův není ovšem správný.

Především je vůbec mylný Stechův názor, že Ptolemaios v našich končinách zakresloval ve směru od jihu k severu tři horská pásma nad sebou. Ptolemaios zaznamenal v Hyfégésí zcela ve shodě se skutečnými orografickými poměry našich končin dvě základní velká pásma hor, a to v prostoru mezi horní Veserou a horní Odrou jedno pásmo, rozdělené tokem Labe (a mezerou, která mu v těch místech vznikla z příčin, o nichž jsem již pojednal⁴) na dvě části, na západnější pohoří Mělibocké a východnější pohoří Askiburgijské, a nad Dunajem východně od dolní Náby druhé pásmo, kterému dal omylem jméno Sudet.

¹ Steche, tamže 61 a d.

² Tamže 56.

³ Tamže 55; Steche se touto identifikací Ptolemaiova Orkynského lesa dostává do rozporu dokonce i se svým úmyslně pozměněným textem Hyfégése, srov. níže str. 31 pozn. 1, neboť pak by nebyl Orkynský les východně od Gabréty (přesně: mezi Gabréťou a Sarmatskými horami, srov. Steche l. c. 46), nýbrž jižně od Gabréty, jak také velmi výstižně naznačuje mapka Stechova v Germ.-Erbe III. 116, č. 2.

⁴ VG. II. 39 a d., obdobně též Steche, Altgerm. 48.

Kromě těchto dvou velkých pásem jmenuje Ptolemaios ještě čtyři podružnější ‚lesy‘, pro jejichž bližší určení neměl zeměpisných souřadnic, a to les Sémanský jižně od pohoří Mélibockého, Gabrétu jižně od svých Sudet, Orkynský (Hercynský) les východně od těchto Sudet¹ a konečně les Lunu jižně od lesa Orkynského. Jak může tedy Steche tvrdit, že Ptolemaios zakreslil tři velká pásma horská? Proč ne čtyři? Neboť kdybychom chtěli se Stechem považovat Gabrétu za samostatné horské pásmo jižně od Ptolemaiových Sudet, musili bychom s větším ještě právem považovati za samostatné pásmo horské také Sémanský les jižně od pohoří Mélibockého, neboť bližší určení tohoto Ptolemaiova lesa, jak se nám dochovalo ve všech známých rukopisech Hyfégése, zní, že byl (ὕψ' ἄ =) ὑπὸ τὰ πέρατα τοῦ Μηλιβόκου ὄρους², čili že měl tutéž délku jako samotné pohoří Mélibocké! Přijetím dochovaného rukopisného textu bychom tedy dostali v oblasti mezi pohořím Mélibockým a Ptolemaiovými Sudetami ještě jedno dlouhé horské pásmo, které by směrem rovnoběžkovým protínalo severní Bavorsy a západní Čechy a oddělovalo by pohoří Mélibocké od Sudet (Ptolemaiových). To by ovšem stlačovalo Sudety a zejména Gabrétu k Dunaji a svědčilo by vůbec proti theorii Stechové³. Proto snad tu Steche opustil Cuntzovo⁴ čtení (ὕψ' ἄ), ačkoli se jím jindy pravidelně řídí, a vykládá Sémanský les dokonce jen jako pouhé Smrčiny⁵, tedy ‚les‘ v poměru k rozsahu Méli-

¹ Nikoli východně od Šumavy, jak úmyslně Ptolemaiův text pozměňuje Steche, Altgerm. 46: „zwischen diesem [Gabretawald] und den Sarmatischen Bergen ist der orkynische Urwald“; v textu Ptolemaiově, II. 11. 5, stojí výslovně ὦν μεταξύ při čemž vztažné zájmeno ὦν je obměněným opakováním předcházejícího ὕψ' ἄ. Obě zájmena se vztahují na Σούδητα ὄρη, srov. VG. I. 68 a 69 ř. 27; zájmeno ὦν by se nejvýš mohlo vztahovati kromě Sudet také ještě na Gabrétu (není to však pravděpodobné), naprosto se však plurální ὦν nemůže vztahovati jenom na podst. jméno jednotného čísla ἡ Γάβρητα ὄρη jak chce Steche.

² VG. I. 69, pozn. 21, II. 54 a d.

³ Při důsledném provedení theorie Stechovy spolu s tím, co bylo právě řečeno o lesu Sémanském, by byl Ptolemaios vlastně musil zakreslit dokonce pět pásem nad sebou: nejjižněji Orkynský les (srov. str. 30 pozn. 3), nad ním Gabrétu, nad tou Sudety, nad těmi Sémanský les a nad tím pohoří Mélibocké!

⁴ Cuntz, Geogr. 62 v. 253. 6.

⁵ Steche, Altgerm. 48.

bockého pohoří zcela nepatrný. Vlastně jen nejjihnější část tohoto pohoří samotného. Tato Stechova lokalisace lesa Sémanského vrhá nutně reflex i na lokalisaci druhého ‚lesa‘ Gabréty, kterou můžeme, a z důvodů, jež jsem uvedl dříve¹, dokonce musíme ztotožňovati s nejjihnější částí Ptolemaiových Sudet, t. j. s jižní Šumavou a s Novohradskými horami. Z těchto hor a nikoli z Brdů vytéká druhý přítok Dunaje od severu, o němž Ptolemaios výslovně praví, že teče od Gabréty², neboť tyto hory, dosahující mnohem větších výšek a mnohem neschůdnější než Brdy, byly právě v cestě velmi důležitých obchodních tratí od Dunaje na sever, a proto nutně musily najíti ohlas i v itinerářích, u nichž Ptolemaios čerpal svá data o severním Podunají. A z těchto hor opačným směrem, k severu, teče Vltava, již Ptolemaios právě vlivem týchž zpráv ztotožnil s horním Labem.

Tedy tyto hory nad Dunajem a nikoli Brdy musíme pokládati za Ptolemaiovu Gabrétu. Přisuzovati Brdům nějaký zvlášť význačný úkol a význam v geografii Ptolemaiově je při někdejších lesnatém rázu velké části jižních Čech právě tak nemožné, jako není možné ztotožňovati na př. Harz s pohořím Mélibockým³ nebo Katzengebirge s pohořím Askiburgijským⁴.

¹ VG. II. 52 a d.

² Tamže I. 66 ř. 18, II. 52.

³ To zamítá správně také Steche, Altgerm. 47.

⁴ O té identifikaci Steche vůbec neuvažuje. Znovu se jí snaží po vzoru Mehlisově oživit K. Schirmeisen, Zum Schema des Ptolemäischen Germanien, ZGMSchl. 39 (1937), 137 a d.: Askiburgijským pohořím jsou podle něho Łysogóry ve velkém ohbu Visly západně od ústí Sanu a (domnělé) lesy od nich na západ až po Katzengebirge (severně od Vratislavi) včetně. Ale tento výklad — dávno již odbytý — neobstojí z mnoha důvodů, především proto, že to není vůbec pohoří, ὄρος (kromě snad Łysogór, ač i ty dosahují jenom nepatrné výšky 611 m), a že také není nijak dokázáno, že ještě v době tak poměrně pozdní byl v celé krajině od Łysogór až po Katzengebirge, široké tři zeměp. stupně, souvislý les, jak předpokládá Schirmeisen, tamže 138, užívaje pro své tvrzení místo důkazu prostě jen slůvka ‚sicher‘. Jiná nepřekonatelná závada výkladu Schirmeisnova je nemožnost umístit ‚nad sebou‘, t. j. od jihu k severu, tři Ptolemaiovy kmeny: Bainochaimy, Bateiny a Korkonty na tak úzkém pruhu území, jaký vybývá mezi dnešními Sudetami a Katzengebirgem. Další závada je, že z těchto tří kmenů alespoň jeden, totiž Bainochaimové, vůbec nesmí být kladen do prostory mezi dnešní Sudety a Katzen-

Při Stechově řešení otázky Ptolemaiových Sudet a Gabréty je zvlášt' nápadným a zřejmě nemožným důsledkem, že by se byly hory nad Dunajem v geografii Ptolemaiově skoro vůbec neuplatnily (nehledíme-li k malé části, kterou Steche čítá k svému Orkynskému lesu), ačkoli se zprávy o nich zcela jistě musily několikerým způsobem obrážeti v itinerářích. Steche sám vede dokonce čtyři trati obchodních cest, jejichž itineráře zjišťuje, napříč přes Ptolemaiovy Sudety do osad, jež umisťuje do Čech. Jak je to možné, když ty osady jsou vesměs na sever od Sudet Ptolemaiových, a když Steche sám říká, že tyto Sudety jsou totéž, co pohoří Mélibocké a Askiburgijské, t. j. dnešní Durinský les, Krušné hory a Sudety dohromady?

A jak je vůbec možné, že Steche na jedné straně prohlašuje území mezi Ptolemaiovými Sudetami a oběma severnějšími pohořími, Askiburgijským a Mélibockým, za „nicht vorhanden“ a tím celou severnější, vlastní oblast českomoravskou

gebirge resp. les východně od Katzengebirge, neboť Ptolemaios jej výslovně umisťuje s obou stran Labe, tedy v každém případě jižně od dnešních Sudet, kdežto výklad Schirmeisnův žádá pravý opak. Atd. Ptolemaiovo Askiburgijské pohoří jsou ovšem skutečné hory, totožné s dnešními Sudetami, a nikoli pouhé — Kočičí hory, jejichž nejvyšší vrchol ční do výše — pouhých 255 m! — Jiný výklad Askiburgijského pohoří podal V. Ondrouch, který nyní ztotožňuje toto pohoří s obojimi Beskydy (západními a východními), srov. Slovensko v době římskogermánské (Praha 1936, otisk ze Sbírky předn. a rozprav ř. III. sv. 7), 6 a d., 60, Naše věda XVIII (1937), 37 a d.; jeho názor jsem vyvrátil v Naší vědě XVIII, str. 45 a d. Ondrouch se v dodatku, tamže 49 a d., dovolává ethnografické zprávy Ptolemaiovy (II. 11. 10) o sídlech Bainochaimů, Bateinů a Korkontů jako důkazu o tom, že západnější, hornatější část dnešních Sudet „nesmíme počítati k Askiburgiu“. Ale pravý opak je pravdou. Právě tato zpráva je jedním z nejdůležitějších důkazů, že tu část dnešních Sudet musíme počítati k Ptolemaiovu pohoří Askiburgijskému! Zpráva zní (VG. I. 74. 2 a d.): „při řece Labi (s obou stran) Bainochaimové, nad nimi Bateini a ještě nad těmi pod pohořím Askiburgijským Korkonti...“ Předložka *nad* (ὑπέρ) má u Ptolemaia (jak správně ukázal Cuntz, Geogr. 73, a znovu správně zdůrazňuje Steche, Altgerm. 12, i jak jsem sám doložil statistikou z díla Ptolemaiova, Č. a M. 94, 263, VG. I. 87, 102) jenom jediný smysl: Ptolemaios jím označuje směr severní (na jeho mapě byl — jako na dnešní mapě — sever nahoře), a právě tak jeho předložka *pod* (ὑπό) označuje jenom směr jižní. Jsou-li tedy Ptolemaiovi Bainochaimové při (horním, českém) Labi, severně od nich Bateini, a severně od Bateinů

prostě škrtá, ale zároveň na druhé straně přece jen zase do toho území, ačkoli ho podle jeho vlastních slov vůbec nebylo, umisťuje řadu Ptolemaiových dat ethnických a topických, která by při stanovisku Stechově podle všech zákonů logiky patřila vesměs do území severně od Sudet Stechových, rovnajících se pohoří Askiburgijskému a Mélibockému? Steche tímto postupem sám poráží a vyvrací svou vlastní myšlenku o „prostoru, jehož vůbec nebylo“.

Z dilematu, v němž se tak octl, pomáhá si Steche tím, že Ptolemaiovy Sudety prostě pomíjí a Ptolemaiovy údaje o kmenech a osadách z prostoru, „jehož vůbec nebylo“, umisťuje jednak v severní polovině Čech a Moravy, jednak — některé *πόλεις* — na území saském a slezském severně od Krušných hor a dnešních Sudet. Tak klade Ptolemaiovy Bainochaimy, kteří patří do jižních Čech s obou stran Vltavy, a Bateiny do severovýchodních Čech¹, Ptolemaiovy Korkonty, patřící do severovýchodních Čech pod

a zároveň na jih od pohoří Askiburgijského Korkonti, je to přece nepochybným důkazem, že tu mohl míti Ptolemaios na mysli jenom dnešní západní Sudety, nikoli Beskydy! A že moravsko-oderská brána byla při východním konci pohoří Askiburgijského, nikoli při západním, jak myslí Ondrouch (Slovensko v d. ř.-g. 6 a d., N. věda XVIII. 39 a d.), toho důkazem je především trať cesty „jantarové“ z Carnunta a z Brigetia k ústí Visly. Podle údajů Ptolemaiových procházela východním koncem pohoří Askiburgijského nedaleko od hlavního pramene Ptolemaiovy Visly. Stačí jediný pohled na dnešní mapu, abychom nabyli přesvědčení, že krajinu, v níž cesta procházela pohořím, musíme hledati v Jeseníkách, v horním porúčí Odry, a nikoli až někde u Dunajce a Popradu nebo dokonce až u Visloky. Římané byli lidé veskrze praktičtí a volili proto vždy pokud možná nejpřímější cesty k cíli. A z Carnunta i z Brigetia šla nejpřímější cesta k dolní Visle přes Jeseníky, tedy západně od Beskyd (srov. k tomu Šimek, N. věda XVIII. 46 a d., Č. a M. 84 a d., 103 a d., 108, Pamiětník II. 265 a d., VG. II. 14 a d., 82 a d., a níže v kap. II. odst. o trati carnuntské a brigetijské), nikoli východně od nich, jak by nutně vyplývalo z argumentace Ondrouchovy. Obojí tedy, zpráva Ptolemaiova o sídlech Bainochaimů, Bateinů a Korkontů, i trať „jantarové“ cesty z Carnunta a z Brigetia k dolní Visle, je nesporným důkazem, že Ptolemaiovo pohoří Askiburgijské je totožné s dnešními Sudetami, nikoli s Beskydami, jak soudí Ondrouch. Srov. k tomu také VG. I. 105, 125, II. 39 (vzájemný poměr ústí Svěbu = Odry a západního konce pohoří Askiburgijského).

¹ Steche, Altgerm. 66 a d., 68.

Krkonoše, posunuje do severní Moravy¹, a do severozápadních Čech mezi Brdy a Krušné hory umísťuje Varisty², ačkoli podle souhlasného svědectví Tacitova i Ptolemaiova patří do východních Bavor severně od Dunaje a západně od Gabréty (jižní Šumavy). Z Ptolemaiových πόλεις, jež patří do (vlastní) české oblasti, klade Steche Redintuion (Redinguion), Nomistérion, Lupfurdon, Kasurgis a Hegetmatii (Iligmatii) do severních a severovýchodních Čech, kdežto ostatní severněji položené osady Argelii (Areletii), Kalaiyii, Stragonu, Lugidunon, Kolankoron a Susudatu posunuje vesměs do území severně od Krušných hor a Sudet skutečných³.

To jsou důsledky, k nimž dochází Steche při umísťování Ptolemaiových kmenů a osad v prostoru, jehož domněle vůbec nebylo. Ukazují jako vše, co jsem o Stechově theorii a metodě jejího provádění pověděl, že cesta, již zvolil Steche k výkladu problémů, před něž nás staví Ptolemaiova Hyfégése v našich končinách, není schůdná. V geografii Ptolemaiově není vůbec prostoru, „jehož nebylo“, nýbrž jsou v ní jen oblasti nesprávně protažené tím nebo oním směrem podle velikosti omylu, k němuž vedlo nepochopení zpráv, jichž se Ptolemaiovi nebo snad již jeho předchůdci Marinovi o té či oné končině dostalo. V našich končinách to bylo především nepochopení zprávy o prameni Labe v Sudetách, jež vedlo k jejímu spojení se zprávami o pramenech Vltavy v horách nad Dunajem. To způsobilo, že Ptolemaios dal jméno Sudet horám nad Dunajem, ale zároveň je posunul do zeměpisné šířky Sudet skutečných. Tím se mu silně protáhla oblast podunajská směrem severním a zároveň se mu do ní dostalo kromě jména Sudenů (Sudinů, Sudianů) také několik názvů osad, které patřily do severnější, vlastní oblasti českomoravské.

To je základní poznatek, který si musíme uvědomiti, chceme-li

¹ Tamže 62; Steche soudí, že Korkontům patřilo velké pohřebiště u Kosteleece na Hané, což je ovšem zcela nemožné už proto, že pohřebiště kostelecké pochází až z III. století po Kr.; začalo se na něm pohřbívat dlouho po době, z níž může pocházeti zpráva o Ptolemaiových Korkon'ech.

² Tamže 66, 68.

³ Tamže 150, 156 a d., 179 a d.

správně vykládati Ptolemaiovy ethnické a topické údaje o našich končinách.

Lokalisaci většiny Ptolemaiových πόλεις v jeho Germanii lze s úspěchem řešit jenom ve spojení s řešením obchodních tratí, z jejichž popisů — itinerářů — byly údaje o poloze jednotlivých osad vypočteny a seřazeny do tabulek Hyfégése. Z toho, co jsem pověděl o mnohonásobné deformaci Ptolemaiova obrazu Germanie, je ovšem zřejmé, že čísel v Ptolemaiových tabulkách zeměpisných souřadnic z největší části vůbec nelze užítí pro přesné určení polohy jednotlivých osad na dnešní mapě, a že tedy mají pro nás jenom relativní hodnotu tím, že nám udávají, kde je máme umístit na mapě Ptolemaiově, čili jinými slovy, že nás poučují o vzájemném vztahu jejich polohy, jak si jej představoval Ptolemaios. Řešení místopisu Germanie pomocí tak málo určitých hodnot bude ovšem nutně jenom přibližné. Nepoví nám také ani zdaleka vše o tom, kolik osad v starověké Germanii skutečně bylo, nýbrž poučí nás především jen o tom, jakou představu o té věci získal ze svých pramenů autor Hyfégése. I tak nám podává poměrně mnoho, více než kterýkoli jiný antický zpravodaj nebo spisovatel. Oceníme to zejména, uvědomíme-li si, že Ptolemaios žil v daleké egyptské Alexandrii a neměl tak veliké příležitosti poučiti se o svém tematě vlastními cestami, výpovědmi očitých svědků a pod., jak tomu bylo třeba u Plinia a Tacita, kteří ostatně i jinak měli jako vysocí státní hodnostáři možnost užít k své práci i mnohých jiných, především státních pomůcek, map, zpráv o válečných výpravách a jiných podobných relací, jichž Ptolemaios k dispozici neměl. A přece se z jejich prací dovídáme o zeměpise a zejména o místopise starověké Germanie mnohem méně než z díla Ptolemaiova.

Z itinerářů římských kupců, jichž koloval v říši jistě velký počet¹, se zachovalo poměrně jen velmi málo. Nehledíme-li k mapě Peutingerské, jež byla také sama kresleným (a malovaným) světovým itinerářem², zachovala se jediná velká sbírka itineřů

¹ Srov. o tom poučnou stat v díle K. Millera, *Itineraria Romana* (Stuttgart 1916), str. XI a d.

² K. Miller, *Die Weltkarte des Castorius* (Ravensburg 1887), 62 a d., *Itineraria Romana XIII* a d., Kubitschek, *Karten* 2126 a d.; srov. k tomu VG. I. 14 a d.

římské říše pod jménem *Itinerarium provinciarum Antonini Augusti*, dále výčet námořních tratí, nazvaný *Imperatoris Antonini Augusti Itinerarium maritimum*, a konečně velký itinerář křesťanského poutníka z Burdigaly na Garonně v jihozápadní Gallii (Bordeaux) do Jerusalema, zvaný *Itinerarium Hierosolymitanum* nebo *Burdigalense*¹.

Z jiných památek toho druhu jmenuje K. Miller² ještě Itineraria Gaditana (*Itinerarium a Gades Romam*), vyrytá na plášti čtyř stříbrných pohárů, nalezených r. 1852 v horském vřidle ve Vicarellu nad Lago di Bracciano (severozápadně od Říma), dále zlomek trojho itineráře se silničního sloupu, původně osmištěného (s osmi itineráři), nalezeného r. 1817 při cestě z Tongeren de St. Truijen ve východní Belgii, šest jiných kamenných památek se zlomky 16 silničních itinerářů a kovovou nádobu z Froxfieldu s nápisem, obsahujícím jména pěti stanic z končiny blízko valu Hadrianova ve Velké Británii.

K. Miller zjistil, že v zachovaných itinerářích spolu s mapou Peutingerskou a j. je popsáno celkem — kromě menších odboček — asi 141 tratí³, vesměs v oblasti římské říše a v sousední části Asie až po Indii. Pro oblast starověké Germanie se nezachoval ani jediný itinerář. Jsme tu tedy odkázáni jenom na Ptolemaiovy údaje o jejím místopisu. Jeho podrobné studium vede k závěru, že byl čerpán z největší části také z itinerářů několika hlavních obchodních tratí, jež spojovaly římské Podunají s oběma moři na severu, Baltickým a Severním, a římské Porýní s mořem Baltickým, dále z jednoho itineráře cesty od horního Dunaje více méně souběžně s římským limitem do Porýní a ze záznamů o několika odbočkách od těchto hlavních cest. Pro cesty od západu k východu, z Porýní přes naše země na východ, Ptolemaios neměl patrně ani jediného itineráře. Tím si také vy-

¹ Srov. pečlivou edici všech tří itinerářů od O. Cuntze, *Itineraria Romana I* (Lipsko 1929), i velkou starší práci Millerovu, *Itineraria Romana*, str. LIV a d.

² Miller tamže LXXI a d. (tam v. i jinou starší lit.).

³ Tamže V—VII, 7—948; kromě mapy Peutingerské a zachovaných itinerářů použil Miller kosmografie Anonyma Ravennského a j. zachovaných pomůcek literárních, nápisů na římských milnících a j.

světlimé, že neměl korektivu pro nestejnou míru zkreslení našich končin a západnější oblasti Germanie.

Že místopis Germanie, jak nám jej podává Ptolemaiova Hyfégése, pochází skutečně z největší části z itinerářů římských kupců, pro to přinesl Steche zajímavý doklad filologický. Ukazuje¹ přesvědčivě, že jména osad v kapitole o Germanii jsou přejata z latinských pramenů, pocházejících od autorů, kteří neuměli řecky a nedovedli proto reprodukovati germánské *þ*, vyslovované jako anglické *th*, a germánské *ch*². Tyto germánské souhlásky dovedla řečtina reprodukovati svými písmenami *θ* a *χ*, kdežto Říman neznalý řečtiny užil místo nich písmen *t* a *c*. Tak se na př. ještě v době kolem r. 100 př. Kr. dostala do římské literatury jména *Cimbri* a *Teutoni* pro kmény, jejichž germánské jméno znělo *Chimbern* a *Theuthonen*³. Zato Caesar a římští důstojníci za Augusta, kteří již byli vesměs obeznámeni s řečtinou, psali náslovně *ch* u germánských jmen jako *Cherusci* a pod. A tak tomu bylo i v dobách následujících. Mezi jmény *osad* v kapitole o Germanii není ani jediného, v němž by byla souhláska *θ* nebo *χ*. Steche z toho usuzuje, že jména těchto osad musila býti čerpána jen z pramenů latinských, a to z takových, jejichž autoři neuměli řecky. To mohli býti jenom méně vzdělaní římští kupci, kteří podnikali obchodní cesty do Germanie a sestavovali si pro vlastní potřebu itineráře, v nichž reprodukovali místopisné názvy po římském způsobu.

Dalším dokladem, že Ptolemaiova místní jména v kapitole o Germanii pocházejí většinou z itinerářů, jsou koncovky těchto jmen.

V starších latinských itinerářích byla jména stanic nejčastěji uváděna v 6. pádě (ablativu loci)⁴ s číslem, udávajícím vzdálenost

¹ Steche, *Altgerm.* 12 a d.

² Srov. k tomu R. Much, *Stammeskunde*³ (1920), 62, Bremer, *Ethnogr.*² 28, 182, 224.

³ Srov. k tomu Kluge, *Zeitschr. f. d. Wortforschg.* VII (1905/6), 165 a d., Kauffmann, *DA.* I. 229, 231 a d., Steche l. c. 13 a d.

⁴ Srov. k tomu W. Kubitschek, *Pauly-Wissowa RE.* IX (1916), 2308 a d., K. Miller l. c. str. LXXI, Fr. Hertlein, *Römer in Württemberg I* (Stuttgart 1928), 43 pozn., E. Norden, *Alt-Germanien* (Lipsko-Berlin 1934), 93 a d., Steche l. c. 137 a d.

v římských milích, t. j. v tisících dvojkroků. Tak je na př. ještě v *Itinerariu provinciarum Antonini Augusti*, pocházejícím ve své dochované redakci asi z doby Diokletianovy (284 až 305 po Kr.)¹, naznačena trať cesty z Dolní Pannonie do Gallie Belgické (Dolní Germanie) podle pravého břehu Dunaje a levého břehu Rýna dlouhými řadami místních jmen v ablativě, srovn. *Quadratis — Flexo — Gerulata — Carnunto — Aequinoctio et Ala Nova — Vindobona — Comagenis — Cetio — Arlope — Loco Felicis — Lauriaco — Ovilavis* (v rkp. zkomoleno na *Ovilatus*) — *Ioviaco — Stanago — Bolodoro — Quintianis — Augustis — Regino — Abusina — Vallato — Summunturio — Augusta Vindelicum* atd. (následuje ještě 31 jmen, vesměs v ablativě)². Výchozí stanice trati bývá někdy v itinerářích uvedena ablativem s předložkou *a*: *a Daurono, a Taurino, a Laurino* (vesměs zkomolené tvary místo: *a Tauruno*), *a laco Felicis, a Lauriaco, a Ponte Aeni*³ atd., u jména cílové stanice bývá někdy užito akusativu loci (na otázku kam): *Triveros, Salonas, Bagacum, Turnacum*⁴ a pod. Někdy bývají pády místních určení střídány, uprostřed trati jsou jména stanic v ablativě nebo v akusativě⁵, výjimečně též v lokativě⁶. Lokativem bývá někdy dokonce označena i konečná stanice cesty⁷. Prvního pádu jednotného čísla s koncovkou *-us* se v itinerářích neužívalo⁸.

Tento stav se obráží, jak už správně upozornil Steche⁹, také

¹ K. Miller l. c. LIV.

² *Itin. prov. Anton.*, Cuntz, *Itin. Rom.* I. 35 a d. (Wess. 247. 1—250. 5).

³ Tamže 34 a d. (Wess. 241. 1, 3, 242. 1, 246. 1, 256. 4, 258. 2, 259. 3, 7).

⁴ Tamže 34 (240. 5), 40 (267. 13, 269. 7, 270. 2, 272. 7), 56 (*Treveros civitas* 366. 4), 58 (476. 3, 377. 1, 5, 378. 9, 11).

⁵ Srov. tamže 57: *Item a Colonia Traiana Colonia Agrippinam m. p. LXXI: Mediolano — Sablonibus — Mederiacum — Teudurum — Corioval'um — Iuliaco — Tiberiacum — Colonia Agrippina.*

⁶ Tamže 41: *Endidae*, 47: *Ocriculi, Narniae, Vermaniae, Nuceriae, Hadriae*, a j.

⁷ Tamže 41: *Sisciae* (274. 7), 46: *Hadriae* (308. 3, 310. 4).

⁸ Steche l. c. 138. Pokud se týká silniční mapy Peutingerské, prozrazuje svůj původ a účel také tím, že užívá pro jména osad týchž tvarů jako itineráře; srov. k tomu Hertlein l. c. 43 pozn. 2, Norden l. c. 93 a d.

⁹ Steche l. c. 137 a d.

v místopisných tabulkách Ptolemaiovy Germanie. Ptolemaios jmenuje ovšem své πόλεις v nominativní formě, ale u většiny jmen osad je na první pohled patrné, že vznikla z tvarů, jež mohly pocházet jenom z itinerářů. Protože většina jmen měla v itinerářích latinskou koncovku 6. pádu *-o*, má většina jich u Ptolemaia řeckou nominativní koncovku *-ον*. Steche soudí, že Ptolemaios si byl vědom toho, že v itinerářích jsou latinské ablativní formy, ale protože z itinerářů při jménech končících na *-o* nebylo patrné, je-li jméno osady rodu mužského či ženského, že se rozhodl skoro u všech pro koncovku středního rodu *-ον*. Že tak učinil i u jména římského tábora *Aliso*, vykládá Steche tím, že Ptolemaios pokládal také tento tvar, ačkoli jej nalezl (podle Stechova názoru) jinde, nikoli v itineráři, za formu ablativní, podobnou těm, jež nacházel v itinerářích, a proto jej obměnil analogicky také v řeckou nominativní formu s koncovkou *-ον* (*Alison*). Ale právě příklad *Alisa* ukazuje, myslím, že správný výklad musíme naopak hledati v tom, že si Ptolemaios (nebo kdokoli jiný, od něhož pocházejí záznamy jmen osad v Germanii) nebyl vědom rozdílu mezi koncovkou *-o* v ablativní formě jmen v itinerářích a mezi nominativní koncovkou *-o* ve jméně *Aliso*. Pokládal prostě všechny tvary latinských pramenů, končící na *-o*, za latinské nominativní tvary, odpovídající řeckým tvarům s nominativní koncovkou *-ον*, a proto také tuto koncovku přidal u všech latinských místních názvů, končících na *-o*¹. A právě ve velikém počtu takových názvů v kapitole o Germanii (50 z celkového počtu 94) vidím důkaz, že největší část z nich musí pocházeti z itinerářů.

Že je tomu skutečně tak, dokazuje i jiný příklad. Je to název Ptolemaiovy osady Σιγγώνη, který je zřejmě prostým přepsáním latinského ablativního tvaru *Singone* od nominativního tvaru *Singo*². Ptolemaios nebo jeho předchůdce (či ten, kdo snad data o osadách z itinerářů a pod. vypisoval), zřejmě nevěděl, že tvar, který podával itinerář, je 6. pádem latinského názvu osady. Analogické příklady známe i odjinud. Tak jmenuje Ptolemaios

¹ Tak mu také vzniklo místní jméno *Munitio* z obecného latinského *munitio*; více o tom v. kap. II.

² G. Schütte, Beiträge z. Gesch. d. Spr. u. Lit. XLI (1916), 32, Ptol. maps 108, Steche l. c. 145.

v Turdetanii (Hispania Baetica, II. 4. 10) osadu *Κούρσου*, což je prostý přepis latinského ablativního tvaru *Cursu* od nominativního tvaru *Cursus*, a dále osadu *Οὐρσώνη*, což je opět nominativ, vzniklý prostým přepsáním latinského 6. pádu *Ursone* od nominativní formy *Urso*, a později znovu na území Oretanů (Hispania Tarraconensis, II. 6. 58) *Σιασιπώνη*, opět z latinského ablativního tvaru *Sisapone* vzniklý řecký nominativ, který je tím nápadnější, že jde o proslulé hornické město (dnešní Almaden), o kterém psal již Strabon¹.

Jde tu tedy jenom o nový hromadný doklad nedostatečné znalosti latiny, na niž jsem už měl příležitost ukázat². Z ní pocházejí Ptolemaiovi *Τρανσμοντανοί* v evropské Sarmatii (III. 5. 9, z lat. *transmontani*, lidé žijící za horami) stejně jako jeho *Πόρτος Μάγνος* na jihovýchodním pobřeží Hispanie (II. 4. 7, z lat. *portus magnus*, velký přístav), jako obojí *Ψηγία* ve vnitřní Hibernii (II. 2. 9: *Ψηγία* a později znovu *Ψηγία ἑτέρα*, obojí z lat. *regia*, sídlo krále), jako trojí ‚Germánská‘ legie (II. 6. 28: *Λεγίων ζ' Γερμανική*, II. 14. 3: *Λεγίων ι' Γερμανική* a později znovu *Λεγίων ιδ' Γερμανική*, tvar *Γερμανική* vesměs místo lat. *Gemina*) a j. Z této nedostatečné znalosti latiny pocházejí také jména Ptolemaiových osad v Germanii *Siatutanda* (z neporozumění Tacitově větě: *ad sua tutanda degressis rebellibus*³) a *Susudata* (z lat. *sub Sudeta*⁴).

¹ Strabon III. 2. 3 (142): πλείστος δ' ἐστὶν ἄργυρος ἐν τοῖς κατὰ Ἰλιπταν καὶ τοῖς κατὰ Σιασιπώνα τὸν τε παλαιὸν λεγόμενον καὶ τὸν νέον. Srov. Müller 180 a d. pozn. Jako obdoby Ptolemaiova tvaru *Singone* s protějšího břehu Dunaje bych uvedl na př. několikrát se vyskytující ablativní tvar *Bregetione* (*Bregitione*) v Itinerariu prov. Antonini, Cuntz, Itin. Rom. I. 35 (Wess. 246. 4), 38 (262. 9, 263. 2), 39 (264. 7, 265. 3), a mnoho jiných obdobných tvarů, na př. *Lugione*, *Calone*, *Sublavione*, *Tutatone*, *Tinnetione*, *Segusione*, *Brigantione*, *Cabellione*, *Labiscone*, *Visontione-Vesontione*, *Matiscone*, *Aballone*, *Sextatione*, *Narbone*, tamže str. 35 a d., 41, 51 a d., 54, 56, 60 a d.; srov. též *Narbone* na mapě Peutingerské, segm. II, a j.

² VG. I. 11.

³ Tacitus, Ann. IV. 73, H. Müller, Marken d. Vaterlandes I (Bonn 1837), 114; více o tom v. níže.

⁴ R. Much, ZfdA XLI. 100, Hoops RL. IV. 204: *sub Sudeta silva*; více o tom v. níže.

Nedostatečná znalost jazyka itinerářů, z nichž bylo čerpáno názvosloví v kapitole o Germanii, se zvláště jasně obráží také ve způsobu, jakým byly ablativní a akusativní tvary množného čísla přejaty z latinských itinerářů do tabulek Hyfégése bez jakékoli změny jako řecké nominativy jednotného čísla, podobně jako latinské ablativy *Singone*, *Sisapone*, *Ursone* a *Kursu*. V itinerářích byly cílové stanice tratí označovány 4. pády jako *Ulmos*, *Platanos*, *Apollonos*, *Blandos*, *Pisonos*, *Arauracos*, *Tomos*, *Treveros*, *Tarquinios*¹, a tak nacházíme v Hyfégési analogické tvary *Aleisos*, *Leukaristos*, *Mélokabos* jako řecké tvary nominativní, jejich původní význam byl však akusativní: *do Aleisů*, *do Leukaristů*, *do Mélokabů*. A podobně nacházíme v Hyfégési k plurálním ablativům latinských itinerářů *Syracusicis*, *Aquis Segestanis sive Pincianis*, *Drepanis*, *Minturnis*, *Cumis*, *Bais*, *Patavis*, *Marinianis*, *Pompeis*, *Comagenis*, *Ovilavis*, *Tabernis*, *Decem pagis*, *Quintianis*, *Augustis*, *Rauracis*, *Delphis*, *Athenis*, *Thebis* a pod.² analogické tvary *Lirimeris*, *Marionis*, *Askaukalis* (n. *Askaulis*), *Budoris* a *Budorgis*, *Kasurgis*, *Alkimoennis*, *Kantioibis*, *Furgisatis* a *Kori-dorgis* (*Kondorgis*), jež musíme podle usu itinerářů překládati jako ablativní tvary množného čísla z *Lirimerů*, z *Marionů*, z *Askaukalů*, z *Budorů*, z *Budorgů*, z *Kasurgů* atd.

Vedle skupiny místních jmen s koncovkou *-ov* je v kapitole o Germanii největším počtem (26) zastoupena skupina jmen s koncovkou *-a*. Také tato jména jsou až snad na čtyři výjimky vesměs přejata v původní své podobě z itinerářů. Nebylo u nich ani žádné změny potřebí, neboť ablativní tvar itinerářů měl stejnou koncovku *-a* jako 1. pád. Výjimku tu činí především zmíněný již název *Siatutanda*, vzniklý z plurální formy *ad sua tutanda*, dále název *Susudata*, pocházející asi z latinského určení místa *sub Sudeta* (silva), a jména *Navalia* a *Riusiava*, jejichž původ je nejistý (v. níže).

Zvláštní místo zaujímají Ptolemaiovy nominativní tvary *Φληούμ*, *Βωμοί Φλαύιοι* a *Τρόπαια Δρούσου*. Žádné z nich nelze

¹ Itin. prov. Anton., Cuntz, Itin. Rom. I. 19, 21, 23, 24, 29, 31, 33, 45.

² Tamže 12—15, 17—19, 34—36 a d., 49.

bezpečně vřaditi do některého z itinerářů, z nichž je čerpána většina ostatních místních jmen v Ptolemaiově svobodné Germanii, pocházejí tedy z jiných literárních pramenů, nikoli z itinerářů. První jméno je pouhou řeckou transkripcí latinského *Flevum* (castellum), druhé je řeckým překladem latinského názvu města *Arae Flaviae* a třetí je řecká obměna latinského *Tropaea Drusi*. Bližší podrobnosti o nich a o jejich umístění budou podány níže.

Z toho, co zde bylo pověděno o Ptolemaiových jménech osad s koncovkami, reprodukcijícími stav, v jakém je podávaly itineráře římských kupců, vyplývá, že z těchto itinerářů pochází více než osm desetin všech místních jmen, která nám Hyfégése v kapitole o Germanii podává. Z Ptolemaiova výčtu to však přímo viděti není. Ptolemaios, jak jsem již uvedl, neměl v úmyslu podávati popis obchodních tratí, nýbrž chtěl podati syntetický obraz geografie popisované oblasti ve velkých rysech¹. Popis jednotlivých obchodních tratí by byl podle jeho pojetí náležel spíše k úkolům chorografie, již Hyfégése sloužiti neměla. A z důvodů, o nichž jsem se zmínil na začátku této stati², nespojil Ptolemaios svých πόλεις v kapitole o Germanii ani se jmény jednotlivých kmenů, ani jich neseskupil do stejných pásem a oblastních skupin jako kmeny, nýbrž rozdělil je zcela mechanicky na čtyři podélná pásma (κλίματα³), rozhraničená patnáctou, šestnáctou a sedmáctou rovnoběžkou jeho mapy oikumeny⁴, t. j. rovnoběžkami 48°30', 51°30' a 54°, na nichž je podle výpočtu, podaného Ptolemaiem v Syntaxi II. 6, nejdelší den 16, 16½ a 17 hodin. Osady umístěné přímo na těchto rovnoběžkách zařadil Ptolemaios vždy do pásma jižnějšího: Tulifurdon (a podle X též Teuderion a Leukaristos) na 54° do pásma druhého (od severu), Aleison a Karrodunon (podle tradice *RWU*r) na 51°30' do pásma třetího, Koridorgis a Felikii na 48°30' do pásma čtvrtého. Jedinou výjimkou, vybočující z tohoto pravidla je osada Amisia na 51°30'. Podle této z. šířky by patřila do pásma třetího, je však v II. knize

¹ VG. I. 12.

² Str. 7 a d.

³ O významu slova κλίμα v. Steche, Altgerm. 125.

⁴ Ptolem. I. 23.

kap. 11 zařazena mezi osady severnějšího druhého pásma, kdežto v VIII. knize ji Ptolemaios vybral zřejmě jako představitelku pásma třetího (vedle Luppie z pásma druhého a Eburoduna z pásma čtvrtého)¹.

Z celkového počtu 94 osad (kromě přístavu *Mararmanis* či *Manarmanis*, který tu Ptolemaios nejmenuje) připadá jich na první, nejsevernější pásmo 19, na druhé 29, na třetí 27 a na čtvrté, nejjihnější, 19. V následující tabulce podávám jejich seznam spolu s alternativními tvary a čísly druhé rukopisné tradice v závorkách. Z praktických důvodů přidávám v prvním sloupci číslo pásma, v druhém číslo celkového pořadí osady (není ptolemaiovské). První sloupec posičnických čísel označuje zeměpisnou délku, druhý zeměpisnou šířku. Připojená písmena *r* a *x* označují obojí rukopisnou tradici, a to *r* tradici zastoupenou hlavními rukopisy třídy *RWUr*, *x* tradici třídy *X*. Pokud se týká podrobností, jichž v tabulce nelze uvádět (jako na př. odchýlná čtení některých rukopisů), odkazují na podrobný poznámkový aparát v I. svazku VG., str. 76 a d.

I 1 Flé(v)um	28°45'	54°45'
2 Siatutanda <i>r</i> (Siltutanda <i>x</i>)	29°20'	54°20'
3 Tekelia	31°	55°
4 Fabiranon	31°30'	55°20'
5 Tréva	33° <i>x</i> (31°15' <i>r</i>)	55°20' <i>x</i> (54°40' <i>r</i>)
6 Leufana <i>x</i> (Lefana <i>r</i>)	34°15' <i>r</i> (31°15' <i>x</i>)	54°40' <i>r</i> (55°40' <i>x</i>)
7 Liriméris <i>x</i> (Lirimiris <i>r</i>)	34°30'	55°30'
8 Marionis	34°30'	55°50' <i>x</i> (54° <i>r</i>)
9 Marionis druhá	36°	55°50' <i>x</i> (55°35' <i>r</i>)
10 Koinoénon <i>r</i> (Kenennon <i>x</i>)	36°50' <i>x</i> (36°20' <i>r</i>)	55°30'
11 Ast(o)via <i>r</i> (Aituvia n. Aitovia <i>x</i>)	37°20' <i>r</i> (37°50' <i>x</i>)	54°30' <i>r</i> (55°30' <i>x</i>)
12 Aleisios <i>r</i> (Alisos <i>x</i>)	38°	55°

¹ Více o tom v. kap. II odst. o trati II (Eburodunon), VII (Luppia), a VIII (Amisia).

13	Lakiburgion	39 ⁰	55 ⁰ 35' <i>r</i> (56 ⁰ <i>x</i>)
14	Bunition <i>r</i> (Munition <i>x</i>)	39 ⁰ 30'	55 ⁰ 30'
15	Virunon	40 ⁰ 30'	55 ⁰ <i>r</i> (54 ⁰ 30' <i>x</i>)
16	Virition	41 ⁰	54 ⁰ 30'
17	Rugion	42 ⁰ 30'	55 ⁰ 40'
18	Skurgon	43 ⁰	55 ⁰
19	Askaukalis <i>r</i> (Askaulis <i>x</i>)	44 ⁰ <i>r</i> (44 ⁰ 15' <i>x</i>)	54 ⁰ 15'
II 20	Askiburgion	27 ⁰ 30' <i>x</i> (27 ⁰ 45' <i>r</i>)	52 ⁰ 30'
21	Navalia <i>x</i> (Nabalia <i>r</i>)	27 ⁰ 40' <i>r</i> (27 ⁰ 50' <i>x</i>)	53 ⁰ 15'
22	Mediolanion	28 ⁰ 10'	53 ⁰ 45'
23	Teuderion <i>r</i> (Teuterion <i>x</i>)	29 ⁰ 20' <i>r</i> (30 ⁰ <i>x</i>)	53 ⁰ 20' <i>r</i> (54 ⁰ <i>x</i>)
24	Bogadion	30 ⁰ 15'	52 ⁰
25	Stereontion <i>r</i> (Streontion <i>x</i>)	31 ⁰	52 ⁰ 10' <i>r</i> (52 ⁰ 20' <i>x</i>)
26	Amisia <i>x</i> (Amaseia <i>r</i>)	31 ⁰ 30'	51 ⁰ 30' <i>x</i> (51 ⁰ <i>r</i>)
27	Munition	31 ⁰ 40'	52 ⁰ 30'
28	Tulifurdon	32 ⁰	54 ⁰
29	Askalingion	32 ⁰ 30'	53 ⁰ 45'
30	Tulisurgion	32 ⁰ 40'	53 ⁰ 20'
31	Feugaron	32 ⁰ 40'	52 ⁰ 15'
32	Kanduon	33 ⁰	51 ⁰ 50' <i>x</i> (51 ⁰ 20' <i>r</i>)
33	Tropaia Drusova	33 ⁰ 45'	52 ⁰ 45'
34	Luppia	34 ⁰ 30'	52 ⁰ 45'
35	Mersovion <i>x</i> (Mesovion <i>r</i>)	35 ⁰ 30'	53 ⁰ 45' <i>x</i> (53 ⁰ 50' <i>r</i>)
36	Argelia <i>r</i> (Areletia <i>x</i>)	36 ⁰ 30'	52 ⁰ 20'
37	Kalaigia	37 ⁰ 30'	52 ⁰ 20' <i>r</i> (52 ⁰ 50' <i>x</i>)
38	Lupfurdon	38 ⁰ 10'	51 ⁰ 40'
39	Susudata <i>r</i> (Susudana <i>x</i>)	38 ⁰ 30'	53 ⁰ 50'
40	Kolankoron	39 ⁰	53 ⁰ 30'
41	Lugidunon <i>x</i> (Lutidunon <i>r</i>)	39 ⁰ 30'	52 ⁰ 30' <i>r</i> (52 ⁰ 10' <i>x</i>)

42	Stragona	39°40' x (39°20' r)	51°40'
43	Limiosaleon r (Limios alsos x)	41°	53°30'
44	Budorigon	41°	52°40'
45	Leukaristos	41°45' r (41°30' x)	52°40' r (54° x)
46	Arsonion	43°30'	52°20'
47	Kalisia	43°45'	52°50'
48	Setidava r (Geti- dava x)	44'	53°30'
III 49	Aleison r (Alison x)	28°	51°30'
50	Budoris	28'	51° r (49° x)
51	Mattiakon	30°	50°50'
52	Artaunon	30°10' r (30' x)	50°
53	Novésion r (Nauai- sion x)	31° r (31°30' x)	51°10'
54	Mélokabos x (Mélo- kavos r)	31°30'	50°40' x (50°20' r)
55	Gravionarion r (Ga- vonarion x)	31°30' x (31°45' r)	50°10'
56	Lokoriton	31°30'	49°20'
57	Segodunon	31°30'	48°45' r (49° x)
58	Dévona	32°30'	48°45' x (49°30' r)
59	Bergion	33° x (36° r)	49°30'
60	Ménosgada	34° r (34°30' x)	49°30'
61	Bikurgion	34°30' r (34°20' x)	51°15' r (49° x)
62	Marobudon r (Maro- bunon x)	35'	49° r (51°15' x)
63	Redintuinon r (Re- dinguinon x)	38°30'	50°30'
64	Nomistérion	39°	51°
65	Meliodunon	39°	49°
66	Kasurgis	39°15'	50°10'
67	Strevinta r (Strevin- tia x)	39°15' r (39°30' x)	49°30'
68	Hégétmatia r (Ilig- matia x)	39°40'	51°

69	Budorgis	40 ⁰	50 ⁰ 30'
70	Eburon	41 ⁰	49 ⁰ 30'
71	Arsikua	41 ⁰ 40'	49 ⁰
72	Parienna	42 ⁰	49 ⁰ 20' <i>r</i> (49 ⁰ 40' <i>x</i>)
73	Set(o)via	42 ⁰ 30'	50 ⁰
74	Karrodunon	42 ⁰ 40'	51 ⁰ 30' <i>r</i> (50 ⁰ 30' <i>x</i>)
75	Asanka <i>r</i> (Osanda <i>x</i>)	43 ⁰	50 ⁰ 20' <i>r</i> (50 ⁰ 50' <i>x</i>)
IV 76	Tarodunon	28 ⁰ 20'	47 ⁰ 50'
77	Oltáře Flavijské	30 ⁰ 40'	48 ⁰
78	Riusiava	31 ⁰	47 ⁰ 30'
79	Alkimoennis <i>r</i> (Helki- moennis <i>x</i>)	32 ⁰ 30'	47 ⁰ 30'
80	Kantioibis	32 ⁰ 40'	48 ⁰ 20' <i>x</i> (48 ⁰ 40' <i>r</i>)
81	Bibakon	33 ⁰	48 ⁰
82	Prodentia <i>x</i> (Brodeltia <i>r</i>)	33 ⁰ 45'	48 ⁰
83	Setuakóton	34 ⁰	48 ⁰ 20'
84	Usbion <i>r</i> (Vebion <i>x</i>)	35 ⁰	47 ⁰
85	Abiluon	35 ⁰ 20'	47 ⁰ 20' <i>r</i> (47 ⁰ 40' <i>x</i>)
86	Furgisatis <i>r</i> (Frurgisatis <i>x</i>)	36 ⁰	48 ⁰
87	Koridorgis <i>r</i> (Kondorgis <i>x</i>)	37 ⁰ 15'	48 ⁰ 30'
88	Medoslanion <i>r</i> (Mediolanion <i>x</i>)	38 ⁰	47 ⁰ 10'
89	Félikia <i>x</i> (Filekia <i>r</i>)	39 ⁰	48 ⁰ 30'
90	Eburodunon rkp. ZG (Reburodunon X, Rodobunon R)	39 ⁰	48 ⁰
91	Anduaition <i>x</i> (Anduetion <i>r</i>)	40 ⁰ 30'	47 ⁰ 40'
92	Kelemantia <i>r</i> (Kalamantia <i>x</i>)	41 ⁰	47 ⁰ 40' <i>r</i> (47 ⁰ 50' <i>x</i>)
93	Singoné	41 ⁰ 30'	48 ⁰ 15'
94	Anavon <i>x</i> (Anabon <i>r</i>)	41 ⁰ 55' <i>r</i> (41 ⁰ 40' <i>x</i>)	47 ⁰ 30'

Ve způsobu psaní místních jmen se snažím pokud možná i v délkách samohlásek uchovati stav, jaký se nám dochoval v Hyfégési, ale tím ovšem nechci nikterak naznačovati, že tak musila tato jména zníti také v ústech domorodců. Jména se dostala již do římských itinerářů nejruznějším způsobem zkomo- lena, a další komolení nastalo také často počítáním místních názvů při jejich přepisování z itinerářů. A zejména koncovky většiny jmen — snad kromě těch, jež končí na *-a* — byly ovšem u původních tvarů docela jiné¹.

Mnohonásobná a nestejněměrná deformace Ptolemaiova obrazu Germanie nepřipouští, abychom k zjišťování polohy jednotlivých πόλεις použili jako základu jeho pásem, ač by ta myšlenka na první pohled velmi lákala. Nebylo by zajisté nic pohodlnějšího než určovati polohu osad podle jejich vzdálenosti od rovnoběžek, určujících rozhraní jednotlivých pásem. Ale tato cesta je naprosto neschůdná proto, že zdánlivé přímky, tvořící rozhraní pásem, nejsou ve skutečném terénu přímkami, nýbrž velmi křivolakými lomenými čarami, jejichž poloha není předem dána, nýbrž musí býti také sama teprve podle polohy okrajních osad jednotlivých pásem zjišťována. A protože z těchže důvodů jsou pro nás často více méně bezcenná také čísla Ptolemaiových zeměpisných souřadnic, zbývá nám jako pozitivní hodnota pro lokalisaci osad především poznatek, že jména osad jsou z největší části čerpána z itinerářů. Podaří-li se nám správně stanovití trati těchto itinerářů, podaří se nám také alespoň přibližně určití polohu většiny Ptolemaiových osad. Z toho důvodu bude lokalisace těchto osad řešena spolu s otázkou Ptolemaiových obchodních tratí v následující kapitole. Zde nám zbývá pojednati jen o poloze těch osad, jejichž jména se dostala do díla Ptolemaiova z jiných pramenů, nikoli z itinerářů, popisujících cesty napříč Germanií. Patří sem přístav Mararmanis (Manarmanis) a πόλεις: Flévum, Siatutanda, Mediolanion-Teuderion, Navalía, Askiburgion, Tropaia Drusova, Novésion, Oltáře Flavijské, Tarodunon, Riusiava, Anduaition a Anavon.

¹ Srov. k tomu také Steche, Altgerm. 15 a d.

Mararmanis (Manarmanis).

Přístav *Μαραρμανίς* (*Μαναρμανίς*) nejmenuje Ptolemaios v seznamu svých πόλεις a v popisu západního pobřeží Germanie (II. 11. 1, VG. I. 64. 8) nazývá Mararmanis λιμήν, nikoli πόλις. Jsme proto oprávněni čítati Mararmanis k osadám, či nikoli?

Abychom mohli správně řešiti tuto otázku, je především třeba, abychom si ujasnili, jaký význam má slovo λιμήν v názvosloví Ptolemaiově. V obecné mluvě byl výraz λιμήν mnohoznačný: záliv, zátka, chobot, přístav a pod. Ptolemaios užíval v Hyfégési pro jednotlivé druhy zálivů nebo zátok v severnějších zemích evropských čtyř výrazů: κόλπος, εἴσχυσις, ποταμοῦ ἐκβολαί (ἐκβολή) a λιμήν, v jižnějších κόλπος, ποταμοῦ ἐκβολαί a λιμήν (jednou v Hispanii Baetické — II. 4. 4 — též ἀνάχυσις). Statistika těchto názvů v Hyfégési nás poučí, že Ptolemaios užíval důsledně každého z nich jako označení pro určitý druh mořských zálivů nebo zátok.

Κόλπος znamenalo Ptolemaiovi velký a široký mořský záliv, který je hloubkou i jinak prostě jen částí moře, širokým mořským záhybem do pevniny. Tak na př. v Řecku názvem κόλπος označuje Ptolemaios záliv Korintský, Messenský, Lakonský, Argolský, Saronský a j., v Itálii záliv Tarentský. Ale také celou severní polovici moře Adriatického nazývá ὁ Ἀδριακὸς κόλπος¹.

Ptolemaiova εἴσχυσις je v pravém smyslu zátoka, užší, ale hluboký (ve smyslu horizontálním) zářez do pevniny. Hloubka jeho dna nerozhoduje. Může být mělké, ale také velmi hluboké. Müller překládá slovo εἴσχυσις latinským *aestuarium*, ale tento výraz nevystihuje přesně významu řeckého εἴσχυσις. Aestuarium je spíše bažinatá mělčina, vystavená příboji moře, ale za odlivu při klidném moři třeba i zbavená vody². Tvar zátoky je při tom věci vedlejší.

¹ Ptolem. II. 16. 1: ἐπὶ τὸν Ἀδριακὸν κόλπον (dvakrát), III. 1. 14: παρὰ τὸν Ἀδριακὸν κόλπον, a j.

² Suetonius, Prata, fragm. u Isidora, De nat. rer. 41: aestuaria, per quae mare vicissim tam accedit quam recedit; Plinius, NH. XVI. 2: visae nobis [gentes] Chaucorum... vasto ibi meatu bis dierum noctiumque singularum intervallis effusus in immensum agitur oceanus, operiens alternam rerum naturae controversiam dubiamque terrae sit an partem maris. illic misera gens

Třetí druh zálivů tvoří rozšířená ústí řek. To platí jmenovitě o Ptolemaiově severní Germanii, kde se každá řeka před ústím rozlévá v jezero, které vyúsťuje jedním nebo i několika choboty do moře a bylo za všech dob přímo ideálním kotvištěm lodí, chráněným proti mořskému příboji, nebo se vylévá do moře tak širokým tokem, že se spíše podobá dlouhé mořské zátocce než řece. Také tato rozšířená ústí řek byla za všech dob velmi dobrými kotvišti pro lodi, jež po nich mohly plouti mnoho kilometrů do vnitrozemí. To bylo také příčinou, že již ve starověku vznikly na všech těchto germánských řekách daleko od jejich skutečného ústí kvetoucí přístavní osady, jež se staly středisky námořního i pozemního obchodu. A z toho důvodu podržela velká obchodní města jako Brémy, Hamburk, Lubek, Rostoky, Štětín a j. svůj někdejší význam až podnes.

Význam čtvrtého druhu zátok, označovaných u Ptolemaia slovem *λιμήν*, je tím, že se tohoto slova v Hyfégési nikdy neuzívá ani záměnou pro žádný z předcházejících tří druhů, a zároveň i typickými epithety¹ celkem dosti přesně vymezen pro zátoky, užívané a také rukou lidskou uzpůsobené a zařízené jako lodní přístavy. S tím dobře souhlasí také to, že Ptolemaios často užívá slova *λιμήν* jako označení určité menší části většího zálivu (*κόλπος*)². Skutečný přístav, zařízený tak, aby v něm mohly lodi

tumulos optinet altos ceu tribunalia extracta manibus ad experimenta altissimi ae-tus, casis ita inpositis, navigantibus similes cum integant aquae circumdata, naufragis vero cum recesserint, fugientesque cum mari pisces circa tuguria venantur. Tacitus, Ann. II. 8: classis Amisiae ore relicta... et eques quidem ac legiones prima aestuaria, nondum adcrecente unda, intrepidi transiere: postremum... turbati et quidam hausti sunt; IV. 73: proxima aestuaria aggeribus et pontibus... firmat; XI. 18: ceteras navium... per aestuaria et fossas adegit. Srov. též Norden, Germ. Urgesch.³ 284 a d., 296; s větou Nordenovou: „Ptolemaios übersetzt den lat. Ausdruck [*aestuarium*] regelmässig mit εἰσχωσις“ nemohu souhlasit, neboť je zřejmě založen jenom na Müllerově opačné praxi překládati řecké εἰσχωσις latinským *aestuarium*; Norden přehlédl, že Ptolemaios právě pro mělčiny (Watten) na celém pobřeží starověké Germanie nepoužil ani jednou výrazu εἰσχωσις. *Aestuarium* se kryje přesně s termínem *das Watt*, kdežto εἰσχωσις je totéž, co naše *zátoka*, s vymezením, jak je nahoře (v textu) podávám.

¹ Srov. na př. Κα:νός λιμήν (Nový přístav), Ptolem. II. 3. 3.

² Na př. Ptolem. III. 14. 33: ἐν τῷ Σαρωνικῷ κόλπῳ... Ἀθηναίων λιμήν..., Βουκέρφαλος λιμήν...

bezpečně přistávati a kotviti, je ovšem nemyslitelný bez lidských obydlí. Nemusí to býti v každém přístavě velká obchodní osada, ale čím lepší přístav a čím lepší jeho podmínky pro spojení s vnitrozemím, tím skýtá také lepší přirozené podmínky pro obchodní rozkvět a s tím spojený vzrůst osady. Učinil proto správně Müller, když na svých mapách k Hyfégési označil všechna místa, pro něž se v díle Ptolemaiově užívá slova *λιμήν*, kroužkem¹ jako jiné Ptolemaiovy osady. A učinil tak správně i u přístavu Mararmanis (Manarmanis)².

O poloze tohoto přístavu jsem pojednal již v prvním svazku této práce³. Ukázal jsem tam na rozpor v rukopisné tradici a vyložil jsem, proč dávám přednost znění, zachovanému v třídě *RWU*, která umisťuje Manarmanis na výběžek mořského pobřeží mezi třetím ústím Rýna a zálivem, do něhož ústila Ptolemaiova řeka Vidros⁴. Kromě důvodů tam uvedených bych zde chtěl zdůraznit ještě okolnost, že Mararmanis (Manarmanis) je vůbec jediná přístavní osada na celém pobřeží starověké Germanie mezi Rýnem a Vislou, kterou Ptolemaios při vymezení okrajní čáry pobřeží jmenuje. Byla to tedy asi jediná přístavní osada, jejíž jméno získal z periplů, plavebních záznamů o celém tom dlouhém pobřeží při Severním a Baltickém moři. Jinak jsou to — nehledíme-li k šesti „výběžkům“ ostrova Kimbrického a zátoky, v níž se podle Ptolemaia mořské pobřeží „obrací k východu“ — jenom ústí řek, jimiž nám autor Hyfégése naznačuje obrys pobřeží, a to čtyř řek, ústících do Severního moře, a čtyř, vylé-

¹ V několika málo případech, kde se tak nestalo, jde zřejmě především o technické nedopatření při kreslení mapy, srov. na př. Ptolem. II. 3. 2: Σεταντίων λιμήν (přístav Setantiů) a posiční čísla, na mapě Tab. č. 2 je jméno, ale kroužek vypadl, nebo II. 6. 2: Ἀρτάβρων λιμήν a posiční čísla, na mapě Tab. č. 4 vypadlo jméno (přístav Artabrů) i kolečko. Někde ovšem odpadlo kolečko pro označení přístavu, když je poloha jeho dána souřadnicemi zvláště jmenovaného města, srov. II. 6. 4: ἐν τῷ Μεγάλῳ λιμένι Φλαούιον Βριγάντιον...

² Müllerovo jméno přístavu *Marnamanis*, čerpané z podružných rukopisů, i jeho umístění je ovšem nesprávné, srov. VG. I. 64 pozn. 8, 113.

³ VG. I. 111, 113, obr. 3—5 na str. 111, 114 a 115; II. 69.

⁴ Srov. VG. I. 115, obr. 5.

vajících se do moře Baltického. Na všech těch řekách byla ovšem také přístaviště lodí, ale vesměs značně daleko od vlastního ústí řek. Kdyby přístav Mararmanis byl býval v hluboké zátocě, jak předpokládá tradice rukopisů třídy *X* (a dokonce už ovšem nesprávná kombinace Müllerova podle *X* a Ω ¹), nebylo by dobře možno pochopiti, proč se právě na tomto jediném místě zvláště zdůrazňuje — hluboko ve vnitrozemí — přístav a nikoli prostě zase jen ústí řeky, jako v ostatních osmi případech, a naopak stejně těžko bychom chápali nedůslednost, že na těch ostatních osmi místech nejsou také místo ústí řek citovány prostě jen přístavy, ačkoli jejich jména Ptolemaios znal. Znal je ovšem z itinerářů cest po pevnině, nikoli z periplů. Okolnost, že na tomto jediném místě se zvláště zdůrazňuje lodní přístav a nikoli ústí řeky, ačkoli tak hluboký záliv není na tom pobřeží bez řeky, jež na vytvoření zálivu nutně musila spolupůsobiti, vůbec myslitelný, je důkazem, že přístav mararmanský měl pro plavce doby Ptolemaiovy zvláště velký význam. Stačí pohled na dnešní mapu, abychom pochopili, jaký to asi byl význam. Pobřeží, na němž byl tento přístav, je právě uprostřed mezi nejvýchodnějším výběžkem Anglie a jižním Jutskem, t. j. uprostřed Severního moře, a vybíhalo do něho právě v těch místech velikým obloukem. Víme-li, že starověké lodi byly v porovnání s dnešními jenom malé a že byly poháněny jenom vesly nebo plachtami, a víme-li dále, že Severní moře bylo pro plavce vždy nejstrašlivější ze všech evropských moří² a že na něm bouřlivé jihozápadní orkány, přicházející s Atlantického oceánu, a studené severní (severozápadní) větry, vanoucí přímo z polárních končin, vyvolávají od časného podzimu do pozdního jara vlnobití, proti němuž byly starověké lodi úplně bezmocné (vzpomeňme jen hrozné katastrofy, která stihla válečné loďstvo Germanikovo³ v první polovině září

¹ VG. I. 113.

² Jenom rozdíl mezi nejnižším odlivem a nejvyšším přílivem činí tam 16 m (na Jaderském moři na př. jen půl metru).

³ Tacitus, Ann. II. 23, 24; důsledky této pohromy pro římskou plavbu srov. Tacitus, Germ. 34: ipsum quin etiam Oceanum illa temptavimus... nec defuit audentia Druso Germanico, sed obstitit Oceanus in se... inquiri. mox nemo temptavit [Müllenhoff, DA. II². 433: tentavit],

roku 16 po Kr.), pochopíme, co znamenal pro plavce tehdejší doby právě v těch místech přístav, který byl lehko a rychle dosažitelný, po případě i s napjatými plachtami. A takový přístav musil právě v těch končinách býti pokud možná těsně za zevní pobřežní čarou, neboť vjezd do dlouhých říčních chobotů, otevřených právě proti nejhorsším severním a severozápadním větrům, mohl být pro lodi ještě větším nebezpečím¹ než samo otevřené moře.

Proto jsem přesvědčen, že přístav, položený právě v místech, kde Severní moře starověké plavce nejvíce ohrožovalo, musil být těsně za starověkou pobřežní čarou, kterou tvořily dnešní Západofriské ostrovy. Stav, v jakém je pobřeží Severního moře dnes, kdy někdejší jednotná pobřežní čára je roztrhána na množství velkých i menších ostrovů a kdy nová pobřežní čára je mořským příbojem zatlačena hluboko do někdejší pevniny, je už sám o sobě nejlepším důkazem nebezpečnosti tohoto moře a zároveň také důkazem, jak vítaný musil býti starověkým plavcům právě v nejnebezpečnějších místech přístav snadno přístupný.

Podle rukopisné tradice třídy *RWUr*, která tomuto požadavku dokonale vyhovuje a musí být také z toho důvodu pokládána za lepší než alternativa, kterou nám podává tradice třídy *X*, musíme přístav hledati v místech, kde staré friské pobřeží nej-

sanctiusque ac reverentius visum de actis deorum credere quam scire. — O katastrofě (zakotveného!) loďstva Caesarova u pobřeží anglického r. 54 př. Kr., při níž bylo ztraceno kolem 40 lodí a ostatní silně poškozeny, v Caesar, BG. V. 10: venerunt, qui nuntiarent, superiore nocte maxima coorta tempestate prope omnes naves afflictas atque in litus eiectas esse, quod neque ancorae funesque sustinerent, neque nautae gubernatoresque vim tempestatis pati possent: itaque ex eo concursu navium magnum esse incommodum acceptum; 11: amissis circiter XL navibus... Srov. také o jiných nehodách a nesnázích loďstva tamže III. 9, 12 (nostrae naves tempestatibus detinebantur, summaque erat vasto atque aperto mari, magnis aestibus, raris ac prope nullis portibus difficultas navigandi), 13, IV. 22, 36, V. 23.

¹ Z toho důvodu nemohu také souhlasiti s identifikací přístavu s dnešní malou osadou Marnou (Marna) severozápadně od Groningen, pro niž se podle podoby jména rozhodli Wilhelm, Germanien 74, Müller 248 pozn. 1, Steche, Altgerm. 35 a d., ani s jeho umístěním k zátocce Groningenské (Lauwers Zee) vůbec, jak činili Mannert, Germania 544, Schulten, Bonner Jahrb. CXXIV 92, a j.

více vybíhalo do moře, přibližně asi uprostřed mezi starým výtokem z jezera Flevo a ústím Ptolemaiova Vidru (Friesche Gat)¹. To vše ukazuje někam k dnešním ostrovům Terschellingu nebo Amelandu. Naprosto bezpečné umístění přístavu není dnes dobře možné proto, že oba ostrovy jsou po katastrofálních změnách, jež tu způsobil dravý příboj moře už ve středověku², pouhými troskami někdejšího pobřeží, ale podle dnešního stavu pobřeží a mělčin před ním bych pokládal za pravděpodobné, že zátoka Ptolemaiova přístavu byla buď někde při dnešním Borndiepu mezi oběma ostrovy³ nebo před nimi, nebo možná ještě spíše dále na západ (severozápad) při okraji rozsáhlé mělčiny, jejíž dlouhý obloukovitý severní výběžek, zvaný Terschellinger Bank, obepíná a proti severu a západu chrání rozsáhlou hlubší zátoku v podobě nepravidelného trojúhelníka, která, byla-li mělčina ji obklopující ve starověku suchou zemí, musila být přímo ideálním přístavem právě v tom smyslu, jak jsem výše vyložil. Tato — dnes pod hladinou moře ležící — zátoka je na sever (sz.) od Terschellingu a její poloha by dobře souhlasila se situací, jak ji předpokládají poziční čísla rukopisů třídy *RWUr*.

K Ptolemaiovu jménu přístavu bych připomněl, že jsem v textu kapitoly o Germanii (VG. I. 64. 8) z důvodů, jež jsem podrobně vyložil⁴, dal přednost tradici rukopisů *RWUr*. Proto jsem také dal z formálních důvodů tvar *Manarmanis* v textu před tvar *Mararmanis*, uchovaný rukopisy *XZG*. Vzhledem k poloze přístavu na mořském pobřeží soudím ovšem, že se v jeho názvu ozýval týž kořen *mar-* (lat. *mare*, germ. *mari*, *Meer*, naše *moře*) jako ve jméně obojí *Marionis* při západním pobřeží Baltského moře (v. níže) nebo na př. ve jméně osady britanských Démétů *Maridunon*⁵, dnešního Carmarthenu (Caer-Marthenu) v jihozápadním Walesu. Myslím proto, že tvar zachovaný rukopisy

¹ VG. I. 113 a d.

² Kretschmer, Hist. Geogr. 104, 106 a d., Norden, Germ. Urgesch.³ 296 a d., Šimek, VG. I. 112 a d. (tam v. i jinou lit.).

³ Na Middelzee mezi Terschellingem a Amelandem hledal (s rezervou) *Mararmanis* také již Norlind, Entwicklung d. Rheindeltas 120.

⁴ Str. 51 a d., VG. I. 111 a d.

⁵ Ptolem. II. 3. 13.

XZG je blíže původnímu názvu, kterým byl přístav označen v pe-riplu, z něhož byly údaje Hyfégése čerpány. Je-li tento úsudek správný, mohlo první *-n-* ve jméně *Manarmanis* rukopisů *RWU* Ω vzniknouti při opisování jejich společné předlohy přeslechnutím písaře při diktandu¹. Tvar *Marnamanis*, kterému dal přednost K. Müller² (a který přešel z jeho edice do ptolemaiovské literatury celých čtyř desítekletí — až po edici Cuntzovu z r.1923), je přejat z rukopisů zcela podružných (Ω cituje mezi nimi Müller neprávem), a nebyl tedy ani v archetypu ani ve vlastním rukopisu Ptolemaiově.

Flé(v)u(m).

Jako první osadu v seznamu svých *πόλεις* v kapitole o Germanii jmenuje Ptolemaios *Φληούμ* (odst. 12, VG. I. 76. 6) a umisťuje ji blízko k mořskému pobřeží jihozápadně od ústí řeky Emže. Tvar jména osady reprodukuje bez jakéhokoli počítání latinskou nominativní formu *Flevum*, jenom s tím rozdílem, že vynechává střední hlásku *v* (lat. *u*), kterou by byl Ptolemaios musil vyjádřit rovněž dvojháskou *ov*³, takže by mu byl vznikl nepěkný tvar *Φληούουμ*, který by byl latinského tvaru jména také přesně nevystihoval a byl by jej rozšiřoval na tři slabiky.

Latinská nominativní forma jména osady, reprodukována v Hyfégési, má dvoji důležitý význam. Ukazuje, že jména osad byla do ní přebírána z původních pramenů beze změny (až na přidávání řeckého *v* k latinským jménům s koncovkou *-o*), a je zároveň dokladem, že jméno *Flevum* nebylo převzato z itineráře, který by byl měl pravděpodobně ablativní tvar *Flevo*, jehož reprodukce by byla u Ptolemaia vyzněla řeckým tvarem *Flévon* (*Φληουον*)⁴.

Jméno osady ukazuje nesporně, že tato Ptolemaiova *πόλις* je totožná s Tacitovým *castellum Flevum*⁵, jež r. 28 po Kr.

¹ VG. I. 51 a d.

² Srov. výše str. 51 pozn. 2.

³ Srov. *Πρωσιαούα*, Ptolem. II. 11. 15, VG. I. 82. 6.

⁴ Na to již správně poukázal Steche, *Altgerm.* 138.

⁵ Tacitus, *Ann.* IV. 72: *Olennius infensos fuga praevenit, receptus castello, cui nomen Flevum*; srov. Müllenhoff, *DA.* II. 226.

obléhali Frísové. Tacitus sám určuje jeho polohu alespoň přibližně slovy: *haud spernenda illic civium sociorumque manus litora oceani praesidebat*¹. Toto místní určení Tacitovo spolu s Pliniovou zprávou o ústí Rýna, zvaném *Flevum (ostium)*² a Melovou zprávou o jezeře *Flevo*³ nám udává alespoň přibližně, že římský kastel musíme hledat někde na pravém, fríském břehu východního ramene Rýna poblíže mořského břehu, tedy nejspíše někde mezi mořským pobřežím a jezerem Flevo. Jeho zbytky dosud nalezeny nebyly. Pravděpodobně jsou někde pod hladinou severní části Zuiderského moře mezi někdejší stavorenskou hrází a starověkým pobřežím Severního moře při západním konci dnešního ostrova Terschellingu⁴.

Na mapě Ptolemaiově by *Flevum* mělo být umístěno přibližně asi tam, kde je Ptolemaiovo *Mediolanion*. Nesprávné umístění Fleva o jeden stupeň severněji a o půl stupně východněji bylo zřejmě zaviněno jednak tím, že literární pramen, z něhož se *Flevum* dostalo do Ptolemaiova seznamu germánských *πόλεις*, neposkytoval dostatečných dat k lepšímu výpočtu jeho zeměpisných souřadnic, jednak také tím, že Ptolemaios omylem, o němž se zmíním níže⁵, spojil údaje o cestě z *Mediolana-Teudura* v galské Dolní Germanii s východním ústím Rýna v Germanii svobodné.

Pro řešení otázky, z kterého pramene přešlo jméno *Flevum* do Hyfégése, je, myslím, rozhodující, že se v Tacitových Annálech, jediném antickém prameni před Ptolemaiovou Hyfégésí, ve kterém se zachovalo jméno *Flevum* jako název římského

¹ Tacitus, v. výše, pokračování zprávy.

² Plinius, NH. IV. 101, citát v. VG. I. 112 pozn. 1.

³ Pomponius Mela III. 24, v. tamže. Plinius také mluví o jezeře, jímž východní rameno rýnské protéká, necituje však výslovně jeho jména.

⁴ Srov. VG. I. 112, II 65 a d. Jiné výklady a umístění Ptolemaiova Fleva srov. Wilhelm I. c. 153 (snad nyní v Dollartu pod vodou), Müller 266 pozn. 3 (při Flevu, rameni Rýna, čili při dnešním Vliestromu), R. Much, ZfdA XLI. 106 (totožné s Tacitovým *Flevum*, při Vliestromu), Schulten, Bonner Jahrb. CXXIV. 92 (při někdejším vých. ústí Rýna, kde Vliestrom a ostrov Vlieland uchovávají staré jméno), Steche I. c. 132 (na východním břehu jezera Flevo, jádra dnešního Zuiderského moře).

⁵ V. stati o *Mediolaniu* a *Teuderiu*.

kastelu, hned v následujícím odstavci vyskytuje výrok *ad sua tutanda degressis rebellibus*¹, který dal vznik názvu ‚osady‘ Siatutandy (v. níže). Shodné pořadí obou míst u Tacita s pořadím jmen obou *πόλεις* u Ptolemaia je nepochybným důkazem, že tu byly Tacitovy Annály pramenem, ať již přímým či druhotným, z něhož přešla obě jména ‚osad‘ do Hyfégése. A tento pramen snad spolupůsobil i na umístění Ptolemaiova *Fleva* do blízkosti ústí Emže tím, že na jiných místech při válečných podnicích Germanikových opětovně mluví o plavbě římských lodí po Emži a o postupu římské pěchoty i jezdeckta podle této řeky², jakož i o tom, že její tok ohraničoval friské území (proti Chaukům a Brukterům)³. Prostou logickou úvahou, že ‚osada‘ Suatutanda, do níž se Frisové po své porážce u *Fleva* domněle uchýlili, musila být co nejdále od hranic vlastního římského území, t. j. od Rýna, dospěl autor Hyfégése (nebo ten, kdo výpisky z Tacitových Annálů pořizoval) pravděpodobně k názoru, že toto domnělé útočiště Frisů bylo někde v blízkosti jejich východních hranic, ale zároveň hlouběji ve vnitrozemí, než bylo *Flevum*, od něhož ustoupili. A tak umístil *Flevum* i Siatutandu do sousedství toku Emže, *Flevum* poblíže jejího ústí, Siatutandu dále ve vnitrozemí (více o tom v. níže).

Siatutanda.

Na to, že Ptolemaiova *Σιατουτάνδα* (odst. 12, VG. I. 76. 7) vznikla neporozuměním výše citovanému Tacitovu výrazu *ad sua tutanda degressis rebellibus*, upozornil již r. 1837 H. Müller⁴. Jeho výklad přešel jako obecně uznávaný poznatek do ptolemaiovské literatury a bylo ho dokonce užíváno jako důkazu o Ptolemaiově nevěrohodnosti⁵. To vedlo k reakci u obránců Ptolemaiových, takže začali výklad H. Müllera odmítat a hájili názor, že Ptolemaiova Siatutanda byla skutečná osada, jejíž jméno nemá

¹ Tacitus, Ann. IV. 73.

² Tamže I. 60, 63, II. 8, 23.

³ Tamže I. 60.

⁴ H. Müller, Marken d. Vaterl. I. 114.

⁵ VG. I. 1 pozn.

s výrokem Tacitovým o Frísech nic společného¹. Tento směr byl v době po první světové válce velmi posílen tím, že i kritický badatel O. Cuntz prohlásil ve své — velmi záslužné — edici, že pokládá souvislost jména Ptolemaiovy πόλις s Tacitovým *sua tutanda* za málo pravděpodobnou, a že proto přejímá do svého textu tvar rukopisu *X* Σιλτουτάνδα². Z tohoto rozhodnutí Cuntzova se ovšem nesmějí dělat závěry upřílišené. Že Cuntz v nejistotách dává přednost textu *X*, je pochopitelné, neboť staví celou svou edici na tomto rukopise a dává mu proto zcela ve shodě se svým základním stanoviskem přednost všude tam, kde se obojí rukopisná tradice (t. j. tradice, zachovaná v hlavních rukopisech *X* a *RW*) rozchází. Text *RW* přejímá jen výjimečně tam, kde text *X* je zřejmě porušen, nebo kde se mu zdá z jiných důvodů znění *RW* správnější.

Podle mého soudu je i na tomto místě text rukopisu třídy *RWUr* správnější nebo — lépe řečeno — původnější. Snad na jiném místě by rozhodnutí nebylo tak lehké. Rozdíl mezi jmény obou rukopisných skupin je vyjádřen jedinou (třetí) písmenou. Záměna řeckých písmen *A* a *Λ* byla příliš snadná, takže sotva lze myslit na dvojí rukopisnou tradici, která by dosahovala až k archetypu nebo dokonce snad až k vlastnímu rukopisu Ptolemaiovu. Mnohem pravděpodobnější je, že buď *A* nebo *Λ* vzniklo prostě jen pisařskou chybou. A rozhodnutí tu není těžké, uvážíme-li přímo obdivuhodnou shodu mezi textem Tacitovým a Ptolemaiovým, jak nám ji znázorňuje tento obrazec:

Tacitus, Ann. IV:	Ptolemaios, Hyfégése
	II. 11. 12:
kap. 72 konec: castello, cui no-	<i>RWUr</i> : X:
men <i>Flevum</i> . . .	osada č. 1: Flé(v)um Flé(v)um
kap. 73 první věta: soluto iam	
castelli obsidio et ad <i>sua tu-</i>	osada č. 2: Siatutanda Siltutanda
<i>tanda</i> degressis rebellibus.	

¹ Srov. již na př. pozn. K. Müller a v jeho edici Ptolemaia I. 1. 266, p. k ř. 4.

² Cuntz, Geogr. d. Ptolem. 66 pozn. k ř. 266. 4; jeho stanovisko přejal na př. Mehlis, Cl. Ptolem. über Altdeutschland (otisk z Philol. Wochenschr. 1925), 9 a vykládá Siltutandu jako Utende im Saterlande (jako už Ledebur, Bructerer 180).

Přeměna latinského *sua tutanda* v řecké *Siatutanda* byla velmi snadná: transkripcí vzniklo nejprve ΣΥΑΤΟΥΤΑΝΔΑ a v tomto jméně se při dalším opisování změnilo první *Y* zcela mechanicky v *I* tím, že diktující četl *Y*, ale písař rozuměl a napsal *I*.

O tom, že tvar jména ‚osady‘ je v rukopisech třídy *RWUr* původnější a že tvar *X* je pozdější koruptélou, sotva tedy lze pochybovati. A že obě Ptolemaiovy πόλεις přešly do Hyfégése excerpčí z Tacitových Annálů, dokládá kromě hoření paralely také to, že obě ‚osady‘ jsou na ptolemaiovské mapě umístěny mimo všechny obchodní trati a nepocházejí tedy z žádného itineráře. Že nepocházejí z itineráře, nýbrž z jiného literárního pramene, dokazuje jednak ojedinělý latinský nominativ *Fleu u m* v řecké práci Ptolemaiově, jednak nesprávné umístění této πόλις, zaviněné právě tím, že její jméno bylo vyňato z Tacitových Annálů, které nepodávaly potřebných čísel vzdáleností, z nichž by mohla být vypočtena správná posíční čísla.

Obrazec, podávající paralelu textu Tacitova a Ptolemaiova, ukazuje také, že není třeba pomýšleti na Pliniovu ztracenou práci o válkách v Germanii jako na společný pramen Tacitův i Ptolemaiovův, jak se domýšlel již Müllenhoff¹ a v posledních letech znovu Norden². Že mohlo býti ztracené dílo Pliniovo předlohou Tacitovi, lze beze všeho připustit. Ale předpokládati to i u Ptolemaia není nutné. Norden si neuvědomil, že hlavním pramenem Ptolemaiovy topografie byly itineráře, a tak mu hlavně překáží myšlenka, že Tacitus má ve svých pracích o Germanii tak málo místních jmen, že to Marinovi (kterého pokládá stejně jako Müllenhoff za vlastního zpracovatele všeho materiálu o Germanii) ani nestálo za námahu jeho práce excerpovat, a že celé to množství místních názvů musilo tedy pocházeti z jiného pramene. Nepopíratelná shoda mezi Tacitem a Ptolemaiem v textu, zobrazeném hoření paralelou, se mu proto zdá dokladem, že i Ptolemaiovy — přesněji Marinovy — údaje o místopisu Ger-

¹ Müllenhoff, DA. IV². 51 a d.

² Norden, Germ. Urgesch.³ 285 a d. Výklad Nordenův odmítl již G. Wissowa v referátě o prvním vydání jeho práce v N. Jahrb. f. d. klass. Altert. 47 (1921, I. Abt.), 25; srov. k tomu Norden l. c. 510.

manie pocházejí z práce Pliniovy. Proti tomu lze však uvést dvě základní námitky: předně vůbec nevíme, bylo-li v ztraceném díle Pliniově skutečně o tolik více místních údajů, že by bylo Ptolemaiovi či Marinovi spíše stálo za excerpce než dílo Tacitovo (předpoklad Nordenův, stavěný na Pliniově lepší znalosti Germanie, je právě jen předpokladem, nikoli důkazem), a za druhé je těch několik málo Ptolemaiových místních názvů, které nepocházejí z itinerářů, i jejich ráz právě naopak spíše dokladem, že pocházejí z náhodného sběru, provedeného spíše jen namátkou, nikoli soustavnou četbou a excerpce latinských děl literárních, na niž by byl ostatně původce omylu se Siatutandou ani svými jazykovými znalostmi nestačil.

Původcem tohoto omylu nemusil ovšem být ani Ptolemaios ani Marinos, u nichž by snad konečně mohly býti předpokládány lepší znalosti alespoň základních požadavků latinské gramatiky (ačkoli bych to právě v době, kdy bylo módou Římanů umět řecky, ale nikoli módou Řeků ovládati stejně dobře latinu, nepokládal za tak samozřejmé, jak se domnívá na př. Steche¹), nýbrž jenom některý jejich pomocník², který nevynikal ani znalostí latiny, ani zvláště velkou pečlivostí.

Pokud se týká Ptolemaiova umístění Siatutandy jihovýchodně od Fleva, vyplynula zřejmě z týchž úvah, které vedly k umístění Fleva do blízkosti ústí Emže. Emže byla pohraniční řekou Frísů proti Brukerům a Chaukům. Je proto pochopitelným výsledkem úvah toho, kdo zprávu o *sua tutanda* excerpoval, že tuto domnělou hlavní osadu Frísů položil kamsi do blízkosti této řeky, t. j. co možná nejdále od římské hranice porýnské, a to tím spíše, že v tom byl zdánlivě utvrzován také latinským tvarem *degressis* (*rebellibus*). Neboť *degređi* podle řeckého pojetí, začalo-li při ústí řeky Emže nebo alespoň v její blízkosti, znamenalo jediné „sestupovati proti vodě“, čili v tomto případě směrem jihovýchodním.

Nad tím, že také u této domnělé osady udává Ptolemaios zcela určitá čísla souřadnic, není třeba se pozastavovati³. Také

¹ Steche, *Altgerm.* 133.

² V tom lze souhlasiti s Nordenem, l. c. 286.

³ R. Much, *ZfA* XLI. 99, Norden l. c. 285, a j.

u jiných germánských osad nejsou posiční čísla Ptolemaiova shodná se skutečnými poměry. Ptolemaios pokládal Siatutandu podle výpisu, který měl, právě tak za skutečnou osadu jako jiné a postupoval tedy při výpočtu jejich zeměpisných souřadnic zcela tak, jako u jiných osad, t. j. zakreslil ji nejprve na své mapě (skizze) tam, kam podle jeho úvahy přibližně asi patřila, a podle této své mapy nakonec vypočítal a do tabulek své Hyfégése zapsal čísla jejich souřadnic¹.

Právě čísla zeměpisných souřadnic u domnělé osady Siatutandy jsou nám s kritického hlediska velmi cennou pomůckou metodologickou, neboť nám lépe než cokoli jiného dovolují nahlédnouti do pracovní dílny Ptolemaiovy. Odsuzovati proto šmahem celou práci Ptolemaiovu mohou jenom ti, kteří nepoznali, že skutečná její cena není v jejich číslicích (ačkoli nám i tu přináší, jak ještě uvidíme, mnohé poučení²), a kteří, jak dobře vytkl Steche u Müllenhoffa³, sami neuvažovali dosti o vlastních chybách. Jak by si asi byli sami počínali přísní Ptolemaiovi kritici, kdyby byli žili místo Ptolemaia v druhém století po Kr. v egyptské Alexandrii, a co by asi byli oni sami dokázali s jeho pomůckami? A co by asi říkal jejich dílu Ptolemaios, kdyby místo nich žil v 19. nebo 20. století a kritisoval jejich dílo s katedry v území, jež oni v daleké Alexandrii před tolika stoletími popisovali?

Mediolanion a Teuderion.

Jak už bylo pověděno ve stati o Flevu (str. 56), umísťuje Ptolemaios na místo, kam by asi patřil Tacitův kastel Flevum, *Mediolanion* (*Μεδιολάνιον*, VG. I. 78. 2) a jihovýchodně nebo severovýchodně od něho Teuderion (*Τευδέριον*, tamže 3). Jak již správně soudil Zeuss a po něm Ukert, Müller, Much a v poslední době opět Steche⁴, dostaly se obě Ptolemaiovy *πόλεις* do

¹ VG. I. 86 a d., 149; srov. k tomu už výklad Niederlův, SS. I. 354 a d. pozn., nebo z poslední doby Steche, l. c. 138 a d.

² Srov. také již na př. VG. II. 90 a d. (měř. zeměp. šířky Brigetia a Karpidy).

³ Steche l. c. 185; srov. také, co podobně vytkl Müllenhoffovi již před lety Niederle, SS. I. 353.

⁴ Zeuss, D. N. 762, Ukert, Geogr. I. 1. 258, 437, Müller 266 pozn. 8, 268 pozn. 7, Much, ZfdA XLI. 99, 105, Steche, Altgerm. 133 a d.

těch míst omylem z jižněji položeného gallského Porýní. Údaje o nich byly čerpány z itineráře, který byl jakousi obdobou popisu cesty, zachovaného v (pozdějším) *Itinerariu provinciarum Antonini Augusti* a popisujícího trať z Xantenu (*Colonia Traiana*, v sousedství *Castra Vetera*) do Kolína n. R. (*Colonia Agrippina*)¹. Druhou stanicí tohoto itineráře je *Mediolanum*, pátou *Teudurum*. Polohu tohoto *Teudura* lze zjistit pomocí jiného popisu cesty² z římského *Castellum* (dnešního Casselu jižně od Dunkerku v severní Francii), která šla směrem zhruba východním pod 51. rovnoběžkou do Kolína n. R. V obou itinerářích jsou totiž v druhé polovici cesty stejné stanice *Coriovallum*, *Iuliacum*³ a jako cílová stanice *Colonia Agrippina*. V prvním itineráři je *Coriovallum* jmenováno hned za *Teudurem*, v druhém itineráři je *Coriovallum* jmenováno za stanicí *Aduaga Tungrorum*. Z těchto stanic byly dosud bezpečně ztotožněny⁴ *Aduaga Tungrorum* s Tongeren ve východní Belgii, jihozápadně od Maastrichtu a severozápadně od Lutychu, a *Iuliacum* s Jülichem západně od Kolína n. R. Bylo tedy *Coriovallum* na trati mezi Tongeren a Jülichem, snad někde na východ od Maastrichtu⁵ (kde byl most přes Maasu, odtud jméno *Traiectum Mosae*).

Trať cesty *Colonia Traiana—Coriovallum*, při níž byly obě naše stanice *Mediolanum* a *Teudurum*, šla tedy směrem zhruba jihozápadním a přibližovala se k velkému oblouku řeky Maasy někde jihozápadně od Xantenu a západně od Duisburku. Tam někde mohlo býti *Mediolanum*⁶. *Teudurum* jako po-

¹ *Itin. prov. Anton.*, Cuntz, *Itin. Rom.* I. 57; jména stanic v. výše str. 39, pozn. 5.

² Tamže 58: *A Castello Colonia* m. p. CLXXII: *Minariacum* m. p. XI — *Nemetacum* m. p. XVIII — *Camaracum* m. p. XIII — *Bagacum* m. p. XVIII — *Vodgoriacum* m. p. XII — *Gemicium* m. p. X — *Perniciacum* m. p. XXII — *Aduaga Tungrorum* m. p. XIII — *Coriovallum* m. p. XVI — *Iuliacum* m. p. XVIII — *Colonia* m. p. XVIII.

³ Jejich vzdálenost jest arci v prvním itineráři udána nižším číslem m. p. XII, srov. tamže 57 (*Wess.* 375, 8).

⁴ K. Miller, *Itineraria Romana* 59, 61.

⁵ Podle Miller a, l. c. 43 (mapka), 45, 61, je totožné s dnešní osadou Heerlen.

⁶ Srov. Müller, *Tab. IV.* 9, K. Miller l. c. 43 (mapka), 45: *Pont u Geldern*; jiné lokalisace v. Mannert, *Germania* 555 (na hranicích hrabství Bentheimu

slední stanice xantenského itineráře před Coriovallem bylo někde jižněji, ve vrcholu trojúhelníku, jehož základnou byla přímka *Coriovallum*¹ — *Iuliacum*. Teudurum bylo proto ztotožněno s dnešní osadou Tüdderen² při holandsko-německých hranicích.

Na otázku, jak mohlo dojít v Hyfégési k přesunutí Mediolana a Teudura do severozápadní Germanie, naznačuje snad odpověď poloha Ptolemaiova Mediolania. Galské Mediolanum bylo o dva stupně jižněji a přibližně stejně daleko — asi $\frac{1}{4}$ stupně — od ústí řeky Lippe (u Veter-Xantenu) do Rýna jako Ptolemaiovo Mediolanion od ústí východního ramene rýnského do moře³. Byl by tedy snad možný výklad, že text výpisu z itineráře byl toho druhu, že Ptolemaios zaměnil ústí Lippe do Rýna (o němž jinak neměl zpráv) s ústím samotného Rýna⁴. Ovšem zbývá i potom ještě otázka, jakým způsobem došlo v Hyfégési ke změně celkového jihozápadního směru trati od ústí řeky (Lippe) k Mediolanu a Teuduru v jihovýchodní směr od ústí řeky (Rýna) k Ptolemaiovu Mediolanionu a Teuderiu. (Podle rukopisu *X* by Teuderion bylo dokonce na severovýchod od Mediolania, srov. str. 45 č. 22 a 23). Snad by tu bylo lze myslití na mylné spojení dat zlomkovitého itineráře nebo výpisu z itineráře o cestě v Galské Dolní Germanii s údaji podobného zlomku nebo výpisu z itineráře cesty od ústí Rýna směrem k řece Emži⁵.

a Záp. Frisska), Wilhelm, Germanien 128 (Metteln a. d. Vecht), Ledebur, Bructerer 228 (tamže), Mehliis, MGGMünchen XIII. 78, 116 (Almelo), a j.

¹ Vzdálenost Mediolana od východiska cesty činila podle itineráře 8, z Mediolana do Teudura 26 a z Teudura do Coriovalle 7 římských mil, srov. Cuntz l. c. 57.

² Müller 268 pozn. 7, K. Miller l. c. 45, Cuntz, Geogr. 67, Itin. Rom. I. 135, Steche l. c. 134; jiné lokalisace v. Mannert l. c. 556 (v okolí Meppen při ústí Hasy do Emže), Wilhelm l. c. 161 (tamže), Ledebur l. c. 180, 323 (Dörgen), Reichard, Germanien unter d. Römern (Norimberk 1824), 257 (Detern a. d. Soeste), Forbiger, Handb. III². 275 pozn. 32 (na Emži), Mehliis l. c. 78, 115 (Dörgen nebo Delden).

³ Srov. mapu I; situace na mapě Müllerově, Tab. IV. 8, je porušena tím, že Müller přijal pro ústí Rýna poziční čísla podle rukopisu *X* a pro Mediolanion podle rukopisu Ω , čímž mu vznikla mezi oběma body nesprávná vzdálenost $1\frac{1}{2}^0$, srov. Müller 221. 5 a 268. 6.

⁴ Jiný výklad hledal Steche l. c. 134.

⁵ O jiném výkladu Stechovč v. níže v úvaze o Askiburgiu.

Navalia.

Již r. 1823 upozornil Wilhelm¹ na shodu ve jméně Ptolemaiovy osady² *Ναυαλία* (X) nebo *Ναβαλία* (RW) s Tacitovou větou *scinditur Nabaliae fluminis pons*³. Grashof podle toho opravil ve Wilbergově edici Hyfégése přízvuk ptolemaiovských rukopisů na *Ναβάλια*⁴ a jeho stanovisko přejal i K. Müller⁵. Tak zobecnělo — především vlivem Müllerovy edice — mínění, že Ptolemaios udělal ze jména Tacitovy řeky Nabalie jméno osady. Že k němu přidal také poziční čísla, bylo mu ovšem opět přičítáno za přitěžující počin, podobně jako u Siatutandy. Vyskytovaly se sice — především v holandské literatuře, na věci nejvíce interesované — také jiné výklady, jmenovitě starý výklad, že Tacitovo *Nabaliae* má býti změněno v *navalis* (*scinditur navalis fluminis pons*), a že tedy v historii batavského povstání neběželo vůbec o nějakou — jinak neznámou — řeku Nabalii, nýbrž toliko obecně o jakýsi „lodní“ most (most sestavený z lodí), na němž se konala rozmluva mezi velitelem římského vojska a náčelníkem batavského povstání. Tento starý holandský výklad, třebaže byl r. 1912 znovu tlumočen a hájen v dobré, německy psané práci Norlindově⁶, se neujal, podobně jako došel také jenom v holandské místní literatuře jakéhosi ohlasu názor van Wijkův, že Ptolemaios, který sledoval Tacitovy zprávy „značně nekriticky“, překládal patrně Tacitovo *Nabaliae fluminis pons* jako *most přes řeku u Nabalie*⁷. Ani samotného Norlinda tento Wijkův výklad nezaujal, především z toho důvodu, že „by pak vyvstala nová otázka, kde byla ta jinak neznámá osada“⁸.

Otázku, před níž nás Ptolemaiova *πόλις* Navalia staví, lze

¹ Wilhelm, Germanien 153.

² Ptolem. II. 11. 13, VG. I. 78. 1.

³ Tacitus, Hist. V. 26: *petito conloquio scinditur Nabaliae fluminis pons, in cuius abrupta progressi duces, et Civilis ita coepit...*

⁴ Wilberg 153. 29.

⁵ Müller 268, pozn. 5.

⁶ Norlind, Entwicklung d. Rheindeltas 103; tamže 86, 101 a d. v. starší lit.

⁷ Tamže 102 a d.; práce van Wijkova *De Nabalia*, Tijdschr. Ned. Let. 1902, str. 197 a d., mi zůstala nepřístupna.

⁸ Norlind l. c. 103.

řešit dvojím způsobem, jednak samostatně, jednak ve spojení s Tacitovou zprávou o Nabalii.

Rukopisy nám zachovaly dvojí základní tvar jména, uvedený na začátku tohoto odstavce, a také v zeměpisné délce je v obojí rukopisné tradici nepatrný rozdíl potud, že třída *RWUr* má číslo 27° 40', kdežto *X* má 27° 50'. V zeměpisné šířce se obojí tradice shoduje v čísle 53° 15', které ukazuje, že osadu třeba umístit na mapě Ptolemaiově asi někam ke středu východního ramene Rýna, jež bylo rozhraním mezi svobodnou Germanií a ostrovem Batavů. Čísla edice Müllerovy¹ jsou čerpána z podružných rukopisů a nemají proto ceny, ale vlastní lokalisace Müllerova² k ústí řeky IJssel do někdejšího jezera Flevo dobře vystihuje situaci, jak ji předpokládají obě hlavní rukopisné třídy. A právě tato situace, uvažujeme-li o ni ve spojení s hojnými zprávami římských autorů, jmenovitě Tacitovými, o římských lodních výpravách, které byly právě po tomto pohraničním rýnském rameni a po jezeře Flevo i jiných tehdejších „jezerech“ ve Frisku a po friském pobřeží konány od dob staršího Drusa, přímo vybízí k myšlence, není-li Ptolemaiův název osady *Navalia* obdobou jiného místního názvu v nedalekém jižnějším Porýní — *Vetera*, t. castra. Jakého druhu *navalia castra* to mohla být, je zde podružného významu, neboť vedle trvalých lodních stanic — táborů, jako byla na př. Mohuč, byly i lodní chráněné stanice podružnější, vybudované třeba jen na přechodnou dobu, jako byl na př. Caesarův lodní „tábor“ na pobřeží britanském³. Zpráva o nějaké podobné chráněné lodní

¹ Müller 208, 5: 27° 20' d., 54° s. š., srov. VG. I. 78 pozn. 1; Cuntz, Geogr. 67 pozn. k ř. 268, 5; Müllerova zeměp. délka 27° 20' je nemožná už také proto, že by znamenala (po Askiburgiu) postup od východu k západu.

² Müller tamže v pozn. („prope hod. Kampen?“) a Tab. IV č. 9; stejnou lokalisaci nacházíme již také u Mannerta, Germania 555, a j.

³ Caesar, BG. V. 11: commodissimum esse statuit, omnes naves subduci et cum castris una munitione coniungi... Subductis navibus castrisque egregie munitis easdem copias, quas ante, praesidio navibus relinquit... 22: Cassivelaunus ad Cantium, quod esse ad mare supra demonstravimus, ... iis imperat, uti coactis omnibus copiis castra navalia de improvise adoriantur atque oppugnent. Na ztotožnění Ptolemaiova místního jména *Navalia* s lat. *castra navalia* myslil, pokud vím, již Schulten, Bonner Jahrb. CXXIV. 93 (*Navalia* = buď Yssel nebo castra navalia); srov. VG. II. 67.

stanici¹ na pohraničním rameni rýnské delty se mohla v tak velkém a důležitém přístavním městě, jako byla Alexandrie, lehkou dostati do rukou Marinovi nebo Ptolemaiovi. A mohli se tam o ní ostatně dovědět i přímo z ústního sdělení námořníků. Nebylo by tedy ani vůbec nutné uvažovati o literárním prameni, z něhož byly údaje o této osadě získány.

Je tu však přece jenom nápadná shoda se zprávou Tacitovou, kterou nelze jen tak přejíti mlčením. A to shoda nejen ve jméně *Navalia*, u obou autorů úplně stejném (rozdíl v hláске *b* a *v* = *v* nemá vůbec významu²), nýbrž i v poloze. Neboť u Ptolemaia je osada umístěna při pohraničním východním rameni rýnském, a také u Tacita, třebaže o tom výslovně nemluví, nelze pochybovati o tom, že řeka, na jejímž mostě se v pozdním podzimu roku 70 po Kr. konal historický rozhovor, je totéž pohraniční rýnské rameno, dnešní Ijssel. Je tedy nutno připustiti, že Ptolemaiův záznam o osadě *Navalii* mohl také pocházeti z výpisu, čerpaného z Tacitových Historií.

Steche, který jako většina jiných autorů je přesvědčen, že Tacitus mluví o řece *Nabalii*, snaží se vyložiti domnělý omyl Ptolemaiův, jimž bylo jméno řeky změněno ve jméno osady na téže řece, tím, že Ptolemaios nečetl přímo Tacitových Historií, nýbrž že čerpal jméno *Navalie* z nějakého zeměpisného seznamu, v němž nebyla jasně rozlišena jména osad a jména řek³.

To by snad byl jeden z možných výkladů, kdybychom si byli jisti, že u Ptolemaia běží opravdu o omyl, o mylnou záměnu jména řeky s jménem osady. Ale je tomu skutečně tak? Je *Tacitova Nabalía* skutečně jménem řeky a nikoli — také jménem osady?

Čteme-li Tacitův záznam *scinditur Nabalíae fluminis pons* sám o sobě, bez širší souvislosti, v níž byl v Historiích podán, zdá se nám nepochybné, že obě střední slova citátu patří k sobě,

¹ Z pozdější doby srov. zápis mapy Peutingerské segm. III *Ad navalia*, Anon. Rav. *Nabalia*, K. Miller, *Itineraria Romana* 238, mapky 73 a 75, sl. 229 a 235 (nynější Varazze při ústí říčky záp. od Janova, ještě dnes loděnice pro stavbu barek).

² VG. I. 51 a d.

³ Steche, *Altgerm.* 132.

že tu jde o jméno řeky v genitivě, jako to nacházíme u Tacita i jinde (v těchže Historiích na př. IV. 66: pontem Mosae fluminis, 70: pontem Navae fluminis, V. 23 opět: Mosae fluminis os, a j.). Ale souvislá četba Tacitových kapitol o batavském odboji nás může podnítit i k jiným úvahám. Především se z nich při vši neurčitosti Tacitova popisu po stránce místopisné poučíme, že řeka, na jejímž mostě se sešli Julius Civilis a Cerialis, byla pravděpodobně totožná s východním rýnským pohraničním ramenem, jež oddělovalo „ostrov“ Batavů od kmenů usídlených ve vlastní Germanii. Je to totéž rameno, které předtím Civilis zbavil velké části vody tím, že protrhl Drusovu hráz, jež naháněla vodu do tohoto ramene¹. Kde máme toto rameno hledati, bylo by celkem se stanoviska výkladu hoření Tacitovy věty lhostejné, ale celé Tacitovo líčení bojů na batavském „ostrově“ nás nenechává v pochybnostech, že to nemohla býti Vecht, která spojuje dnešní rýnské rameno Kromme Rijn-Oude Rijn (u Utrechtu) se Zuiderským mořem u Muidenu (východně od Amsterdamu) a je některými archeology pokládána za ono pohraniční východní rýnské rameno², neboť území mezi ní a mořem je příliš malé a bylo nadto ještě osídleno Canninefaty. Je proto pravděpodobné, že východní z obou rýnských ramen, jež rozlišoval sám Tacitus³, byl též vodní tok jako východní, pohraniční rýnské rameno Ptolemaiovo.

Mají-li však oba antičtí autoři na mysli totéž východní rameno

¹ Tacitus, Hist. V. 19: [Civilis] non tamen ausus oppidum Batavorum [= Batavodurum proti Drusově spojce Rýna s Ijssel] armis tueri, raptis quae ferri poterant, ceteris iniecto igni, in insulam concessit, gnarus deesse naves efficiendo ponti... quin et molem a Druso Germanico factam Rhenumque prono alveo in Galliam ruentem, disiectis quae morabantur, effudit. sic velut abacto amne tenuis alveus insulam inter Germanosque continentium terrarum speciem fecerat.

² VG. II. 66 pozn. 5.

³ Tacitus, Ann. II. 6: nam Rhenus uno alveo continuus apud principium agri Batavi velut in duos amnes dividitur servatque nomen et violentiam eursus, qua Germaniam praevehitur, donec Oceano misceatur: ad Gallicam ripam latior ac placidior adfluens (verso cognomento Vahalem accolae dicunt), mox id quoque vocabulum mutat Mosa flumine eiusque inmenso ore eundem in Oceanum effunditur.

Rýna, zřízené nebo — přesněji — obnovené starším Drusem¹, jak by k tomu přišel Tacitus, aby toto — jemu i jiným jeho čtenářům dobře známé rýnské rameno pojednou jmenoval řekou Nabalií, ačkoli na jiném místě² praví, že toto rameno podržuje jméno Rýna až k svému ústí do moře? Tato úvaha nám sama vnucuje myšlenku, že větu *scinditur Nabaliae fluminis pons* nelze překládati tak mechanicky, jak se dosud skoro obecně mysliło, a že slovo *Nabaliae* má snad jiný smysl, že to prostě není genitiv jako u následujícího slova *fluminis*, nýbrž latinský lokativ, a že tedy Tacitovo *Nabaliae* musíme překládati *v Nabalií*, čili jinými slovy, že pak je dokonalý soulad mezi Tacitem a Ptolemaiem, neboť oba měli na mysli osadu. Slova *Nabaliae fluminis pons* bychom pak musili překládati: *most přes řeku v Nabalií*. Že by potom slovo *flumen* stáło o samotě, bez bližšího označení jména řeky, nás nemusí másti, neboť se vyskytuje jako obecné označení řeky bez bližšího udání jejího jména i dříve, a nejčastěji právě v Tacitově líčení posledních bojů před jednáním o likvidaci batavského povstání na mostě právě zmíněném (Hist. IV. 23: *his flumen secundum . . . superfusus amnis . . . vi fluminis*).

Ať tak či onak, jedno je jisté: kdyby Ptolemaiuův název této osady pocházel z Tacitových Historií, mohli bychom podle všeho, co víme o podobných jiných případech, právem očekávat, že Tacitův tvar *Nabaliae* bude reprodukován v Hyfégési řeckým tvarem *Navaliat*, nikoli tvarem *Navalia*. Pochází-li však tento tvar Ptolemaiuův přece jen z Historií, pak by byl důkazem překvapující znalosti latiny, o jaké ty rozličné — citované již — jiné příklady nesvědčí. Čili jinými slovy, excerpt o *Navalií* by dokazoval, že nepochází od toho, kdo z neporozumění slovům *ad sua tutanda* dal vznik 'osadě' *Siatutandě* v sousedním fríském území.

Askiburgion, Novésion.

Kromě dvojice *Mediolanion-Teuderion* přešla v Hyfégési z galské Dolní Germanie za Rýn na území velké Germanie ještě

¹ Suetonius V, Claud. 1. 2, Tacitus, Ann. II. 8, v. citáty VG. II. 66 pozn. 5.

² Tacitus Ann. II 6, v. výše.

druhá dvojice πόλεις, a to Askiburgion (Ἀσκιβούργιον, VG. I. 76. 27) a Novésion (Νοβαισίον, tamže 80. 7).

Jakým způsobem se to stalo? Obě πόλεις byly římskými vojenskými stanicemi při levém břehu Rýna, a to v nevelké vzdálenosti od sebe, Asciburgium¹ (dnešní Asberg) u Mörsu proti Ruhrortu u Duisburku a Novaesium² (Neuss) o $\frac{1}{4}^{\circ}$, t. j. přibližně asi o 27 km jižněji proti dnešnímu Düsseldorfu. Asciburgium bylo na jihovýchod od Castra Vetera, a to přibližně stejně daleko, jako opačným směrem od Novaesia. V Hyfégési se vzájemná vzdálenost Asciburgia a Novaesia nepoměrně zvětšila, a každé z nich bylo posunuto jiným směrem. Asciburgium bylo posunuto ze své skutečné zeměpisné šířky $51^{\circ}30'$ na $52^{\circ}30'$, tedy právě o 1° severněji a na pravý břeh Rýna (str. 45 č. 20), Novaesium naopak zase u Ptolemaia podrželo svou skutečnou zeměpisnou šířku ($51^{\circ}12'$, v Hyfégési zaokrouhleno na $51^{\circ}10'$, str. 46 č. 53), bylo však odsunuto podle rukopisné třídy *RWU*r o $3\frac{1}{2}^{\circ}$, podle *X* dokonce o celé 4° k východu do vnitrozemí svobodné Germanie. Z toho je zřejmé, že k jejich přemístění na mapě Ptolemaiově nedošlo společně, jako tomu bylo u Mediolana a Teudura, nýbrž že u každého z nich musila být příčina přemístění jiná.

Pokud se týká Askiburgia, vyslovil Steche domněnku³, že v itineráři, z něhož čerpal Ptolemaios, bylo jméno Asciburgia spojeno se jmény Mediolana a Teudura⁴, a že Ptolemaios v domněnku, že jihozápadní směr cesty v itineráři není správný, otočil jej kolem východiska cesty — Xantenu — o 180° ve směr severovýchodní. Ale tento výklad při vši své násilnosti nevyhovuje především proto, že vůbec přehlíží nepoměr vzdáleností mezi jednotlivými stanicemi (vzdálenost $\frac{1}{4}^{\circ}$ Xanten—Asciburgium vzrostla u Ptolemaia na $\frac{3}{4}^{\circ}$, poledníková vzdálenost Xanten—Mediolanum,

¹ Tacitus, Hist. IV. 33, G. 3; srov. k tomu Norden, Germ. Urgesch.³ 189 a d., 488 a d., R. Much, Germania d. Tacitus (Heidelberg 1937), 58 a d. (u obou autorů v. i. starší lit.).

² Tacitus, Hist. IV. 26, 33, 35, 57, 62, 70, 77, 79, IV. 22; srov. k tomu Schumacher, Rheinlande II. 23 a d., 335 (tam v. i. jinou lit.).

³ Steche, Altgerm. 134.

⁴ Str. 63.

ani ne $\frac{1}{4}^0$, vzrostla na 2^0 a poledníková vzdálenost $\frac{3}{4}^0$ Xanten—Teudurum vzrostla podle *X*, jímž se tu řídí Steche, na $2\frac{1}{8}^0$), nevykládá, jak se mohl skoro jižní směr cesty z Mediolana do Teudura změnit u Ptolemaia ve směr skoro východní — podle *X* — nebo — podle *RWUr* — dokonce ve směr jihovýchodní. A přehlíží konečně také, že směr cesty z Xantenu do Asciburgia byl jihovýchodní, směr cesty z Asciburgia do Mediolana severozápadní a pokračování z Mediolana do Teudura skoro ve směru jižním, takže by jistě nikdo nebyl podnikal cestu z Xantenu do Mediolana přes Asciburgium. To samo o sobě stačí na důkaz, že výklad Stechův nelze přijmouti, a že Asciburgium nelze spojovati s dvojicí Mediolanum-Teudurum. Musíme tedy pro změněnou polohu Asciburgia, které se u Ptolemaia objevuje skoro o $\frac{3}{4}^0$ severněji než Vetera, kdežto ve skutečnosti bylo od Veter o $\frac{1}{4}^0$ na jih (jv.), hledati výklad jiný. Ukázal jsem již v II. svazku této práce¹, že Ptolemaiovo porýnské Askiburgion vzniklo pravděpodobně spojením posičnických čísel, jichž se autoru Hyfégése dostalo o římském Asciburgiu vlevo od Rýna, s daty o jiném Askiburgiu, podle něhož bylo pojmenováno pohoří Askiburgijské mezi Labem a horní Odrou. Spojení obojích dat bylo provedeno tak, že Ptolemaios podržel číslo zeměpisné délky Asciburgia porýnského a připojil k němu číslo zeměpisné šířky, jež mu vycházelo pro Askiburgion (nebo Askiburgia²) pod pohořím podle něho (podle nich) pojmenovaným. Tím obdržel nové Askiburgion na půdě velké Germanie vpravo od Rýna a severně od Veter.

V názoru, že tím zjistil skutečnou správnou polohu Askiburgia, byl Ptolemaios podle mého soudu posílen tím, co Tacitus vypravoval o porýnském Asciburgiu a Odysseovi jako jeho domnělém zakladateli v své knize o Germanii³. Tacitova styli-

¹ VG. II. 28 a d.

² V. níže kap. II. odst. o trati IV a o spojce tratí III a I přes Leukaristos.

³ Tacitus, G. 3: Fuisse apud eos et Herculem memorant ... ceterum et Ulixen quidam opinantur longo illo et fabuloso errore in hunc Oceanum delatum adisse Germaniae terras, Asciburgiumque, quod in ripa Rheni situm hodieque incolitur, ab illo constitutum nominatumque.

sace předpokládá ovšem, že každý vzdělaný Říman věděl¹, že Asciburgium jako římský tábor je na levé, galské straně Rýna, ale každý nezasevěný čtenář by podle jeho textu musil soudit podobně jako Ptolemaios nebo ten, kdo pro Hyfégési tento výpisek pořizoval, že v něm Tacitus mluví o té Germanii, jejíž hranice si hned na počátku vymezil proti Gallii Rýnem², a že tedy toto jeho Asciburgium musí být na pravém břehu Rýna. Steche se sice snaží dokázat, že Ptolemaios nejen Tacitovy knihy o Germanii nepoužil, nýbrž že jí vůbec ani neznal³, ale právě Ptolemaiovo Askiburgion vpravo od Rýna svědčí o úplném opaku, stejně jako četné jiné příklady, zejména národopisné, v nichž se údaje Ptolemaiovy shodují s Tacitovými do té míry, že to lze vyložit jenom tím, že Ptolemaios znal a použil údajů Tacitovy knihy o Germanii. Čerpal-li svá data přímo z knihy samotné, či použil-li jenom výpisků, pořízených jinými, na podstatě věci nic nemění. Argumentace Stechova se ostatně sama potírá tím, že posuzuje otázku použití či nepoužití zcela jinak u Strabona než u Tacita. O Strabonovi praví Steche⁴, že Ptolemaios ho použil, ale jako dokladu pro to užívá jenom tři jmen pohoří⁵, kdežto po stránce národopisné prý Ptolemaios dilo Strabonovo „nepokládal za směrodatné“. A naproti tomu soudí Steche, že Ptolemaios nepoužil a neznal Tacitovy Germanie, protože prý ze 40 Tacitových kmenů 18 nejmenuje⁶! Což tedy těch 22, které jmenuje, není žádným důkazem? A nemohl Ptolemaios u leckterých málo jasných a tedy pro praktický účel jeho knihy těžko upotřebitelných údajů Tacitových dáti přednost jiným zprávám, které pokládal za „směrodatnější“, podobně jako u Strabona?

¹ Už z historie povstání Batavů, kteří r. 70 nenadále přepadli římský tábor v Asciburgiu a způsobili tam velké krveprolití, srov. Tacitus, Hist. IV. 33.

² Tacitus, G. 1: Germania omnis a Gallis, Raetisque et Pannoniis Rheno et Danuvio fluminibus... separatur.

³ Steche, Altgerm. 183.

⁴ Tamže.

⁵ Strabon důsledně užíval názvu *ὁ Ἐρκόνιος ὄρη* (srov. VG. II. 44 pozn. 2), nikoli *Ἰερκόνιος*, jak myslí Steche l. c. 183, a nikde, pokud vím, nemluví o *τὰ ὀρέωνμα τοῖς Ἀλπεῖσις ὄρη*!

⁶ Steche tamže.

Tacitova kniha o Germanii musila mít pochopitelně pro každého, kdo chtěl v první polovici II. století po Kr. psát o tomto tématě, stěžejní význam. A měla jej ovšem také pro Ptolemaia. Čerpal-li pro svou práci přímo z knihy Tacitovy, či snad také — nebo především — z výpisků, jež pořídili jiní, je s našeho stanoviska méně významné¹.

K posunutí Novaesia na východ do vnitrozemí svobodné Germanie došlo zřejmě jiným způsobem. Jak ukazuje číslo jeho zeměpisné šířky, měl o něm Ptolemaios původně velmi dobré zprávy, dosvědčující, že porýnské Novaesium patřilo k astronomicky zaměřeným bodům (ať už výpočtem podle nejdelšího dne, či měřením poledního stínu gnóma na horologii v době rovnodennosti). Ke změně čísla jeho zeměpisné délky došlo patrně chybou při výpočtu vzdálenosti od hlavního východiska měření (Říma nebo jiné astronomicky zaměřené základny). Příčiny, jež chybu zavinily, mohly být různé. Nejspíše ji mohl zavinit nejasný nebo chybný text výpisu, z něhož Ptolemaios čerpal. Že si nebyl svým výpočtem zcela jist, by konečně mohla ukazovati také rozkolísaná tradice o zeměp. délce Novésia (str. 46 č. 53).

Proti běžné identifikaci Ptolemaiova Novésia s římským Novaesiem s levé strany Rýna se v novější době vyslovil hlavně Mehlis. Soudí, že oboji nemá navzájem nic společného kromě jména, které má též smysl jako Neuenheim nebo Neustadt a bylo v starověku stejně časté jako dnes². To by snad mohlo být správné, kdyby nebylo dokonalé a přímo nápadné shody v zeměpisné šířce, na niž jsem svrchu upozornil, a které si Mehlis patrně nepovšiml. Rozhodně je tato shoda větším důkazem pro totožnost Ptolemaiova Novésia s římským Novaesiem, než Mehlisův redukční výpočet pro totožnost Novésia s Neheimem na řece Ruhře³.

¹ Stanovisko, že Ptolemaiovo Askiburgion je totožné s římským Asciburgiem při levém břehu Rýna, se sdílí celkem obecně, srov. Müller 268 pozn. 4, Much, ZfdA XLI. 105, Hoops RL. I. 129 a d., Schütte, Ptol. maps 62, Stechel l. c. 133, a j.; proti tomu srov. Mannert, Germania 555, Wilhelm, Germanien 154, Mehlis, MGG München XIII. 78, 115 (Dösburg), R. Hennig, Peterm. Mitt. LXXXVIII (1942), str. 55 (Duisburg), a j.

² Mehlis l. c. 111.

³ Tamže 110; jinde hledali Ptolemaiovo Novésion na př. Mannert l. c.

Proti té svědčí především nepoměr vzdáleností osad Mehlisem identifikovaných: Neheím na Ruhře je od Oberense — Ptolemaiovy Amisie podle Mehlise — pouhých 10 km, kdežto vzdálenost Ptolemaiova Novésia od Amisie byla nejméně třikrát tak velká a pravděpodobně ještě mnohem větší, neboť poloha Amisie, jak ukáží ve stati o cestě segodunské, byla u Ptolemaia porušena tím, že mu ze záznamu *Amisia munitio* vznikly dvě πόλεις *Amisia* a *Munitio*, při čemž *Amisia* sama byla posunuta o jeden stupeň jižněji.

Tropaia Drusova.

V létě roku 9 př. Kr. podnikl Drusus starší z Mohuče velkou válečnou výpravu napříč Germanii přes území Chattů a Cherusků a pronikl v srpnu toho roku až k řece Labi v území Hermundurů. V dalším pronikání na východ mu zabránil zákaz Augustův¹ a nepochybně také pokročilá doba letní, jež nutila k návratu. Drusus vybudoval na místě, kde se zastavil, na památku svého vítězného tažení, jež přivedlo Římany po prvé tak hluboko do srdce svobodné Germanie, *tropaeum*² a nastoupil zpáteční pochod, na němž po nešťastném pádu s koně 14. září zemřel. *Tropaeum*, jež postavil na břehu Labe, bývá zpravidla ztotožňováno³ s Ptolemaiovými *Τρόπαια Δρούσου* (odst. 13, VG. I. 78. 13). Tato identifikace je však v příkrém rozporu s údaji Ptolemaiovými, jež umisťují *Tropaia* na 33° 45' d. a na 52° 45' s. š., t. j. někam k nejhořejšímu toku Ptolemaiovy *Vesery* a do blízkosti západního konce pohoří Mélibockého. Toto umístění, doložené všemi hlavními rukopisy, není jenom náhodné, nýbrž je zřejmě odůvodněno zcela určitými daty, jež vázala *Tropaia* jednak na *Veseru*, jednak na pohoří, jímž řeka tekla. Kdyby byl Ptolemaios měl zprávu

566 (severovýchodně od Marburka), Wilhelm l. c. 188 (pravděpodobně na Edře u Fritzlaru), Reichard l. c. 287 (Nienhus), Steche l. c. 161 (na řece Diemel v blízkosti dnešního města Warburku).

¹ Strabon VII. 1. 4.

² Dion LV. 1: ἔπλασε μέχρι τοῦ Ἄλβιος πάντα πορθῶν ἐκεῖνον... ἐπεχείρησε μὲν περαιωθῆναι, οὐκ ἐδυνήθη δὲ, ἀλλὰ τρόπαια στήσας ἀνεχώρησε. Poloha *tropaea* není blíže známa.

³ Müller 269 pozn. 9, R. Much, ZfdA XLI. 111, Steche l. c. 135 a d., a j.

o tropaeu na břehu Labe, byl by je umístil někde na čáře mezi východním koncem pohorí Mělibockého a ústím Labe.

Tento rozpor se pokusil Steche¹ odstraniti výkladem, že Ptolemaios měl odhad vzdálenosti tropaea od Mohuče, a že se tak dostal pro zkreslení své mapy jenom k Veffe (vlastně jen jihozápadně od Verry, a ještě musil onen odhad zvětšit, aby se dostal k této řece, t. j. k své horní Veseře), ale výklad Stechův nelze uznati za správný, neboť právě zkreslení Ptolemaiovy Germanie je už samo o sobě důkazem, že autor Hyfégése neměl zpráv o tratích napříč Germanií od západu k východu², ani žádných výměr nebo odhadů vzdáleností v tom směru (založených na měření a pod.). Kdyby je byl měl, nebyl by zkreslil obraz Germanie do té míry, jak se skutečně stalo, neboť by se mu právě jimi bylo dostalo potřebného korektivu, který mu chyběl. A pak by byl také správně umístil tropaeum Drusa staršího tam, kam patřilo, t. j. k Labi, nikoli k Veseře.

Poloha Ptolemaiových Tropají na horní Veseře je podle mého soudu dokladem, že tu vůbec nejde o tropaeum, které Drusus starší postavil na břehu Labe, nýbrž o některé jiné tropaeum. Z doby Drusa staršího známe ještě dvě podobné památky, a to t. zv. markomanské tropaeum, zřízené ze zbraní a odznaků ukořistěných po porážce Markomanů³, a oltář Drusův, jenž byl zbudován kdesi u pramenů řeky Lippe, ať již r. 11 př. Kr., jak soudili Kauffmann, Mehlis a j.⁴, či snad až po smrti Drusově r. 9 př. Kr., a po rozkotání Germány znovuzřízen Germanikem r. 16 po Kr.⁵.

Pokud se týká tropaea markomanského, není třeba zde

¹ Steche l. c.

² Srov. též zjištění Stechovo, tamže 136, že na Ptolemaiově mapě Germanie není zřetelných řad osad ve směru od západu k východu.

³ Florus, Epit. IV. 12 (II. 30): *Marcomannorum spoliis quendam editum tumulum in tropaei modum excoluit.*

⁴ Kauffmann, DA. I. 338 a d., pozn. 2 na str. 339, Mehlis, MGG Münch. XIII. 87 (s tiskovou chybou 11 „po Kr.“ místo „před Kr.“), srov. též Dahn, Urgesch. II. 85 a k tomu 47 a d.

⁵ Tacitus, Ann. II. 7: [Chatti]... veterem aram Druso sitam disiecerant. restituit aram honorique patris princeps ipse cum legionibus decucurrit.

o něm uvažovati, protože bylo daleko od Vesery, nejspíše někde v končinách jižně od dolního Mohanu¹. Jinak je tomu s oltářem Drusovým. Ten ztotožňovali s Ptolemaiovými Tropaji na př. Kauffmann a Schulten². Ale ani jejich lokalisace nevyhovuje, neboť oltář Drusův byl také daleko od končiny, kde by mohla býti Ptolemaiova Tropaia hledána, a nebyl na Veseře nebo v její blízkosti, jak vyžaduje předpis Ptolemaiův. A kromě toho překáží této identifikaci ještě další vážná námitka: jméno *oltář Drusův*, lat. *ara Drusi*, bylo by bývalo v řeckém výpisu a tedy i v Hyfégési samotné reprodukováno jako *Ἄρα Δρούσου* nebo *Βωμὸς Δρούσου*, podobně jako se to stalo u Arae Flaviae, jež byly v Hyfégési prostě přeloženy na *Βωμοὶ Φλαύιοι* (Oltáře Flavijské, v. níže). Rozdil mezi oltářem a tropaeem byl i méně vzdělaným lidem antického světa příliš dobře znám, takže bylo sotva možné, aby se do výpisu, z něhož čerpal autor Hyfégése, byl dostal název *Τρόπαια* místo latinského *ara*. Není to ostatně pravděpodobné už také proto, že latinský tvar *ara* je v čísle jednotném, kdežto předloha, z níž byl čerpán název Ptolemaiův, měla zřejmě název v čísle množném.

Z doby germánských válek Drusova syna Germanika máme zachovány v Tacitových Annálech zprávy o dvou dalších tropaeích v končinách, jež nás zde zaměstnávají. Obě byla zřízena na památku vítězství Germanikových nad Armiem roku 16 po Kr. Z nich jedno — pozdější — nemá pro řešení naší otázky významu především proto, že se ve zprávě o něm vůbec nevyskytuje slovo *tropaeum*³, takže z ní název *Τρόπαια* nebyl excerpován. Přímou znamenitě se však se zápisem Ptolemaiovým shoduje Tacitova zpráva o prvním tropaeu⁴ z roku 16. Toto tropaeum bylo pře-

¹ Srov. k tomu Kauffmann, DA. I. 330, R. Much, Hoops RL. III (Štrasburk 1915-16), 195 a d., D. Stammeskunde³ (Berlin—Lipsko 1920), 106, W. Schulz, Vorgesch. d. Stämme I (Lipsko—Berlin 1940), 333.

² Kauffmann, DA. I. 339, Schulten, Bonner Jahrb. CXXIV. 98 a d.

³ Tacitus, Ann. II. 22: Caesar *congeriem armorum* struxit superbo cum titulo...

⁴ Tamže 18: miles in loco proelii Tiberium imperatorem salutavit struxitque aggerem et in modum *tropaeorum* arma subscriptis victarum gentium nominibus imposuit.

devším postaveno na oslavu skvělého vítězství Germanikova na horském palouku zvaném *Idisiaviso* (nebo podobně)¹, sevřeném s jedné strany Vesperou a s druhé strany horami, v nichž bylo vítězství dovršeno, a jméno Vesery se v Tacitově vypravování o přípravách k boji i o bitvě samotné znovu a znovu ozývá², takže tím je Ptolemaiovo umístění Tropají k horní Veseře na pokraji pohorí Mélibockého velmi dobře odůvodněno. A nadto — v jediné této zprávě Tacitově se vyskytuje plurální tvar *tropaea* (v gen. *tropaeorum*), takže je tím také plně vysvětlen plurální tvar Ptolemaiův *Tropaia*³. A konečně nám i sám význam bitvy, jež byla první skutečnou důkladnou pomstou — po sedmi letech! — za porážku Varovu a ztrátu římských legií v Teutoburském lese, a vyvolala proto jistě jásot a skutečné zadostučinění v celé římské říši (svědčí o tom i neobvykle dlouhá a podrobná zpráva Tacitova), dobře osvětluje význam právě tohoto *tropaea* pro celý jižní svět jako nejdůležitějšího ze všech římských *tropaei* v svobodné Germanii. Shoda mezi Tacitovou zprávou o tomto *tropaeu* z roku 16 po Kr. a mezi Ptolemaiovým záznamem Tropají Drusových je tak přímo nápadná, že je těžko pochopiti, proč právě toto *tropaeum* ušlo pozornosti vykladačů Ptolemaiových. Snad některým vadilo, že se ve zprávě Tacitově nemluví o Drusovi, nýbrž o Germanikovi, kdežto Ptolemaios označuje svá *Tropaia* jménem Drusovým. A my jsme si příliš zvykli myslit při jméně Drusově jenom na Drusa staršího, který bojoval v Germanii v letech 12–9 před Kr., a nikoli také na

¹ Tamže 16: in campum, cui *Idisiaviso* nomen, deducunt. is medius inter Visurgim et colles, ut ripae fluminis cedunt aut prominentia montium resistent, inaequaliter sinuatur. pone tergum insurgebat silva. Ke jménu *Idisiaviso* v. Müllenhoff, DA. IV². 205, 566. K poloze bojiště v. podrobnou úvahu Fr. Knocke, Kriegszüge d. Germanicus² (Berlín 1922), 392 a d.

² Srov. Tacitus l. c. 9: Flumen *Visurgis* Romanos Cheruscosque interfluebat. 11: Postero die Germanorum acies trans *Visurgim* stetit. 12: Caesar transgressus *Visurgim* . . . 16: *Idisiaviso* . . . inter *Visurgim* et colles. 17: tranare *Visurgim* conantes . . . 18: Magna ea victoria . . . fuit . . . miles . . . salutavit struxitque aggerem et in modum *tropaeorum* arma . . . imposuit.

³ Z Diona LV. 1 (srov. výše str. 73 pozn. 2) tento plurální tvar ovšem pocházeti nemohl, neboť Cassius Dion žil a psal teprve v době po Ptolemaiovi (VG. II. 73).

jeho syna Drusa, který byl v Porýní a bojoval proti Germánům v letech 13—16 po Kr., a na něhož my v daleko větší míře než lidé starověcí myslíme jen jako na — Germanika. Ale Ptolemaios (nebo ten, kdo Tacitovu zprávu o tropaeu Germanikově z r. 16 excerpoval), jistě dobře věděl, že *Germanicus* bylo toliko čestné jméno, zděděné po otci Drusovi starším¹, a připojil proto ke svým Tropajím vlastní, skutečné jméno vojevůdcovo *Drusus*² (v gen.).

Shoda mezi Ptolemaiovým záznamem a zprávou Tacitovou je opět dokladem, že i tu byly — podobně jako u zápisu o Flevu a Siatutandě — Tacitovy Annály pramenem, z něhož byl záznam o Tropajích na horní Veseře vypsán. Výpis byl zřejmě toho druhu, že se autor Hyfégeše domníval, že tropaeum dalo jméno o s a d ě, jež u něho vznikla, podobně, jako tomu bylo u oltářů Flaviů v jihozápadní Germanii (v. níže).

Artaunon.

Do téže zeměpisné šířky jako ústí Obrinku (Mohanu), ale o 2° až 2° 10' východněji umísťuje Ptolemaios své Ἀρταυνον (VG. I. 80. 6). Jeho poziční čísla jsou zřejmě porušena a nemají ceny pro bližší určení osady. Zbývá nám tedy jako pomůcka pro její umístění jenom náznak, obsažený ve jméně osady, a nejvýše snad také ještě to, že Artaunon je v západním sousedství Ptolemaiových Abnob a jižně nebo jihovýchodně od Mattiaka. Polohový poměr k Ptolemaiovu Mokontiaku a ke Gravionariu, umístěnému s druhé strany Abnob, je pro náš účel zřejmě bezcenný. Větší význam by po té stránce mohl mít polohový poměr k Mattiaku (str. 46 č. 51 a 52).

Jméno osady ukazuje na to, že Artaunon musíme hledati kdesi v oblasti nevysokého pohoří Taunu, postupujícího od ohbu Rýna u Bingen směrem severovýchodním k Vogelsgebirge a dosahujícího svého nejvyššího bodu 880 m Feldbergem severovýchodně od Wiesbadenu a severozápadně od Frankfurtu n. M. Jeho severovýchodní výběžky končí v údolí řeky Wettery, které se právě v těch končinách šíří ve velmi úrodnou kotlinu, zvanou

¹ Nero Claudius Drusus Germanicus.

² Drusus Caesar Germanicus.

Wetterau, jež dělí Taunus od vrchoviny Vogelsgebirge. Bylo-li Artaunon v oblasti Taunu, nemohlo tedy býti jižněji než Mohuč, jak ukazuje rekonstruovaná mapa Ptolemaiova (příloha I), nýbrž jenom někde na severovýchod od Mohuče. Umístíme-li Mattiakon někam k ohbu řeky Lahny v okolí dnešního Gießenu (v. níže v úvaze o cestě od Altmühly k Rýnu v kap. II), ukazovala by délková čísla Artauna kamsi do východních výběžků Feldbergu jižně nebo jihovýchodně od Gießenu a severně (ssv.) od Frankfurtu n. M. To by spíše souhlasilo s Müllenhoffovou¹ etymologií z gallskolatinského *Aretaunum* = *Ad Taunum*, u *Taunu*, než se starší etymologií Ukertovou² z *arx Tauni*, založenou na tvaru *Ἀρξταυνον* podružného rukopisu Φ ³. Obě etymologie předpokládají značný polohový rozdíl. *Arx Tauni* by mohla být jenom hradištěm domorodců někde v Taunu samotném, kdežto *ad Taunum* připouští i polohu osady v nížině.

Dosavadní lokalisace se rozcházejí podle toho, jak jednotliví autoři nazírají na význam jména osady. Tak na př. Mannert a Wilhelm přijímali tvar *Arktaunum*, ale hledali v něm jedno nebo více římských opevnění v část Taunu, zvané die Höhe, severně od Homburka⁴. Ukert ztotožňoval *Arktaunon* s římským kastelem u Saalburka⁵, Schumacher soudí, že *Artaunon* bylo oppidum Goldgrube, nejrozsáhlejší germánské opevnění v Taunu⁶. Největšího ohlasu došel názor, že Ptolemaiova *πόλις* je totožná s Germanikovým kastelem, zbudovaným na zříceninách staršího opevnění jeho otce, o němž se zmiňuje Tacitus⁷, a kastel bývá hledán

¹ Müllenhoff, DA. II². 220, Much, ZfdA XLI. 109, Kauffmann, DA. I. 339 pozn. 6.

² Ukert, Germania 372, Müller 272 pozn. 2.

³ Müller 272 pozn. 2 cituje také Σ , který má podle Cuntze, Geogr. 68, tvar *Ἀρταυνον*. Müller přijal — zřejmě pod vlivem Ukertovy etymologie — tvar *Ἀρξταυνον* do textu své edice; srov. k tomu poznámku Cuntzovu, l. c. 68.

⁴ Mannert, Germania 565 (římské opevnění Taunu na jižní části pohoří Die Höhe), Wilhelm, Germanien 147 (staré opevnění Drusovo, obnovené Germanikem, spíše řada kastelů v pohoří Die Höhe, severně od Homburka).

⁵ Ukert l. c. 296; jeho výklad přijal Fr. Hertzberg, Gesch. d. röm. Kaiserreiches (Berlin 1880), 126 a. d., Müller 272, pozn. 2^a a j.

⁶ Schumacher, Reinlande. I. 149, II. 130.

⁷ Tacitus, Ann. I. 56: *Germanicus...positoque castello super vestigia*

v Heddernheimu na Niddě (severozápadně od Frankfurtu n. M.) nebo v severnějším (ssv.) Friedberku při levém břehu řeky Wettery¹. Poloha Friedberka jihovýchodně od Gießenu na plošině basaltového hřbetu nad řekou Wetterou, obklopené se tří stran vodou a dominující celé severní části území Wetterau, by lépe vyhovovala tomu, co bylo se stanoviska umístění Ptolemaiova Artauna nahoře pověděno.

Oltáře Flavijské.

Ptolemaiovy *πόλεις*, o nichž jsme až dosud uvažovali, náleží vesměs do oblasti severně od 50. rovnoběžky (severně od Mošanu). Oltáři Flaviů se dostáváme hluboko do jihozápadní Germanie, do území Tacitových *decumates agri*². Ptolemaios tohoto názvu neznal a celé to území čítal k svobodné Germanii³. Příčinu toho bych hledal dvěma směry: jednak v tom, že Ptolemaios neměl ani jediného itineráře, který by byl spojoval římské *decumates agri* se starým provinciálním územím západně od Rýna⁴,

paterni praesidii in monte Tauno expeditum exercitum in Chattos rapit, L. Apronio ad munitiones viarum et fluminum relicto; Dion LIV. 33.

¹ Srov. Delbrück, *Gesch. d. Kriegskunst* II². 96 a d., Kauffmann, *DA.* I. 338 a d., Mehlis, *MGG München* XIII. 78, 103 a d., *MRAfLA V* (1930), 215, a j.; srov. však také, co o výkladu Tacitova místa *Ann.* I. 56 správně řekl Schumacher, *l. c.* II. 55; popis Heddernheimu v. tamže 45 a d., 53 a d., Friedberka 55 a d. Jinak umisťovali Artaunon na př. Schulten, *Bonner Jahrb.* CXXIV. 99 (východně od Mohuče a jižně od Wiesbadenu), Schütte, *Ptol. maps* 31 (čte Arlaunon = dnešní Arlon, umístěný k Taunu), a j.

² Tacitus, *G.* 29: Non numeraverim inter Germaniae populos, quamquam trans Rhenum Danuviumque consederint, eos qui *decumates agros* exercent: levissimus quisque Gallorum et inopia audax dubiae possessionis solum occupare; mox limite acto promotisque praesidiis sinus imperii et pars provinciae habentur. Srov. k tomu Koepf, *Römer in Deutschland*³ (Bielefeld — Lipsko 1926), 62 a d., R. Rauh, *Decumates Agri, Germania XII* (1928), 143 a d., Fr. Hertlein, *Römer in Württemberg I, Gesch. d. Besetzung d. römischen Württembergs* (Stuttgart 1928), 27 a d., *Germania XIII* (1929), 51 a d. Norden, *Alt-Germanien* 137 a d. (t. v. i jinou starší lit.), R. Much, *Germania d. Tacitus* 276 a d.

³ *VG.* I. 7.

⁴ I pozdější ještě *Itinerarium provinciarum Antonini Aug.* zaznamenává jenom trati na starém provinciálním území vlevo od Rýna a vpravo od Dunaje, srov. Cuntz, *Itin. Rom.* I, mapa; ještě pozdější mapa Peutin-

a dále v tom, že zábor toho území byl dokončen teprve za Antonina Pia kolem r. 150 po Kr. a v letech následujících, tedy řadu let po sepsání Hyfégése¹.

Jméno Βωμοὶ Φλαύιοι (VG. I. 82. 5) je doslovným řeckým překladem latinského jména *Arae Flaviae* (dnešního Rottweilu na horním Nekarů v jihozápadním Württembersku), jímž je zároveň osada datována do druhé polovice I. století po Kr.² Nominativní tvar jména je podobně jako u Fléva a Tropaji Drusových dokladem, že se také tato Ptolemaiova πόλις dostala do Hyfégése z jiného pramene, nikoli z itineráře, z něhož by byla do díla Ptolemaiova pravděpodobně přešla latinská forma jména s koncovkou ablativní (*Ἀρισφλα(ο)ύς* nebo pod.) nebo s koncovkou akusativní.

Pramen, z něhož byly čerpány údaje o tomto městě, obsahoval patrně také zaměření jeho zeměpisné šířky, jak ukazuje shoda v šířkovém čísle Ptolemaiově (48⁰) se skutečnou zeměpisnou šířkou Rottweilu (48⁰10'). Tato shoda překvapuje především proto, že celé sousední území k jihu (jihozápadu) je silně zkresleno, a dokládá zároveň Ptolemaiovu snahu reprodukovati co nejsprávněji spolehlivé zprávy pramenné. V sousedním Porýní zaznamenává Ptolemaios ještě tři podobné body se zaměřenou zeměpisnou šířkou, a to Augustu Rauriků s šířkou 47⁰30' (Augst u Basileje 47⁰32'), Argentoraton s šířkou 48⁰45' (Štrasburk 48⁰35') a Mokontiakon — ústí Obrinku = ústí Mohanu s šířkou 50⁰15'—50⁰ (Mohuč při ústí Mohanu 50⁰).

gerská má v segm. III-IV zakreslenou trať z Tenedonu na Rýně přes *Arae Flaviae* (*Aris Flavias*) a Sumelocennu (*Samulocenis* = Rottenburg na Nekarů) do Aruseny (Eining na Dun.), ale její část od Sumelocenny po Arusenu je nesprávně zakreslena jižně od Dunaje; srov. k tomu K. Miller, *Itineraria Rom.* 259 a d., Hertlein, *Römer in Württ.* I. 18 a d., tab. 14.

¹ Šimek, *Datování Ptolemaiovy Hyfégése*, *Eisnerův sborník, Hist. Slov. V* (Bratislava 1948) 111 a d., 119 a d., a níže v kap. III.

² P. Gössler, *Das römische Rottweil, Stuttgart 1907, Arae Flaviae, Führer durch die Altertumshalle d. Stadt Rottweil, 1928* (s mapou řim. Rottweilu); Hertlein, *Römer in Württ.* I. 32 a d., Hertlein-Göessler, tamže II (*Strassen u. Wehranlagen, Stuttgart 1930*), 7, 9 a j., O. Paret, tamže III (*Siedlungen, 1932*), 88 a d. 103 a j., 181, 192 a d., 371; dříve již Kauffmann, *DA.* I. 368, 370, Schumacher, *Rheinlande* II. 39 a d., 336 pozn. 15.

U čtvrtého, pravděpodobně také zaměřeného bodu — Borbétomagu (Wormsu) — jsou šířková čísla Hyfégése zřejmě porušena tím, že se do obou rukopisných tříd dostalo stupňové číslo $\mu \eta'$ (48^0) místo správného $\mu \vartheta'$ (49^0); přijmeme-li tuto korekturu o 1^0 , dostaneme se také velmi blízko ke skutečné zeměpisné šířce Wormsu $49^0 39'$, neboť opravená šířka X činí $49^0 45'$, opravená šířka $RWUr$ $49^0 50'$.

Vzdálenost Ptolemaiových Oltářů Flavijských od toku Rýna je arci značně větší než ve skutečnosti. Rozdil tu činí přibližně dva rovnoběžkové stupně. Lze jej vysvětlit tím, že zeměpisná délka této πόλις je vázána na jižní konec Abnob, jež byly následkem napřimení toku dolního Rýna do směru severního rovněž posunuty na východ¹.

Tarodunon.

Posunutí Abnob k východu nemělo, jak se zdá, vlivu na umístění Ptolemaiova Taroduna (*Ταροδοῦνον*, VG. I. 82. 4) západně (zjz.) od Oltářů Flavijských, opodál pravého břehu Rýna. Je to jediná osada na pravém břehu Rýna, o níž se z Hyfégése dovídáme na celé dlouhé trati mezi Bonnem a Taxgatiem u Ptolemaiových pramenů Rýna (na západní straně Bodamského jezera).

Jméno Tarodunon podobně jako jméno Segoduna (v. níže) je nepochybným dokladem, že tu jde o starou keltskou opevněnou osadu, a to pravděpodobně — jak ukazuje také Ptolemaiovo pojmenování celé krajiny Helvétskou pustinou (VG. I. 70. 6) — o opevněnou osadu helvétijskou. Obě stará města byla zřejmě ještě v prvním století po Kr. osídlena, ať již starým obyvatelstvem keltským, které v těch končinách zůstalo i po odchodu většiny keltského lidu² do nové

¹ VG. I. 4, 105, II. 19 a d.

² Tacitus, G. 28: Validiores olim Gallorum res fuisse summus auctorum divus Iulius tradit; eoque credibile est etiam Gallos in Germaniam transgressos... igitur inter Hereyniam silvam Rhenumque et Moenum amnes Helvetii, ulteriora Boii, Gallica utraque gens, tenuere. — V polovici posledního století př. Kr. měli již Helvetiové obsazeno území jižně od Rýna, srov. Caesar, BG. I. 2: undique loci natura Helvetii continentur: una ex parte flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium a Germanis dividit, altera ex

vlasti ve Švýcařích (Helvetia), či snad již s obyvatelstvem více méně vyměněným¹.

Tarodunon se dnes obecně ztotožňuje z důvodů etymologických i archeologických s keltským oppidem u osady Zarten, středověké Zartuny nebo Zarduny, východně od města Freiburgu (Breisgau)². Poměr její polohy k poloze antických měst Augusty Rauricorum (Augstu u Basileje) na jihu, Argentorata (Štrasburku) na severu³ a Arae Flaviae, Ptolemaiových Oltářů Flavijských na východě s touto identifikací celkem velmi dobře souhlasí. Keltské oppidum zaujímá plochu asi 200 ha, je tedy velmi rozsáhlé. Je položeno v údolí říčky Dreisamu, zvaném Höllental, mezi potoky Rotbachem a Wagensteigbachem, které se pod ním spojují v Dreisam. Je chráněno jednak oběma potoky, jednak jejich strmými břehy, dosahujícími asi 15 m výšky. Má zhruba ovální tvar s podélnou osou asi 1400 m dlouhou. Na východní straně, směrem k pohorí, je odděleno od ostatního terénu rozsáhlým příkopem o šířce 12 m a hloubce 4 m, zesíleným náspem s kamennou, po keltském způsobu na sucho stavěnou zdí. Podobné opevnění zdí a náspem zjistil E. Fabricius r. 1901 také na ostatních

parte monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos et Helvetios, tertia lacu Lemanno et flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis dividit. — O stálých bojích Helvetiů s Germány v. tamže kap. 1: Helvetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt, quod fere cotidianis proeliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. — K ústupu Helvetiů z jihozápadní Germanie srov. Kauffmann, DA. I. 216 a d., F. Stähelin, Zur Geschichte d. Helvetier, Zeitschr. f. Schweiz. Gesch. II. (1921), 131 a d., Die Schweiz in römischer Zeit (Basilej 1931), 58 a d., Hertlein, Römer in Württ. I. 11 a d., Steche, Mannus XXXI (1939), 417 a d., 420 a d.

¹ Tacitus, G. 29, v. citát str. 79 pozn. 2, a k tomu Hertlein l. c. 12 a d., Norden, Alt-Germanien 169 a d.

² Již roku 1792 ztotožnil Mannert, Germania 571, Tarodunon s Freiburgem, později se výklady soustředily vesměs jen na východnější Zarten, srov. Wilhelm, Germanien 314, Müller 274 pozn. 7, R. Much, ZfdA XLII. 116, E. Wagner, Fundstätten u. Funde im Grossherzogtum Baden I (Tübingen 1908), 221 a d., obr. 146 (plánek), Kauffmann, DA. I. 217, Schumacher, Rheinlande I. 123 a d., 142 a d., 149, Hertlein l. c. 10, Steche, Altgerm. 163, Mannus XXXI (1939), 426 a d., a j.

³ Podle měření Cuntzova, Geogr. 136, souhlasí vzdálenost Taroduna od Argentorata dokonale se vzdáleností Zarten—Štrasburk (61 : 61 m. p.).

stranách nad svahy k oběma potokům. Podle stavby opevnění, jmenovitě podle zdí, postavených z mohutných balvanů a zpevněných dřevěnými kládami a železnými hřeby, jakož i podle pečlivé stavby a šterkování silnice před hlavní branou na východní straně hradeb a zejména podle keramických nálezů bylo bezpečně zjištěno, že oppidum vzniklo v pozdněgallské (pozdnělatenské) době¹.

Riusiava.

Jihovýchodně (jjv.) od Flavijských Oltářů umísťují posíční čísla Hyfégése Ptolemaiou Riusiavu (*Ῥιουσιαούα*, odst. 15, VG. I. 82. 6). Její jméno upomíná na dácké názvy měst, nemůže však při své poloze mít s nimi nic společného. Její umístění na dnešní mapě působí vykladačům Hyfégése nesnáze. K. Müller spojoval její jméno po příkladu jiných se západobavorským krajem, zvaným Ries, v okolí měst Nördlingen a Ottingen, třebaže sám si byl vědom toho, že jméno Ptolemaiovy *πόλις* nemá nic společného se jménem kraje, který se ještě ve středověku nazýval *Rezia* nebo *Retia* (patřil za římské doby k zadunajské Raetii), a soudil, že snad je totožná s Biriciany (*Biricianis*) mapy Peutingerské². Tuto identifikaci však právem zamítl Steche s poukazem na to, že naprosto odporuje umístění osady na mapě Ptolemaiově, neboť stanice Biricianis byla velmi daleko na severovýchod od Flavijských Oltářů, kdežto Ptolemaios umísťuje Riusiavu jihovýchodně (jjv.) od Oltářů a mnohem blíže k nim. Steche sám se rozhodl podle vzdálenosti Riusiavy od Oltářů pro umístění k Rýnu při západním konci Bodamského jezera³.

¹ Schumacher l. c. 142 a d.; Schumacher připisuje oppidum v nadpise stati Raurikům (jako Hertlein, l. c. 11, a j.), ale později (143) praví, že to byla pevnost Helvetiů nebo Rauriků. Raurikové byli malý keltský kmen při ohbu Rýna v okolí Basileje — Augusty Rauriků, srov. Caesar, BG. I. 5, 29, VI. 25, VII. 75. Je možné, že také kdysi měli sídla severněji a východně od Rýna, jako Helvetiové, ale historických dokladů o tom nemáme.

² Müller 274 pozn. 9 (Biricianis = Weissenburg západně od ústí Alt-mühly do Dunaje); Müllerovo stanovisko přejal na př. Schütte, Ptol. maps 69 (s rezervou); s Hunderingen na Dunaji ztotožnil Riusiavu podle svých redukčních výpočtů Mehliis, MRAfLA V. 217, AfA L. 259 mapa, 270.

³ Steche, Altgerm. 163 a d.; Stechovo řešení by ukazovalo do okolí Ptolemaiova Tasaetia.

Jsou ovšem možná i jiná řešení. Zkreslení právě toho koutu jihozápadní Germanie na mapě Ptolemaiově je následkem posunutí horního Rýna a pramenů Dunaje směrem jižním a pohoří Abnobského směrem východním tak veliké, že ani u Ptolemaiova údaje o vzdálenosti Riusiavy od Flavijských Oltářů nedovedeme posoudit míru jeho spolehlivosti.

Rekonstruovaná mapa Ptolemaiova nám skýtá trojí pomůcku k umístění osady, a to jejím polohovým poměrem k toku sousedních řek, k poloze pohoří a k poloze jiných osad v jejím okolí. První z nich u Riusiavy odpadá předem pro posun a přílišné zkreslení horních toků obou sousedních řek Dunaje i Rýna. Zbývá tedy pro určení osady poměr její polohy k pohořím a k okolním osadám. Z těch odpadají všechny osady východněji položené, protože patří do jiné, východnější oblasti mapy, ovlivněné posunutím Dunaje k jihu a Ptolemaiových Sudet (pohoří nad Dunajem) do polohy Sudet skutečných. Zbývají tedy z „měst“, jejichž polohu dnes bezpečně známe, Oltáře Flavijské (Rottweil) a dále na západě Tarodunon (Zarten) a Augusta Rauriků (Augst u Basileje).

Vezmeme-li za základ pro místní určení Riusiavy její polohu jihovýchodně od Oltářů Flavijských-Rottweilu, ukáže nám pohled na mapu osídlení těch končin v starší době římské (do níž třeba klásti vznik Hyfégése¹) se zakreslenou sítí římských silnic², že bychom Riusiavu mohli ztotožňovati s několika souvěkými osadami jihovýchodně od dnešního Rottweilu, ať již s té či oné strany horního Dunaje, na př. s osadou při přechodu řeky u Tuttlingen nebo o něco dále k východu (sv.) s osadami v okolí Sigmaringen, Laizu, Mengen a j. Ještě dále k východu (sv.) hledal Riusiavu Hertlein, a to v dnešním Rissstissen u při podunajské limitní silnici jihozápadně od Ulmu (soudil, že jméno *Riusi-ava* upomíná na jméno potoka *Riss*, při němž byl

¹ Více o tom v. níže v kap. III.

² Srov. na př. velmi dobrou mapu Fabriciovu v Nordenově knize *Alt-Germanien* (1934) nebo o něco starší velmi podrobnou mapu v práci *Paretově, Römer in Württ.* III, příloha (s archeologickými záznamy do roku 1931), a malou, ale rovněž dobrou mapku *Schumachrovu, Rheinlande II* tab. 19; srov. též *H. Kiepert, Formae orbis antiqui XXIII* (z r. 1902), *XXIV* (z r. 1914) a *XXV* (z r. 1913).

v době Claudiově vybudován římský kastel¹. Risstissen je sice od Rottweilu na východ (vsv.), ale proto by ještě Hertleinovo řešení nemusilo být zásadně odmítáno, neboť cesta z Rottweilu ke kastelu risstisskému šla zprvu skutečně k jeho východu, k dunajskému brodu u Tuttlingen, a teprve za Dunajem se obracela k východu k Mengenu a pak na severovýchod k Risstissenu. Nevýhodou tohoto řešení ovšem je, že také Risstissen je poněkud příliš daleko — $1\frac{1}{4}$ dnešního stupně — na východ od Rottweilu, kdežto z čísel Ptolemaiových vyplývá pro směr východní toliko úchylna $\frac{1}{3}$ stupně Ptolemaiova (a $\frac{1}{2}^0$ směrem jižním, srov. str. 47, č. 77 a 78) od Flavijských Oltářů.

K řešení zcela jinému dojdeme, použijeme-li jako základu pro umístění Riusiavy jejího poměru k poloze Ptolemaiových Abnob a města Augusty Rauriků.

Posiční čísla Ptolemaiova umisťují Riusiavu na týž poledník jako pohoří Abnobské a do téže zeměpisné šířky jako Augustu Rauriků. Obojí ukazuje někam do končiny západně od Bodamského jezera a jižně od horního toku Rýna. A tam se skutečně vyskytovalo jméno *Riusa* jako starý název řeky Reussy, přítoku řeky Aary. Jméno *Riusa* je doloženo k roku 840 a později v mnoha obměnách jako *Rusa*, *Ruese*, *Ruisa*, *Ruess*, *Ruezze*². Srovnáme-li s tím Ptolemaiov tvar *Riusi-ava*, vnucuje se nám sama sebou myšlenka o genetické souvislosti Ptolemaiova místního jména se jménem této řeky.

Výklad, jak se mohlo dostat toto jméno do Hyfégése, nepůsobí příliš velkých nesnází. V meziříčí nad stokem Reussy s Aarou bylo v stejné (přibližně) zeměpisné šířce jako Augusta Rauriků³ jedno z 12 helvetijských oppid Vindonissa (dnešní

¹ Hertlein, Römer in Württ. I. 21, II. 204 a d. (Paretův pláněk kastelu a osady tamže obr. 28), Paret, tamže III. 364.

² Kretschmer, Hist. Geogr. 36.

³ Ptolemaios II. 9. 8 udává pro Augustu Rauriků zeměpisnou šířku $47^{\circ}30'$, stejně jako pro Riusiavu II. 11. 15 (v. výše str. 47 č. 78). Skutečná šířka Augusty Rauriků (Augstu) je $47^{\circ}32'$, Vindonissy $47^{\circ}29'$. Rozdíl pouhých tří zeměp. minut — nebo přesněji dvou a jedné minuty — nemohl u Ptolemaia vůbec dojíti výrazu, protože Ptolemaios označoval zeměpisnou polohu v Hyfégési nejnižším zlomkem $\frac{1}{3}$ stupně = 5 zeměp. minut; rozlišoval tedy Ptolemaios jenom 5, 10, 15, 20 atd. zeměp. minut.

Windisch). Znamenitě chráněno jak svou přirozenou polohou na trojúhelníkovité ostrožně nad levým břehem Reussy-Riusy, tak také svým umělým opevněním (hradbami a — se západní strany — mohutným, 20 m širokým a 6 m hlubokým příkopem, který od-
děloval ostrožnu od ostatního území v úhlu mezi řekami Aarou a Reussou)¹, bylo toto oppidum již v předřímské době důležitým obchodním střediskem. Jeho dominující a toky řek chráněná poloha byla příčinou, že v době římské, a to buď již za Augusta (po r. 15 př. Kr.) nebo za Tiberia byl těsně u keltského oppida (a z menší části i na ploše oppida samotného) vybudován rozsáhlý tábor jako sídlo legie a k ní připojených auxilií (dohromady asi 11 tisíc mužů)². Jako důležitá vojenská stanice nabyla římská Vindonissa záhy velkého významu i po stránce hospodářské, obchodní a průmyslové, a podržela jej po celé první století po Kr. Když však byly římské posádky za Trajana přeloženy ze švýcarských garnison do nových stanovišť v Podunají, význam Vindonissy rychle upadal. Legie XI Claudia Pia Fidelis, usazená ve Vindonisse od r. 70 po Kr., opustila svůj tábor r. 100 nebo 101 a byla dopravena až do dolního Podunají, do provincie Moesie³. Vindonissa se stala tichým a po stránce obchodní málo významným městečkem. Její vojenská opevnění se hroutila a rozpadávala. A v tom stavu setrvala po celé druhé a valnou část třetího století⁴.

V době Ptolemaiově tedy již měla Vindonissa jenom nepatrný význam živořícího městečka. Proto snad autor Hygéese jejího jména vůbec nezmínil. Římských silnic v její blí-

¹ F. Stähelin, Die Schweiz in röm. Zeit⁹ 37 a d. (tam v. i starší lit.), 573 a d., plán příl. IV.

² Tamže 121 a d., 574 a d., plány str. 122, 575 a příl. IV, ze starších prací jmenovitě Schumacher, l. c. II. 27 a d., 335 pozn. 9 přehled lit.

³ Stähelin l. c. 192 a d., 231.

⁴ Tamže 231 a d. Nová vojenská posádka přišla do Vindonissy až r. 260 za Galliena a jeho boje proti Alamanům, kteří obsadili celé území severně od horního Rýna a útočili i na území na levém břehu Rýna, srov. tamže 253 a d.; o něco později byl zbudován poněkud západněji nový (menší) vojenský kastel, zvaný dnes Altenburg (jižně od Bruggu), srov. tamže 276, 582 a plán na str. 122 a 276.

kosti¹ a staré cesty podle Reussy-Riussy, jež měla již od keltských dob význam řeky zlatonosné², bylo však užíváno i nadále. Cesta povodím Reussy šla jednak podle (opodál) řeky, jednak po řece samotné (po lodích³) k Luzernu, odtud po jezeře Vierwaldstättském k osadě Alpnach a dále přes Sarnen, průsmyk Brünig, přes Meiringen, průsmyky Grimsel a Gries k hornímu toku řeky Toce a podle něho (s pravé strany) do římské Oscely (dnešní Domodossoly) a dále do severní Itálie⁴. Bylo tedy jméno řeky Reussy-Riussy římským obchodníkům i v době úpadku Vindonissy dobře známo a mohlo se do Ptolemaiova seznamu měst lehkou dostati z marginální poznámky itineráře podobně, jako se to mohlo stát u Ptolemaiovy Navalie. Výklad by ovšem podstatně zjednodušilo, kdyby bylo možno zjistit, že i dnešní osada Reuss na pravém břehu řeky, v záhybu proti Vindonisse (dnešnímu Windisch), je starého původu.

Pokud se týká zeměpisné délky Ptolemaiovy Riusiavy, platí o ní totéž, co jsem uvedl u Oltářů Flavijských. Také tu se zřejmě uplatnilo odsunutí Abnob daleko na východ od Rýna. Umístění Riusiavy na jihovýchod od Oltářů by při identifikaci s osadou na řece Reusse bylo lze vyložit tak, že její jméno bylo vyňato z itineráře cesty, jež směřovala zprvu z Arae Flaviae na jihovýchod k přechodu Dunaje u Tuttlingen a teprve pak se obrátila na jihozápad k Rýnu, který přecházela — stejně jako druhá, přímá cesta z Rottweilu do Windonissy přes Hüfingen (*Brigobanne* mapy Peutingerské) a Schleithem (*Juliomagus*)⁵ — u Teneda (dnešního Zurzachu) a končila na Reusse.

¹ Srov. kromě map citovaných výše na str. 84 pozn. 2 zejména mapu Stähelinovu, l. c. příl. I.

² Stähelin l. c. 25 a d., 54, 397.

³ Stähelin l. c. 418.

⁴ Pro trať od Alpnach na jih srov. Stähelin l. c. 358 a d. a mapu příl. I.

⁵ H. Kiepert, *Formae XXIII*, Kauffmann, DA. I. 370, K. Miller, *Itineraria Rom.* 260 a d., *mapka cesty 262*, Norden, German. Urgesch.³ 240 a d., *Alt-Germanien*, mapa, Schumacher l. c. II. 228, 237 a d., Stähelin l. c. 158 a d., mapa příl. I, Hertlein l. c. I. 13, 18 a d., II. 3 a d., archeol. mapa tamže III. díl (Paret).

Anduaition, Anavon.

Z Ptolemaiových osad při severním břehu Dunaje byly Usbion (Vebion) a Kelemantia podle údajů samotného Ptolemaia protějšky římských provinciálních osad Arelate a Brigetia a zároveň zřetelnými východisky obchodních tratí, směřujících do vnitrozemí starověké Germanie. Bude proto o nich pojednáno spolu s jinými osadami, umístěnými Ptolemaiem na sever od Dunaje, v příští kapitole. Zde zbývá promluvit ještě o Anduaitiu a Anavu (str. 47 č. 91, 94), jež jsou na mapě Ptolemaiově umístěna při severním břehu Dunaje tak, že z jejich polohy není zřejmo, byla-li také spojena s některou obchodní tratí.

Jméno *Ἀνδουαίτιον* podle rukopisu X, *Ἀνδουέτιον* podle tradice *RWUr* (odst. 15, VG. I. 82. 19) ukazuje na *Anduaetium* (*Anduetium*) latinské předlohy. Obě rukopisné třídy je umísťují souhlasně na 40° 30' d. a 47° 40' s. š., tedy o pouhých 10' severněji, než je Ptolemaiovův Chertobalos na jižním, pannonském břehu Ptolemaiova Dunaje. O obou těchto osadách není jinak nic známo. Podle jejich polohy při oblouku Dunaje východně od Ptolemaiova třetího přítoku s levé strany, t. j. dnešní Moravy, a to nedaleko nad nejsevernějším bodem, jehož tento oblouk dosahuje (odst. 3, VG. I. 66. 23 a d.), soudím, že musíme obě tyto Ptolemaiovy osady hledati někde poblíže starověkého hlavního řečiště dnešního slovenského Malého Dunaje, který byl podle Ptolemaia rozhraním Germanie a římské Horní Pannonie¹. Ptolemaiova data o poloze

¹ Šimek, VG. I. 135, 137 a d., II. 90 a d., Keltové a Germáni v našich zemích (Brno 1934), 9 a d., 145; F. Křížek, Sborník M. Slov. XIII (1935), 344 a d., Limes Rom. na Žitném ostrově, Bratislava X (1936—1937), 420, 426 a d. (ke Křížkovu tvrzení na str. 420 o mém stanovisku k Flexu odkazují na svůj text VG. I. 137; nikdy jsem netvrdil, „že Flexon leželo u Malého Dunaje“, jak mi imputuje Křížek, a také ve slovech „ztotožnění Ptolemaiova Dunaje mezi Flexem a Kelemantií-Brigetiem s dnešním Malým Dunajem...“, VG. I. 139, není toto tvrzení obsaženo, neboť Malý Dunaj mohl přece být mezi Ptolemaiovým Flexem a Kelemantií-Brigetiem, aniž proto již také musilo být Flexon samo přímo na Malém Dunaji slovenském; také Křížkova věta v posledním řádku pozn. 16 na str. 420 zkresluje můj výrok VG. II. 92, kde jsem napsal: [Ptolemaiova] číselná data ukazují, že za hlavní tok dunajský *byl pokládán* dnešní slovenský Malý Dunaj). — K otázce, jaký byl skutečný hydrologický význam slovenského Malého Dunaje v starověku, srov. F. Řikovský, Brati-

obou osad ukazují, že Anduaition, umístěné níže po vodě než Chertobalos, mohlo snad býti k Chertobalu v podobném poměru jako ústí Moravy (starověký Děvín) k římskému Carnuntu. Dravý proud dunajského toku u Carnunta bránil plavbě přímo napříč přes řeku, stačilo však vehnati lodi u Carnunta do proudu řeky a ten je při mírné námaze veslařů sám vehnal do přístavu v ústí Moravy¹. Na něco podobného by mohla ukazovati také vzájemná poloha Chertobalu a Anduaitia.

Zbytky Chertobalu bude snad třeba hledati někde při severním okraji Velkého Žitného ostrova, který patřil podle Ptolemaiova obrazu dunajského toku ještě k římské Pannonii, a zbytky

slava VII (1933), 369 a d., Morfol. rozbor a výklad Ptolem. zpráv o hydrograf. poměrech Komár. pánve (Spisy přírodov. fak. M. univ. č. 241, Brno 1937), 3 a d., a proti tomu srov. výsledky morfologických studií J. Krejčího, shrnuté do velmi pěkné stručné stati Dva příspěvky k hydrografickým poměrům Komárenské pánve, Sborník z. spol. XLIII (1937), 2 a d., 53 a d., a také, co dříve již o slov. Malém Dunaji uvedl Vl. Šmilauer, Vodopis starého Slovenska (Praha—Bratislava 1932), 293, a Velkoborský, Lid. nov. 18. XI. 1933; srov. též Vl. Vosáhlo, tamže 21. XI. 1938. Na obranu J. Krejčího proti tvrzení F. Říkovského, Morfol. rozbor 11 pozn. 37, stačí uvést vlastní slova Říkovského, Bratislava VII. 384: „Tuto náhlou změnu směru nejdolejšího Váhu... nelze vysvětliti jinak, než přirozeným přemístováním vážského ústí ve směru dunajského proudu. Toto přemístování od Komárna na východ se musilo však uskutečniti již před obdobím Ptolemaiových zpráv, ježto jinak by tu nebyla mohla vzniknouti Kelemantia.“ Z těch slov je zřejmo, že si Říkovský skutečně představoval Kelemantii někde vpravo (západně) od dnešního ústí Váhu (Váhodunaje). Protože však Kelemantie byla vlevo (východně) od tohoto ústí, odpadá tím také tento domnělý důkaz Říkovského proti Ptolemaiovu pojetí dunajského toku v těch končinách. A stejně tomu je i s domnělým důkazem Říkovského, Morfol. rozbor 15 pozn. 44, pomocí mohyl u Dol. Janíků a u Mischdorfu v západní části Velkého Žitného ostrova. Přelití vody, jež mělo za následek zbytnění toku dnešního Velkého Dunaje, nemusilo nijak ohrozit tyto mohyly. Ale právě tyto mohyly, na území celého ostatního Slovenska, pokud vím, neznámé, a s nimi i jiné archeologické nálezy (biskupický mlíník, silně převládající provinciální ráz nálezů na ostrově) mohou naopak spíše nasvědčovati tomu, že Velký Žitný ostrov se svým starým illyrsko-keltským obyvatelstvem byl chráněn proti náporu germánských Kvádů tím, že patřil k římské Pannonii, a že tedy rozhraním Pannonie a kvádského území byl skutečně dnešní slovenský Malý Dunaj.

¹ Šimek, Děvín Památky XXXII (1920), 6 a d., Čechy a Morava za doby římské (Praha 1923), 84 a d., VG. I. 136 a d.

Anduaitia (Anduaetia) někde níže po vodě na slovenském území severně od starověkého hlavního řečiště dnešního Malého Dunaje.

Anavon (¹*Αναων* podle tradice *X*, ²*Αναβον* podle *RWUr*, odst. 15, VG. I. 82. 22), označují poziční čísla a podle nich také text Hyfégése jako poslední osadu na jižní, dunajské frontě starověké Germanie. Obě rukopisné třídy je umísťují na jihovýchod od Brigetia-Kelemantie, a to souhlasně do zeměpisné šířky 47° 30'. Údaje o z. délce osady nejsou jednotné. *X* udává délku 41° 40', rukopisy *RWUr* 41° 55'. Přijal jsem do textu kapitoly o Germanii toto druhé číslo, protože se jím předpis Hyfégése blíží mnohem lépe skutečným poměrům než při délkovém čísle rukopisu *X*. Číslo 41° 20', jež podává Müller, je čerpáno z podružných rukopisů a je nepoměrně horší ještě než číslo *X*, jak se můžeme přesvědčiti na Müllerových mapách IV č. 8 a V č. 10, kde je podle vzoru jiných starších předloh¹ zakreslen mezi Kelemantií a Karpidou jediný veliký, přímo nestvůrný oblouk směrem k jihu, který nemá se skutečným tokem Dunaje naprosto nic společného a Ptolemaiův obraz zcela zbytečně zkresluje. Müller při tom přehlédl, jak už správně upozornil Cuntz², že délka 41° 20' musí být nesprávná již také proto, že by znamenala — proti pravidlu Ptolemaiovu — postup od východu k západu, neboť předcházející osada IV. pásma *Singoné* má zeměp. délku 41° 30'.

Vedeme-li tok Ptolemaiova Dunaje podle zeměpisných souřadnic, jež nám pro Anavon a jižní ohyb Dunaje u Kurty a pro Salvu a Karpis³ zachovala tradice rukopisů *RWUr*, vyjde nám jen poměrně úzký oblouk, který zřejmě velmi dobře, třeba v rozměrech poněkud zvětčených, reprodukuje dunajský oblouk mezi Sobou a Vyšegradem⁴.

Jméno osady je rukopisnou tradicí zachováno ve dvou

¹ Srov. VG. I. 141 pozn. 1; Müllerovým příkladem se řídili také jiní, srov. Gnirs, Östl. Germanien, mapa, Šmejkal, Ptolem. zprávy, mapa I, V. Novotný, ČD. I. 1, mapa k str. 96, a j.

² Cuntz, Geogr. 69, pozn. k ř. 275. 12.

³ Číselné údaje pro poslední tři místa v. Ptolem. II. 11. 3 (VG. I. 66. 28) a II. 15. 1, 3 (Müller 297. 1, 299. 4, 5, Cuntz, Geogr. 75).

⁴ VG. I. 140 a d.; srov. též mapu I v tomto (III.) svazku.

tvarech *Anavon* a *Anabon*. Oba jsou stejně hodnotné a v podstatě totožné¹. Podle staré hypotese Boeckingovy se osada jimi označená ztotožňuje² s pannonskou stanicí *Azao* itineráře Antoninova³ nebo *Odiabo* Notitie dignitatum⁴. Uvědomíme-li si, že jméno *ΑΝΑΒΟΝ* nebo *ΑΝΑΒΟΝ* mohlo vzniknouti z tvaru *ΑΔΙΑΒΟΝ* nebo *ΑΔΙΑΒΟΝ*⁵ a že naopak tvar *Azao* mohl vzniknouti z tvaru **Adiauo*⁶, je opravdu nasnadě myšlenka, že jméno osady Ptolemaiovy by mohlo býti totožné se jménem pannonské osady při jižním břehu Dunaje, jež se nám zachovalo v obou citovaných — ovšem mnohem pozdějších — římských pramenech. Nesnáz je však v umístění obojího jména. Ptolemaiovo *Anavon* je na levém břehu Dunaje v Germanii a daleko na východ od někdejšího *Azaa-Odiaba*. To bylo na pravém břehu Dunaje v Pannonii a podle pořadí osad v itineráři Antoninově se hledá mezi dnešním Dunaalmásem a Neszmély⁷ (východně od Komárna). Číslo hlavních rukopisů *RWU*, která nejlépe souhlasí, jak jsme viděli, se skutečnými poměry a jsou tedy zřejmě nejspolehlivější, umisťují však Ptolemaiovo *Anavon* až do končin za ústím Iplu, k samotnému ohbu Dunaje v okolí dnešní Soby nebo mezi Sobou a Zebegény.

Kdyby bylo možno pannonské *Azaum-Odiabum* umístit někam na pravý břeh Dunaje proti Sobě nebo nad ni, byl by nejlepším řešením rozporu mezi textem Hyfégése, který klade Ptolemaiovu osadu vlevo od Dunaje, a obou mladších římských pramenů, podle nichž musíme římskou stanicí hledati při limitní trati na pravé straně Dunaje, výklad, že osada Ptolemaiova byla

¹ Srov. k tomu VG. I. 51.

² Srov. Müller 275 pozn. 12, Much, ZfdA XLI. 102, Tomaschek, Pauly-Wissova RE. I. 1 (1893), 361, a j.

³ Itin. prov. Anton., Cuntz, Itin. Rom. I. 35 (Wess. 246. 3): *Azao*.

⁴ Not. dign. XXXIII. 8, 29.

⁵ Müller 275 pozn. 12.

⁶ Much, ZfdA XLI. 102.

⁷ J. Dobiáš, Archeolog. nálezy jako prameny pro děj. styků Říma s územím dneš. Slovenska, Obzor praeh. I (1922), 85 (tam v. v pozn. starší lit.), A. Graf, A Pannonia ókori földrajzára vonatkozó kutatások attekintő összefoglalása (Diss. Pann. I. 5, Budapešť 1936), 93 a d., V. Ondrouch, Limes Romanus na Slovensku (Bratislava 1938), 18, 123.

předmostím římské osady pannonské¹. Ale pro pouhou podobu jmen prohlašovali Ptolemaiovu lokalisaci *Anava* za omyl a přemisťovali proto Ptolemaiovu osadu z končin za ústím Iplu daleko na západ až k ústí Žitavy by bylo, myslím, přece jenom příliš radikálním zásahem. Krajina při ústí Iplu a před velkým vysegradským záhybem dunajského toku měla v starověku tak velký význam, že tam právem můžeme předpokládati důležitou osadu. Důkazem toho je římská strážní věž, jejíž zbytky se zachovaly u Soby². Je možné, že tato věž je zbytkem římské stanice *Conradculia*, t. j. *contra Herculia*³ (*castra*), protějšku (předmostí) tábora *Ad Herculem castra*⁴, který se nyní zpravidla ztotožňuje s Pilismarótem⁵ s jižní strany Dunaje, asi 3 km od Soby. Poloha věže u Soby však velmi dobře souhlasí také s Ptolemaiovou lokalisací *Anava* podle rukopisů *RWUr* k začátku dunajského ohbu směrem k jihu, takže by věž mohla být konečnou také památkou po římském opevnění, zbudovaném v blízkosti osady, pro niž se nám v práci Ptolemaiově uchovalo jméno *Anavon*⁶.

Pokud se týká původu obou Ptolemaiových osad *Anduaitia* a *Anava* po stránce ethnografické, dospěl Steche podle své teorie⁷ k závěru, že první náležela Ptolemaiovým Baimům a byla sídlem jejich knížete nebo kmenových shromáždění (*Fürstensitz* oder *Thingort*), a druhá že byla v území Rakatů (*Anavum apud campos Racatorum*) a měla též úkol a význam jako *Anduaition* v území Baimů⁸. S tím ovšem nelze souhlasit, neboť Ptolemaiovy Baimy i Rakaty (Rakatrie) musíme umisťovat zá-

¹ Dobiáš l. c. 85.

² Arch. Anz. 1908 (Berlín 1909), 309 a d., G. Finály de Kend, *Forma partium imperii Romani intra fines r. Hungariae* (Budapešť 1911), vedl. mapa, Dobiáš l. c. 84 a d.

³ K. Miller, *Itineraria Rom.* 428, *CIL.* III. 3766, *Not. dign.* XXXIII. 6.

⁴ *Itin. prov. Anton.*, Cuntz, *Itin. Rom.* I. 40 (*Wess.* 266, 12).

⁵ K. Miller l. c., Dobiáš l. c. 85, A. Graf l. c. 101 a d. (mapka 87), Ondrouch l. c. 18 (tam v. i jinou starší lit.), 123.

⁶ Poněkud dále na západ, k ústí Hronu -- Parkáni umisťoval tuto *πύλῆς* Mehliis, *AfA* XLVII (1923), 164.

⁷ Srov. výše str. 9 a d.

⁸ Steche, *Altgerm.* 143 a d.

padně od řeky Moravy, Ptolemaiova třetího přítoku Dunaje s levé strany, kdežto území východně od ní až po východní hranice starověké Germanie musíme zcela ve shodě s historickou skutečností přidělit Kvádům¹. To znamená, že také osady Anduaition a Anavon byly na území kvádsském. Rozhodnouti, kdo je založil a jakého původu byla většina jejich obyvatelstva, zda provinciálně-rímského či kvádského, je už ovšem těžší. Ale i v případě, že byla původně obydlena Kvády, je při jejich poloze těsně u Dunaje nepochybné, že v době Ptolemaiově byla již silně pořímštěna.

Steche také nadhodil otázku, z jakého pramene se dostaly obě tyto osady do Hyfégése, a dospěl k závěru, že to byla nějaká státní příručka (Staatshandbuch²). Ráz Ptolemaiovy práce však ukazuje, že autor Hyfégése podobných státních pomůcek neměl³. Spíše bych myslil, že pro určení polohy osad při Dúnaji, pokud záznamy o nich nepocházely z itinerářů nebo knih (Brigetio a j.), sloužily výpisky z plavebních deníků. Bezpečně věc rozhodnouti dnes ovšem není možno.

¹ VG. II. 48 a d., 189 a d., 197 a d., 203 a d., 217 (tam v. v pozn. i starší lit.).

² Steche l. c.

³ Cuntz, Geogr. 117 a d., Šimek, VG. I. 5 a d.